

הפיל שבחדר

מסע היסטורי לאפריקה וחזרה

אורי יואלי

קיץ 2022

The Elephant in the Room

Historic Journey to Africa and Back

Uri Yoeli

דף הספר באתר האישי שלי, כולל
מהדורה אלקטרונית מלאה וביבליוגרפיה

לוטננט קולונל ג'ון הנרי פאטרסון (1867-1947) לבוש בגדי ייצוג של הצבא הבריטי
(תמונה צבועה)

5	חלק ראשון: ושוב נצאה אל הדרך
6	בהרים כבר השמש מלהטת
10	סכנה באפריקה
14	פיל אי אפשר לפסנתר
18	הגבול הדק
23	הנה באה הרכבת
28	חלק שני: מה טוב לנדוד
29	מטען אנושי
32	חמש החיות הגדולות
37	אל בדמות אדם
41	FMNH 23969
47	ציף ציף מעל הרציף
52	ארץ בלי עם
61	כולם אוהבים הרפתקאות
65	ברוכים הבאים לספארי
70	אריה לא מפחד
73	כולם קורבנות
84	חלק שלישי: אך טוב יותר לחזור
85	הילכו שניים יחדיו
95	מדור לדור
99	כאדמה למולדת
103	הבדואי שלנו
110	שיני בנים
117	הפיל והאריה
122	נספח
122	החיפוש אחרי התולעת הרוקדת

חלק ראשון: ושוב נצאה אל הדרך

בהרים כבר השמש מלהטת

זו תקופה מוזרה. אני מרגיש שמהו נגמר, אבל עדיין לא התפוגג לגמרי, שאני צריך להסתגל להבנה שטוב יותר כבר לא יהיה. במקביל, חיי טובים. אני אוהב ונאהב, ועושה דברים שמסיבים לי הנאה, עניין ועונג. אבל כבר לא יהיה יותר טוב, לא פה, על כל פנים. ופה אני חי. אני מפה.

זאת הכרה מובנת מאליה, אבל רק עכשיו היא התחדדה. אולי זאת ההורות המאוחרת שלי, אולי המשבר הפוליטי המתסכל שאין שום תקווה שיסתיים, אולי הכלכלה, אולי האקלים. אולי זה גופי, שמתבגר לאיטו. אני לא לבד. האכזבה המתיילדת והפריבילגית שלי, כי הרי אף אחד לא הבטיח לי כלום, היא חלק מגל עולה של אכזבה כללית, גורפת, שעוד עתיד לשנות לחלוטין את הכל. נחשול השינוי מתרומם וגואה. הוא חלק מסערה מושלמת. גורמים שונים משתלבים יחדיו, ולמרות הסתירות הפנימיות ביניהם מעצימים זה את זה. הם נובעים ממקורות רחוקים אבל את תוצאותיהם ניתן לראות כאן מסביב, בעליית המחירים, בבולמוס הבנייה החזירי, בהתפוררות המרקם העירוני שקשורה ושואבת מהתפוררות המרקם החברתי. אי אפשר לעצור את התהליך הזה, שצפוי עוד להתעצם. אנחנו כבר עמוק בפנים.

הכנתי רשימה. היא לא של אשמים אלא של בלאגנים, שונים ומשולבים.

הנס המלוכלך, הכוזב, של ההייטק, וחוסר האיזון שגרם.

ההון, כלומר הכסף שיוצר כסף, ואיך הוא ומשרתיו דואגים לכך שלמי שיש כסף יהיה עוד כסף, עד קץ הדורות, ושלמי שאין לא יהיה אף פעם.

הניצול הגס והעיוור של החלשים, הנתפשים תמיד גם כנחותים. הגזענות.

הבאג הבסיסי של תהליכי שיפור, תכנון וביצוע, שתמיד מתרחשים מלמעלה למטה, ותמיד לוקחים זמן רב מדי, ולכן תמיד מיושנים בזמן השלמתם.

כמויות הסמים, התרופות, האלכוהול, האוכל המוגזם. חטא הגרגרנות ותחושת האשמה. העצלות, ההמנעות מכל שמסובך מדי.

האתוס השליט לפיו אסור לישראלי אמיתי לצאת פראיר, והוא תמיד גם קורבן וגם נבחר, זכאי בכל פשע ועוול שיעשה כבר מראש, מבטן ומלידה. האחר נדרש לתת דין וחשבון. אף פעם לא אנחנו.

רצף המשברים הבלתי פוסק, והידיעה המודחקת שהמשמעותיים ביניהם, שינוי האקלים והשינוי הדמוגרפי, בדרכם להפוך את המקום הזה לגהנום.

אוסף הבלאגנים האלו עגום מאוד אבל לא מספק. יש משהו שמשותף לכולם, חמקמק וגורף, סוד גלוי ומביש. יש פיל בחדר שעליו כמעט לא מדברים. ספר זה הוא מסע בעקבותיו, בין שרידי תרבות שעדיין לא נעלמה לחלוטין. מלווה אותו שאלה שאינה מרפה ממני. איך זה שאני בן הארץ, אוהב אותה ואת מי שחי בה, ובכל זאת חש כלפיה גם תיעוב ופחד? מדוע אני גם מקומי וגם זר?

* *

'נלבישך שלמת בטון ומלט', מבטיח אלתרמן למולדת האהובה, בפזמון 'שיר בוקר' שנכתב בשנת 1934.¹

הבתים האחרונים של שיר הלכת תקיף המקצב קובעיים יעד סמלי ופיזי, מציבים מטרה אידיאולוגית רחוקת טווח למצעד, אהבת מולדת ונעורים אינסופית שהיא גם אמונה גורפת בכוחנו המשותף. יחדיו, ביכולתינו לשנות את המציאות:

...

בהרים, בהרים זרח אורנו,

אנו נעפילה אל ההר,

האתמול נשאר מאחורינו

אך רבה הדרך למחר.

אם קשה היא הדרך ובוגדת,

אם גם לא אחד יפול חלל,

עד עולם נאהב אותך מולדת,

אנו לך בקרב ובעמל!

השיר, שנכתב ללחן של דניאל סימברוסקי, התפרסם לאחר ששני הבתים הראשונים שלו נכללו בסרט התעמולה התיעודי 'לחיים חדשים' (באנגלית: The Land of Promise) שהוקרן לראשונה בשנת 1935.² בסרט זה, שהופק על ידי קרן היסוד במטרה לסייע בגיוס תרומות מיהודי העולם, תוך דגש על הקהילה האמריקאית, התקבעה דרך הצגת המפעל הציוני את עצמו: כתנועת אוונגארד חלוצית, המקדשת את העבודה והמודרניות, מתנתקת מהעבר ובונה עתיד מזהיר למרות וכנגד כל הקשיים. זהו אתוס מקביל ודומה באופן חשוד לזה של הספר האמריקאי, שמוצג בסרט בגרסה ארץ ישראלית. במקביל, התקבע כאן וביצירות נוספות אופן הצגת הארץ והשינויים העוברים עליה, כהבטחה גדולה עבור תושביה והאזור כולו, שרק ממתנה להתממש.

הסרט היה אמור להיות עלילתי, ורוב הסצנות המצולמות בו מלוהקות ומבווימות כך. אבל בעיות שונות גרמו לכך שרק חלק ממה שצולם ותוכנן נכלל בגרסה הסופית. לכן הוגדר כתיעודי, בהשתתפות 'העם היהודי הבונה מחדש את ארץ ישראל' (The Jewish people rebuilding Palestine). זהו תיעוד מבוים, יצירה של מציאות בדויה וכפופה לסיפור מסגרת.

תושבי הארץ המקוריים והמקומיים, המוסלמים ויהודי האוריינט, מופיעים בתחילתו וצצים מדי פעם במהלכו כדמויות משנה. הם מייצגים ושומרים את זכרון תקופת התנ"ך, אבל העתיד שייך לבני ובנות הדור החדש. הם כעת בני המקום, ומי שחיו כאן לפנייהם הם הזרים.

¹ שיר בוקר, מילים: נתן אלתרמן, לחן: דניאל סימברוסקי, 1934
הערה כללית לגבי הערות שוליים: אציין מקורות ישירים אליהן אתייחס או מתוכם אצטט. מאחר שאיני כותב במסגרת אקדמית איני מחויב בכללי ציטוט אקדמיים, ובשל כך אפטור עצמי מהצגת קישור לכל מקור.

² לחיים חדשים/The Land of Promise, דוקומנטרי, 57 דק', בימוי: יהודה להמן, ארץ ישראל, 1935

הסרט הותאם לקהל אמריקאי יהודי וכבזה משקף את הפנטזיות של קהל היעד לא פחות ואולי יותר מאשר את המציאות. מתוארת בו חברה ציונית אוטופית, בדויה, שיוויונית ופתוחה, מסעירה ופעלתנית. נקודת המבט הפמיניסטית בסרט מפתיעה ומודגשת. גברים ונשים, בהירים ותמירים, עובדים יחדיו בהרמוניה אסתטית כמעט עד כדי גיחוך. 'פלסטין הייתה ארץ של קברים, ובינהם התפללו היהודים לתחייתה של ציון', מספר הקריין על הארץ לפני בואם של הציונים.

כבר אי אפשר לספר כך את ההיסטוריה, כפי שכבר אי אפשר לספר כך את העתיד. אבל שם נולדה ההבטחה הכוזבת, כבר שם טמונים זרעי האכזבה שמטלטלת כאן כעת את הכל.

שלמת הבטון והמלט חנקה והרגה את הארץ. עתידה של הציונות מאחוריה. הלידה מחדש הביאה לזקנה ולהסתיידות. כעת עבודה פיזית נחשבת לנחותה, ומאבקי שיוויון הזכויות לנשים הם על הכללתן בתפקידי לחימה.

עדיין, זה סרט יפה ומרגש, ויש בו קרעי סיפורים ששווה לספר, ורגעים שחבל לשכוח. הסצנות האלו, שנתפרו בעריכה גסה לרצף אחד, חבורות הצעירים והצעירות שבונים לעצמם חיים חדשים, יפים כל כך, חוגגים את גופם, מפרים את הארץ, מופרים על ידה. בהרים כבר השמש מלהטת. אני יכול, עכשיו, אחרי האכזבה ובמהלכה, לראות את היופי בכך.

אני רואה אותו דווקא בגלל שאיני מתעלם מכך שהבנייה מחדש של הארץ הייתה אשלייה, ושהיא כללה בתוכה גם הרס רב. ההודאה בכישלון מאפשרת להשהות את הביקורת, ולהודות בפני עצמי שזו פנטזיה נעלה ורומנטית. שיוויון מוחלט בין גברים לנשים ובין בני האדם, השותפים בקרב ובעבודה. זהות המבוססת על מסורת עתיקה ומחייה אותה. ארץ ספר בתולית שכל מה שיש בה הוא עבר ועתיד. נעורים אין סופיים. גוף שמייצג ומשרת את הרצון האלוהי.

זאת אשלייה לא רעה. מטרת גיבושה היתה איסוף כספים, והסרט בוודאי הניב תרומות יפות לקרן היסוד. אבל לסיפורים טובים ולאשליות ממכרות יש חיים משלהם, והסיפור הזה הוא טוב מאוד. הוא התגלגל עד אלי.

נראטיב היסוד הזה, שיובא, הותאם לנסיבות המקומיות ועובד כדי שיצליח להיות אפקטיבי ככל הניתן, שרד למרות, ואולי בגלל, שלא היה מבוסס על המציאות. הוא הפך לכלי בעל ערך עצמאי, שהמציאות מתעצבת בין השאר באמצעותו. האם ממשיכה להיות לו משמעות גם היום? האם ימשיך להתקיים גם לאחר ששלמת הבטון תתבלה ותתפורר?

* *

במהלך הקיץ האחרון הצבתי מטרת כתיבה, לצאת למסע היסטורי בעקבות אנשים ומקומות שקרובים ורחוקים מפה, וכך אולי לעזור לי לפענח ולהתמודד עם אותן שאלות אליהן אני מרגיש מוכן. עשיתי את זה כבר בספרים 'פעם', פה: אני מספר לך על צלבנים וממלוכים', ו'צריך לדבר על הרבי: סיפורו של רחוב קטן בין יפו לתל-אביב'.³ כנראה שהדרך שלי להתמודד עם דברים ולהבין

³ הספרים יצאו בהוצאה עצמית, וחולקו חינם בחניות ספרים פרטיות ועל ידי. הם זכו להתייחסות יפה. מהדורות מלאות שלהם ניתן למצוא באתר שאני מנהל: קול הרעם, האתר של אורי יואלי, uriyoeli.com

אותם היא לכתוב היסטוריה פופולארית, עם נגיעות אישיות. יש מנהגים גרועים יותר.⁴ יצאתי הפעם אל מקום וזמן של תהפוכות גדולות, מזרח אפריקה בראשית המאה העשרים. אני מרגיש שבחינה של מה שקרה שם יכולה לעזור לי להבין את שהתרחש כאן. זהו אינו מחקר מעמיק אלא מסע שיטוטים, בין העבר להווה, שנערך על ידי הסטוריון חובב.

אני מחויב לאמת אבל לא טוען לידיעתה המוחלטת. יש לי מטרה. אני רוצה לפענח דברים, לא רק לספר סיפור. אבל לא אשקר עבור כך. כל מה שאספר אמת, על פי מיטב ידיעתי.

הספר מורכב מפרקים קצרים, שמרכיבים שלושה חלקים. הם קשורים זה לזה, תחנות בדרך שמוליכה מפה לשם ובחזרה.

אז קדימה, למקום אחר ומוזר, קרוב ורחוק, לאפריקה.

⁴ במהלך שנת הלימודים אני מורה תיכון, כך שהחופש הגדול הוא הזמן היחיד עבורי לצלילה לכתיבה. זה מכתיב את גם את אופי כתיבתי והיקפה.

סכנה באפריקה

'קטנטנות וקטנטנים, לא ולא, בשום פנים, אל תלכו לאפריקה, השמרו מאפריקה!' כך מתריע קורני צ'וקובסקי בפתיחת ספר הילדים 'ברמלי', שנכתב ברוסית בשנת 1929, ותורגם באופן מבריק לעברית בידי נתן אלתרמן בשנת 1949. כי אפריקה מאיימת, ובדיוק בגלל זה גם מושכת. שמה מתנגן, כהבטחה להרפתקה. הטבע הפראי שלה, החיות המוזרות והמסוכנות שחיות בה, זה כל כך לא דומה לכל מה שכאן:

באפריקה השפיפונים,

והקרנף וסוס-המים,

באפריקה התנינים

יומם וליל חורקים שינים,

באפריקה הקוף גורילה

ירצה לנשוך אתכם חלילה!

אל תלכו-נא, קטנטנים,

לאפריקה בשום פנים!⁵

מובן שבדיוק לשם הילדים בספר הולכים, ואני מבין אותם. ביקור באפריקה שווה כל סיכון. אחרי שהתמודדת עם הפחד תוכל לשוב לחייך השלווים והם כבר לא יראו כה משעממים.

אפריקה נתפשה כמקום הפנטסטי, הפראי, מקום התגשמות ההרפתקאות והמשאלות הכמוסות. כך היה ברוסיה בשנות העשרים של המאה הקודמת, כך היה בפלסטינה, בה כתב וצייר נחום גוטמן את סיפור ביקורו שלו באפריקה בסדרת המכתבים המאויירים ששלח משם, שהתפרסמו בעיתון 'דבר לילדים' החל בשנת 1935, והפכו אחר כך לספר 'בארץ לובנגולו מלך זולו'. גוטמן הצעיר, המספר, חולק עם הילדים בתחילת הספר: 'פַּעַם חָלַמְתִּי וְהִנֵּה אֲנִי בְּאַפְרִיקָה, עוֹרֵךְ צִיד עַל פִּילִים פְּרָאִים, אֲרִיֹת, קַרְנָפִים, תְּפִיִּים. הַקִּיצוֹתֵי וְלִבִּי דָפַק בְּחֻזָּקָה: הֲלֹא יָכוֹל אֲנִי לְנַסֵּעַ לְשֵׁם מְמֶשׁ!...'⁶. והוא נוסע, במסע שמתחיל בעלייה על קו 5 ליד ביתו בתל אביב, נע בין רשמים ריאליסטיים מתחנות הדרך וממסע הספארי אליו הוא יוצא, דרך סיפור הרפתקאות פנטסטי, אוריינטאליסטי (וכנראה גם מועתק), ומסתיים, שוב, באוטובוס האדום, מספר 5, המחזירו הביתה. לאפריקה מפליגים, בדמיון ולעיתים רחוקות גם במציאות, היא רחוקה מרחק הגשמת פנטזיה מכאן ואינה עונה לכללי המציאות הרגילה.

אפריקה מופרדת מאירופה במדבר שחצייתו מסובכת וקשה, ואירופה גילתה קודם כל את קו החוף שלה. ואסקו דה גאמה, מגלה הארצות הפורטוגלי, הקיף את אפריקה במסע ימי נועז בשנת 1497,

⁵ קורני צ'וקובסקי, ברמלי, תרגום: נתן אלתרמן, עם עובד, תל אביב, 2015, עמ' 4

⁶ גוטמן, נחום. "לובנגולו מלך זולו". פרויקט בן-יהודה. 1990.

ופתח כך נתיב סחר עם הודו ואסיה. כך נסללה הדרך להשתלטות האימפריאליסטית האירופית על העולם. ערי נמל ותחנות מסחר נוסדו והתפתחו לחופי היבשת, סיפקו שירותים והשתתפו ברווחי הסחר הגואה. סחורות אירופיות, בעיקר בדים אבל גם כלי נשק ועבודה, הוחלפו בשנהב, בקרני קרנפים, בעבדים.

חברות המסחר האירופיות, שהונעו על ידי אינטרסים כלכליים, ללא צורך להתעכב על שאלות של מוסר או השלכות מעשיות, השתלטו במשך הזמן גם על המסחר בין אסיה לאפריקה, שהיו לו דפוסים ומסורות מקומיות, ששירתו את הקהילות השונות. כאשר החברות הללו, ובראשן חברת הודו המזרחית ההולנדית וחברת הודו המזרחית הבריטית, הבינו שהן יכולות להרוויח גם מייצור חומרי הגלם ולא רק מסחר בהם הקימו בארצות עליהם השתלטו מטעי תבלינים, סוכר ותה, שנוהלו על ידי צוות אירופי זעיר. במטעים הללו, שתנאי העבודה בהם היו נוראים, עבדו עבדים מאפריקה לצד ובמקביל לעובדי כפיים, קוליז (Coolies) מסין ומהודו.

אפריקה עצמה, פנים היבשת, נותרה תעלומה בלתי נחקרת ובלתי ממופה. במפות העולם, שהפכו נפוצות במהלך המאה ה-16, קו החוף מפורט ומדוייק, תחנות המסחר והנמלים מסומנים בבירור. ברור שחלק זה במיפוי מבוסס על ידע בדוק. ציור פנים הארץ מבוסס על שמועות ואגדות. ניתן לראות זאת בגליון מתוך מפת העולם שיצר והדפיס מרטין ולדזמילר בשנת 1507. מפה זו מפורסמת בעיקר בכך שהיא זו שנתנה ליבשת אמריקה את שמה (מאחר שולדזמילר העריך את

גליון אפריקה במפת ולדזמילר, 1507

אמריגו וספוצ'י), אך הוא יצר בה גם קונבנציות אחרות, וביניהן ציור הפיל, כמייצג של הטבע האפריקאי המכסה את השטח הבלתי ממופה ומסמל את הפראיות של היבשת.

במבט בוחן של מפה זו ניתן לראות שהקרטוגרף לא ראה מעולם פיל אמיתי אלא רק ציורי פילים. הוא מדמיין כיצד נראה חדק. קבוצת פראים מצויירים מתחת לפיל, מוכנים לציד, נושאי חנית וקשת. הם עירומים וחלקם אנושיים רק באופן חלקי, שדים מאיימים. אלו האפריקאים, אחרים ושונים. ציור הפיל, במקום הזה, ימשיך להופיע במפות עולם רבות אחרות. גם דימוי האפריקאים כבני שטן פראיים ימשיך להתפתח.

במאה ה-19, במקביל להפיכתה של אנגליה למעצמה האימפריאלית המובילה, התנהל תהליך של חקר מדעי של סודות העולם בנסיון להבין ולשלוט בו. חלקים גדולים באפריקה היו עדיין 'טרה אינקוגניטה' (בלטינית: Terra incognita), ארץ בלתי נודעת ובלתי ממופה. דיוויד ליווינגסטון הבריטי-סקוטי, חוקר ארצות ומסיונר, יצא לחפש אחרי מקור נהר הנילוס ולהפיץ את הנצרות בקרב הפראים, והיה האירופי הראשון שצפה במפלי ויקטוריה. העיתונאי הנרי מורטון סטנלי, אמריקאי ממוצא ולשי, הוביל משלחת שדרשה שיירה בת מאות סבלים ושמומנה על ידי העיתון 'ניו-יורק הראלד' כדי לחפש אחריו כאשר היה נדמה שאבד. המשפט שאמר בזמן המפגש ביניהם, בשנת 1871, אחרי שנתיים ארוכות, "ד"ר ליווינגסטון, אני משער?", הפך למיתולוגי. הנה, כך מתנהגים, באומץ, בשליטה ובתרבותיות. האירופי חייב לשמור על עצמו כזה גם באפריקה.

מימון משלחת גדולה כל כך היה אפשרי מאחר שכוח האדם להפעלתה היה זול דיו וגם כי קהל הקוראים התעניין באפריקה ובסודותיה. רומן ההרפתקאות 'מכרות המלך שלמה' (באנגלית King Solomon's Mines), רב מכר שנקרא בשקיקה על ידי בני נוער במשך דורות, נכתב על ידי הנרי ריידר הגרד ופורסם בשנת 1885. הספר התבסס על הכרותו של המחבר עם אפריקה בעת ששירת כנציג משרד החוץ הבריטי בדרום אפריקה, אבל אליהן התווסף קו עלילה חדשני בזמנו, גילוי של עולם נעלם, נסתר, ארץ לא נודעת מיתולוגית, שהסתגרה בתוך עצמה כדי לשמור על סודותיה, ושיש בה עושר אינסופי שממתין לאמיצי הלב שמוכנים להתמודד עם הסכנות.⁷ זהו גם ספר גזעני ושובניסטי, המקדם ומאדיר את הערכים הקולוניאליסטיים בני הזמן. קראתי אותו, בילדותי, בתרגום שרגא גפני ובהוצאת שלגי, עם עטיפה צהובה שאני זוכר את הציור הצבעוני שעליה, בו רואים את הפרא נושא החנית תוקף את הגיבורים האמיצים החמושים ברובים. גם אני פינטזתי על אפריקה, הבדויה, הסודית, הבלתי קיימת.

כפי שמעירה יפה עופרה עופר אורן בביקורתה על הספר, היחס של הספר לציד נראה בימינו מקומם במיוחד.⁸ הרג החיות בספר הוא אתגר ספורטיבי, מיומנות גברית, אירופית, של ירי מדויק וקר רוח. כל חיה נצודה היא הישג רשום. רשימת ההישגים היא אישית, משקפת את יכולתו וקובעת את מעמד הצייד. הטבע האפריקאי הוא תפאורה, הזדמנות לניצול, מקום לשוב ממנו הביתה עם עושר גדול, מזכרות ואותות כבוד. הריגת פיל היא סמל מעמדי, והיא הוכחה של עליונות, גם על הטבע וגם על מי שלא הרג פיל. גם זו סיבה לנסוע לאפריקה.

⁷ Henry Rider Haggard, *King Solomon's mines: A Novel*, Longmans, Green and co., 1901

⁸ עופרה עופר, הנרי ריידר הגרד, "מכרות המלך שלמה": מה הקריאה החוזרת מוכיחה?, סופרת ספרים

אני מתקשה להבין, ובודאי לא לסלוח על כך.

פיל אי אפשר לפסנתר

סרט הטבע הדוקומנטרי 'מלכת הפילים' (באנגלית: The Elephant Queen), יצירתם של ויקטוריה סטון ומארק דיבל משנת 2018, אשר מוקרן בעת ב-Apple TV, מתאר את המתרחש במהלך שנה אחת, דרמטית אך גם רגילה לגמרי, בפינה מסויימת של הערבה המזרח אפריקאית. זוהי נחלתה של להקת פילות, המובלת על ידי פילה מבוגרת ומנוסה הנקראת אתנה. מי נתן לה את השם? אולי פקחי השמורה בה צולם, אולי יוצרי הסרט. בכל מקרה הוא מתאים לה, והיא מוצגת כמעין גלגול חייתי של האלה היוונית. הסרט מתייחס למקום כממלכתה, ואת אתנה כמלכה מטריארכית, השולטת ואחראית לכל היצורים הנמצאים תחת חסותה. הוא מייחס לה את כל תכונות ההנהגה הנגזרות מכך. אתנה, הפילה המלכה, נועדה לכך מאחר שהיא באה משושלת מלוכה. היא ירשה את חוכמתה של אימה, הפילה ששלטה בלהקה לפנייה, את נסיונה, את הידע שנאצר על ידה. היא מנהיגה את עדר הפילות והגורים הקטן שנאלץ להתמודד עם עונה יבשה שהופכת לשנת בצורת, תוך שילוב של חכמת חיים, הפעלת סמכות שקטה, אהבה וחום. אין אף בעל חיים שמפקפק בה ובמנהיגותה, כי היא מעל כל זה. שליטתה היא חוק טבע. הלוואי שכולנו היינו מונהגים על ידי אתנה.

הפילים הם העליונים בשרשרת ארוכה של חיות אחרות המתגוררות בממלכה. משפחת צבים המפחדת להמעך בבור המים המתרוקן לאיטו, סטיבן, גוזל אווז בעל נשמה חופשית, צפרדעי קצף מגוחכות, חיפושית זבל גיבורה: אלו חלק מדמויות המשנה. למרכזיות בהן ניתנים שמות, מערביים או ספק מערביים, מילי, מימי, וויי ווי. החיות לא מואנשות לחלוטין, אבל המניעים והרגשות שלהן מוצגים כאנושיים. הן רוצות בטוב, הן חומלות, הן אמיצות. למעשה, תכונות החיות בסרט הן גרסא טהורה של התכונות האנושיות. החיות חופשיות ממה שהופך את בני האדם למסוכנים ואומללים. הן חיות לשם החיים, ללא כל רוע. הטבע והחיות אינם נפרדים. המלכה הפילה מקבלת את סמכותה מאלוהים, שסומך עליה לשמור ולפקח על העולם שיצר.⁹

הסרט, שאני מוצא משעמם ומייגע, למרות הנופים עוצרי הנשימה, למרות הסצנות המעולות והמשעשעות, לא כולל התייחסות לטורפים או אוכלי נבלות, לקונפליקט הפוליטי המחמיר את משבר האקלים שהופך את האזור הזה לצחיח יותר ומאיים על עולם הטבע כולו. יש רגעים מרגשים ויפים למכביר, אבל הכל לעוס ומעובד לכדי סיפור שמתאמץ להיות מיתולוגי. מרגישים את הזיעה. יש בו מוזיקה נפוחה, קריינות עמוסת רגש, מסרים פשטניים ושמרניים שמכתיבים את המהלכים הקולנעיים. עבורי, הטבע יפה, אבל הוא אינו מושלם או טוב מוחלט. ההרמוניה בו הופרה כבר מזמן.

ובני אדם חיו כאן, בצד וכחלק מהטבע, מאז ראשית היותם ועד היום. הבחירה של יוצרי הסרט להתעלם מהם היא גם גישת יסוד מקובלת בסרטי טבע וגם הצהרה אידיאולוגית, לפיה בני אדם וטבע הם שני הפכים שחייבים להיות נפרדים. בני האדם בסרטים הללו הם סכנה לטבע, והאינטראקציה שלהם איתו, שלא באמצעות תיווך המצלמה, תהיה תמיד הרסנית.

⁹ Mark Deeble, Victoria Stone, The Elephant Queen, 2018

מסע משפחת הפילים, המצולם בשתי שמורות טבע סביב נהר צאבו שבקניה, בין בור המים החרב בבצורת למעיין נובע, בו אפשר לשתות אבל לא להשיג אוכל, בין צמא לרעב, מהדהד את סיבות הנדידה האנושיות הבסיסיות ביותר, חיפוש אחרי מים ואוכל על מנת להבטיח את השרדות הדור הבא. ההומו סאפיינס, האדם, הגזע שלנו, החיה שהיא אנחנו, נוצרה בפינה הזו בדיוק, מזרח אפריקה, ומכאן, לפני כ-300,000 שנים, התפשטו בני האדם לשאר העולם. כולנו ילדיה של אפריקה, כולנו הגענו מהערבות הללו, עליהן שולטת עכשיו אתנה, תחנה אחרי תחנה, דור אחרי דור. הטבע הזה הוא נוף הבראשית שלנו.

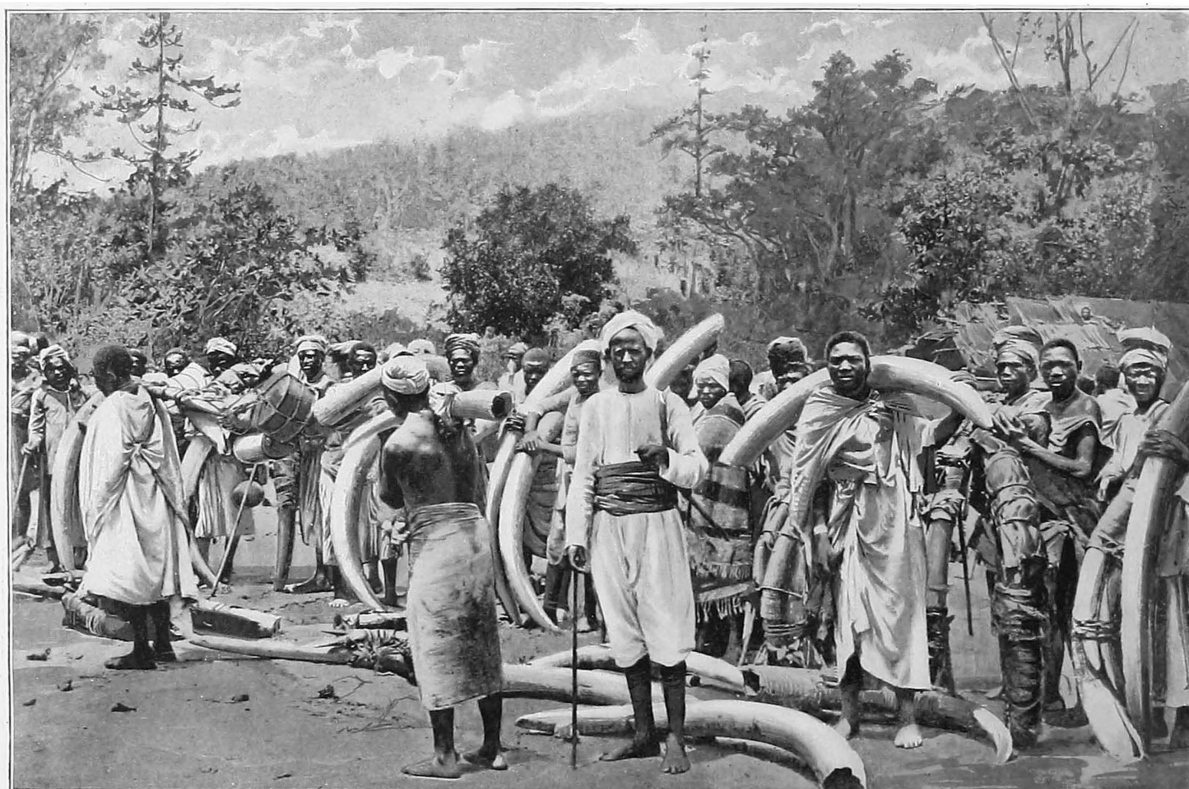
ובני האדם צדו פילים מאז ועד היום. הבשר, העור העבה, העצמות, החטים: אלו חומרי הגלם שאיפשרו לגזע האנושי לשרוד ולהפוך לחיה הדומיננטית שהוא. מסורת הציד עצמו, התרבות שהוא יוצר, הכלים שמתפתחים כדי לסייע בו. לא אהיה ראשון אם אגזים ואטען כי הציד יצר את התרבות האנושית.

תרבות זאת המשיכה להתקיים באפריקה, להתפתח ולהשתנות, להתאים עצמה לנסיבות, לשינויים באקלים ובטבע. במזרח אפריקה היו שבטים שצדו פילים כחלק מרכזי בתזונה ובכלכלה השבטית והמשפחתית עד לפני פחות ממאה שנים. שלטונות מושבת קניה הבריטית אילצו את השבטים הללו לוותר על המנהג הזה מתוך אוסף של אינטרסים, שהשמירה על חיי הפילים הוא רק אחד מהם.

לשבטים היו מסורות ציד שונות. שבט הוואטה (Waata) התמחה בשימוש בקשתות וברעל. ציידים מומחים, שזכו להערצה כבירה, היו מבשלים רעל צמחי מרוכז שגורם לקרישת דם מהירה על פי מתכון שעבר אליהם בירושה. על מנת לוודא שהרעל עובד נהג הצייד לבצע בדיקה פומבית ותיאטרלית. בחוד חץ נקי וחדש היה דוקר את רגלו, עד שזרזיף דם ניגר במורד השוק. אז הניח מעט רעל על טיפת הדם הנוטפת, רואה אותה מתמצקת ואת קרישת הדם מטפסת מעלה בעקבות שובל הדם הנוזל. צייד אמיץ היה ממתין עד הרגע האחרון ממש בכדי לנגב את הדם ולמנוע מהרעל להכנס לתוך גופו.¹⁰

הציד עצמו לא נעשה ממרחק, להפך. הצייד, נושא קשת ענקית ומספר חיצים קטן, היה מסווה עצמו בגללי פילים, ואז חוזר לתוך עדר הפילים הזכרים בזמן שהיו עסוקים באכילה. כשבחר קורבן היה מתגנב אל מתחת לבטנו, מותח את הקשת באמצעות רגליו ומשחרר את החץ המורעל לתוך אבריו הפנימיים. מטרת החץ לא הייתה להרוג את הפיל אלא לחדור את שריון העור והעצמות ולהכניס את הרעל לתוך מחזור הדם, כמה שיותר קרוב ללב. הפיל היה מנסה לברוח מכאב הדקירה בריצה, והצייד היה צריך להזהר שלא להרמס, אבל המוות היה מהיר, ברגע שהרעל עשה את פעולתו. אני יכול להעריך את האומץ הנדרש לכך. אני יכול אפילו לראות איך ציד כזה משתלב במערכת האקולוגית בלי לאיים למוטט אותה.

¹⁰ סיפורי הציד וההקשר המקומי של הציד מתבססים על הספר המומלץ: Edward I. Steinhart, Black Poachers, White Hunters, Ohio University Press, 2006, במיוחד בעמ' 29-24.

From Photo taken for the Imperial British East Africa Company.

שיירת סחר בשנהב במזרח אפריקה, 1898

פנים הארץ היה קשור אל החוף בשיירות סחר שגם נתיביהן היו חלק משמעותי מהתרבות האנושית וממערכת היחסים שלה עם הטבע. סבלים נשאו סחורות מפה לשם, שנהב, עבדים ושפחות מתוך היבשת, שהוחלפו במוצרים וסחורות שהגיעו לנמלי החוף. לאחר שביססו את הנתיב הימי להודו הפורטוגזים הם ששלטו ופיתחו את הסחר הזה, אבל בשנת 1730 השתלטה על חופי אפריקה המזרחית וחצי האי ערב האימפריה הימית הערבית-מוסלמית של עומאן. האימפריה הזו התחרתה ראש בראש בכוחות האירופיים, תוך שילוב של ידע מקומי ונכונות לישם את שיטות העבודה, הסחר והשליטה האירופיות. עומאן השתלטה על האי זנזיבר, הסמוך לחוף המזרח אפריקאי, והקימה בו מטעים שבהם עבדו אפריקאים רבים. האימפריה של עומאן סחרה גם עם הודו וגם עם הכוחות האירופים השונים ושימשה כגורם המתווך העיקרי במרחב. התעצמותה הגבירה את ניצול פנים הארץ. סחר העבדים צמח. שבטים פלשו זה לשטחו של זה כדי לספק את הדרישה לשבויים. הדרישה לשנהב הגדילה את כמות הפילים שנצודו בשל חטיהם.

בשנת 1840 הגיעה הספינה 'אל-סולטאנה', שנשלחה עלי ידי שליט האימפריה, אימאם עומאן, לנמל ניו-יורק, לאחר מסע שנמשך חמישה חודשים. הספינה נשאה תבלינים, שנהב, שטיחים פרסיים ותמרים, סחורות יוקרה שהוחלפו במתנות שהעניק להם השלטון האמריקאי. מטרת הביקור, שארך ארבעה חודשים, היה ביסוס קשרים דיפלומטיים שאולי יובילו למסחר ישיר בין שתי המדינות. זה קוריוז היסטורי משעשע, אבל בזמן אמת הוא נתפס כבעל משמעות וערך. עבור

האמריקאים, האימפריאליזם הערבי היה דומה לאימפריאליזם האירופי, ולא הייתה כל מניעה לשתף איתו פעולה.¹¹

האימפריה של עומאן אחראית גם לכך ששפת התקשורת, הלינגואה פרנקה, של מזרח אפריקה הייתה הסוואהילית, המשלבת בין תחביר שבטי ממושט ומילים ערביות. שפה זו היא שפת פידג'ין, שנוצרת מצורך של דוברי שפות שונות לתקשר לצורך מסחר והתנהלות שוטפת. שפות כאלה נוצרו במקומות בהם התהוו קשרים קולוניאליים, בין השאר בהוואי, באוקיאנוס השקט ובאיים הקאריביים, ממזיגה של השפות המקומיות עם אנגלית, יפנית ופורטוגזית. הסוואהילית נוצרה בערי הנמל ובשיירות המסחר. היום היא מהשפות הנפוצות ביותר בכל המרחב המזרח אפריקאי.

סיפור האימפריה של עומאן, שירדה מגדולתה אחרי חלוקתה בין בניו של הסולטן אחרי מותו בשנת 1856, ועליית כוחם של הבריטים, מראה שהאימפריאליזם האירופי לעולם לא פעל באופן מוחלט וחד כיווני, מאירופה החוצה, ושתמיד היה אחד מתוך מארג כוחות וגורמים, מקומיים וזרים, בעלי אינטרסים שונים, שניהלו יחסי גומלין מסובכים. אין פה רק מנצלים אירופים מול מנוצלים אפריקאים ואסייתיים אלא קשת שלמה של מערכות שליטה וניצול וחילופי תרבות וידע. ועדיין, הבריטים הם האחראים המרכזיים לשינויים הגדולים שעברה מזרח אפריקה במהלך המאה ה-20. הנה הם באים.

¹¹ : Hermann Frederick Eilts, Ahmad bin Na'aman's mission to the United States in 1840 : the voyage of Al-Sultanah to New York City, The Ohio State University, 1980

הגבול הדק

המשלחת הקנייתית-טנזנית בוחנת את קו הגבול בין המדינות

בחודש אפריל האחרון נפגשה קבוצת מומחי מיפוי מקניה וטנזניה לסיור על קו הגבול בין שתי המדינות. בתמונה שפורסמה בעיתון 'המזרח אפריקאי' (The EastAfrican) ניתן לראות אותם נאספים סביב עמוד יצוק בטון, שאותיות מוטבעות מסמנות את צדדיו השונים. בידיים מתנופפות הם מצביעים אל האופק, מלאי בטחון וספקות, מנהלים דיון מקצועי שיש לו משמעות אמיתית, כי הרי משני עברי הגבול יש מטבע ומערכת חוק שונה.¹² שאלות לגבי מקומו המדויק של הגבול באזור זה, פארק סרנגטי ושמורת מסאי מארה, הביאו לחיכוכים בין מפעילי מסעות ספארי מקניה ומטנזניה. זו יחידה גיאוגרפית אחת, סוואנה, ערבה רחבת ידיים, שבה מתרחשת אחת מתופעות הטבע המחזוריות המרשימות ביותר, הנדידה הגדולה של החיות אוכלות העשב בעקבות השינויים העונתיים בזמינות המזון והמים. עדרי זברות וגאנו אדירים, ובעקבותיהם גם טורפים ואוכלי נבלות הניזונים מהם, נעים במסלול מעגלי העיוור לקו הגבול המתעתע. זו אטרקציה המושכת אליה עשרות אלפי תיירים, ומהווה חלק חשוב בכלכלה המקומית.

קו הגבול באזור זה ישר לגמרי, סימון בסרגל על גבי מפה שמתעלם מהאופן בו הוא בא לידי ביטוי בשטח. אין לו שום משמעות או הגיון גיאוגרפי והוא תוצר של הסכם פוליטי בין שתי ישויות מדיניות שכבר אינן קיימות היום, מזרח אפריקה הבריטית ומזרח אפריקה הגרמנית. לורד סילבורי, פוליטיקאי שמרן ששימש כראש ממשלת בריטניה שלוש פעמים בסוף המאה ה-19

Apolinari Tairo, Kenya, Tanzania mapping experts meet over border demarcation, [The East African](#), 15/4/2022

ובתחילת המאה ה-20, היה שר החוץ בזמן חתימת הסכם הלגולנד-זנזיבר, שהעניק לגרמניה את השליטה באיים זעירים אבל חשובים בים הצפוני ליד דנמרק בתמורה להסכמה לשליטה בריטית בשטחים אדירים במזרח אפריקה שנתפסו אז כשוליים ונידחים. כך תיאר את תהליך קביעת קווי הגבול בין המדינות השונות:

היינו עסוקים בשרטוט קווים על מפות במקומות בהן כף רגלו של אדם לבן לא צעדה מעולם; הענקנו הרים ונהרות ואגמים זה לזה, מתעכבים במעט בעקבות חוסר הידיעה השולי, היכן בדיוק נמצאים אותם הרים, נהרות ואגמים.¹³

מאיפה באה החוצפה הזו? כיצד ומדוע יכלו הכוחות האירופים לשאת לתת, לחלק ביניהם ולסחור בחבלי ארץ בהם לא הייתה להם כל שליטה בפועל? כיצד הסבירו לעצמם את העוול והיוהרה? האם לא היה ברור להם כי זהו היבריס, וכי סחר בחבלי טבע יקבע גורלות של בני אדם?

גבולותיהן של מדינות אפריקה, כמו הגבולות באיזורינו בין ירדן, סוריה, עירק וערב הסעודית, קוים ישרים ומשורטטים שנמשכים לאורך מאות קילומטרים, משמרים את ההגיון האימפריאליסטי, והם נקבעו בתקופה קדחתנית של השתלטות אירופית, אמריקאית ויפנית על נחלות בכל רחבי העולם, העשורים האחרונים של המאה ה-19 והראשונים של המאה ה-20. זה היה מרוץ על שליטה, כבוד והזכות לנצל ולהשפיע. היו לו מנגוני צידוק אפקטיביים, בעלי הגיון פנימי שנראה אז מוצק. כדי לישמו בפועל נדרשו לא רק ועידות דיפלומטיות ושרטוטים על גבי מפה אלא גם מעשי הקרבה ואומץ של מי שביצעו את העבודה עצמה, שליחי האימפריות ומי שפעלו בשמן.

בשיר 'משא האדם הלבן' מאת רודיארד קיפלינג (באנגלית: *The White Man's Burden*), שפורסם בשנת 1899, כאן בתרגומו היפה של צור ארליך, מוצגים בשני הבתים הראשונים הקושי והצידוק אליו:

עֲמָסוּ מִשָּׂא הַלְבָּן,
שְׁלַחוּ מִיֵּטֶב בְּנֵיכֶם
אֵלֵי גְלוֹת נִדְחַת
לְדָאֵג וּלְרַחֵם
וּלְעֲשׂוֹת אֶת חֶסֶד
בוֹבֵשׁ עִם נְתִינּוֹ –
עִם עֲגֻמוֹמֵי וּפְרָא,
קֶצֶת שָׂד וּקְצֵת תֵּיבוֹק.

עֲמָסוּ מִשָּׂא הַלְבָּן

¹³ מצוטט אצל:

The Creation and Maintenance of National Boundaries in Africa *International*, Herbst, Jeffrey
Organization, vol. 43, no. 4, 1989, pp. 673–92

בְּהִתְגַּבְּרוֹת עֲצָמִית
אֲשֶׁר תִּכְנִיעַ פֶּחַד
וְגֵאָה תִּצְמִית;
בְּפֶה שְׁאִין בּוֹ כֶּבֶד
וּבִישָׁר לֵב מְחַלֵּט,
שְׂמִטָּתָם תּוֹעֵלֶת
וְרוּחַ לְזוּלַת.¹⁴

לבני העור מספרים לעצמם שעליונותם הבסיסית והמולדת על פני הפראים, המתבטאת בגוון עורם, פירושה שחובתם לדאוג להם למרות הקשיים והביקורת, אפילו אם הנעזרים עצמם, אותם פראים כפויי טובה, מתנגדים לכך. כמו בני ישראל, שהתקוממו נגד משה שהוציאם ממצרים, כך גם הביקורת וההתנגדות של המקומיים היא בעצם התקוממות מול התכנית האלוהית. עמידה באתגר הקשה הזה דורשת בגרות וגבריות, כפי שמבהיר הבית האחרון של השיר:

עֲמָסוּ מִשָּׂא הַלְבָן,
תּוֹר הַיְלִדוֹת קָלָה;
יְמֵי חֲבוּק גִּנְנֹת
וּתְהֵלָה קָלָה.
תּוֹר הַגְּבָרוֹת הַגִּיעַ,
עַת לְשִׁמֶשׁ מוֹפְתִים
בְּאִין תּוֹדָה וְשִׁבַח,
בְּשִׁבְנֵי גִילְכֶם – שׁוֹפְטִים.¹⁵

עבור שליחי האימפריות, החיילים, השוטרים, החוקרים, המהנדסים ואנשי המנגנון שיישם את המדיניות האימפריאליסטית, היה מדובר באתגר אמיתי, במסיכה תמידית של עליונות שלא הייתה אפשרות אמיתית להסיר. הסיפור המבריק 'לירות בפיל' (שפורסם בשנת 1936. באנגלית: Shooting an Elephant) מאת ג'ורג' אורוול מתאר את חוויותיו כקצין משטרה בבורמה, מיאנמר של ימינו, אז מושבה בריטית. אני ממליץ לקרוא אותו במלואו כי זו ספרות מעולה, וכי הוא מצליח לתאר חוויה על זמנית ורלוונטית עד מאוד. אורוול מתאר את העבודה הקשה וכפויית הטובה, את השנאה הקרה שהילידים, 'צהובי הפנים' מפגינים כלפיו. למרות שהוא מזדהה עם הביקורת על עצם השלטון הבריטי ושונא את האימפריאליזם הוא גם שנוא בעקבותיו. אני מכיר את התחושה הזאת מהחוויות שלי כחייל שהשתתף בפעולות השיטור והדיכוי של האינתיפאדה הראשונה. שנאת הכיבוש לא גרמה לי לפחד פחות ממי שרצו לפגוע בי כמייצג שלו.

¹⁴ רודיארד קיפלינג, משא האדם הלבן, תרגום: צור ארליך, יַחַק, כרך ה', 2015, עמ' 204-202

¹⁵ ש.ם.

אורוול מספר כיצד נקרא לטפל בפיל, חיית משא שברחה מהמוביל שלה, שהשתולל ופגע ברכוש ואף הרג אדם. כך, בתרגומו היפה של אמיר אור, הוא מתאר את הקורבן:

האנשים אמרו שהפיל תקף אותו מעבר לפינת הבקתה, אחז בו בחוזקה בחדקו, הניח עליו את רגלו ורמס אותו לארץ. היתה זו עונת הגשמים, האדמה היתה רכה, ופניו של האיש חרשו בה תלם שעומקו כשלושים סנטימטר ואורכו שני מטרים בקירוב. הוא היה סרוח על בטנו, ידיו מוצלבות, וראשו מעוקם בחדות הצידה. פניו היו מצופים בבועץ, עיניו פקוחות לרווחה ושיניו נחשפו בחוזקה בהבעה של ייסורים נוראים.¹⁶

אורוול יוצא בעקבות הפיל, ובני המקום עוקבים ומלווים אותו בהמוניהם. הוא חש כמשתתף במופע בידור בעל סוף ידוע מראש. הנה, השוטר הלבן הולך לירות בפיל. לצורך כך הוא שולח להביא את רובה הפילים המיוחד מתחנת המשטרה. אבל כשהוא מוצא את הפיל זה כבר נרגע, ואין שום סיבה אמיתית להרגו, פרט לאכזבת הקהל. מה שאורוול מגלה הוא שהציפייה הזו, שיהרוג את הפיל, שיגשים את שמצופה ממנו, והפחד הגדול להתפס כחלש, הם מהות מערכת היחסים האיפריאליסטית בין שולט ונשלט:

באותו רגע הבנתי שכאשר האדם הלבן נעשה לרודן, הוא מבטל רק את חירותו שלו. הוא הופך מין בובת ראוה חלולה שקפאה בתנוחתה, הופך לדמות המקובלת של הֶהָיב. בכך מותנה שלטונו, שיבלה את חייו בהשתדלות להרשים את "הילידים". בכל נקודת הנרעה הוא אינו יכול לעשות אלא את מה ש"הילידים" מצפים ממנו. הוא עוטה מסכה, ופניו צומחות להתאים את עצמן אל תוויה.

הייתי מוכרח לירות בפיל; התחייבתי לעשות זאת ברגע ששלחתי להביא את הרובה. סְהִיב חייב לנהוג כְּהִיב; הוא צריך להיות החלטי, בעל דעות ברורות, ולעשות דברים מוגדרים. לעבור את כל הדרך הזאת עם רובה ביד ואלפיים איש אחרי, ואז להסתלק משם ברפיון ידיים – לא, זה היה בלתי אפשרי. ההמון יצחק לי, וכל חייו של כל לבן במזרח, היו מאבק מתמשך שלא להיות נושא לצחוק.¹⁷

ולכן, כדי לא להצטייר כשוטה ולפגוע באשליית השליטה, זו שמאפשרת את התמשכותה, הוא יורה בפיל.

כשלחצתי על ההדק לא שמעתי את הנפץ ולא חשתי במכת ההדף כפי שקורה תמיד כשהקליעה פוגעת, אבל שמעתי את נהמת החדווה השטנית שעלתה ממני ההמון. כהרף עין, תוך זמן שנדמה קצר אף מכדי שיגיע הכדור אל הפיל, חל בו שינוי מסתורי ואיום. הוא לא זע ולא נפל, אבל כל קו בגופו השתנה. הוא נראה לפתע הלום ומכווץ, זקן לאין שיעור, כאילו שיתקה אותו מכת הכדור מבלי להפילו. לבסוף, בתום רגע ארוך, אולי חמש דקות, הוא שקע ברפיון אברים וכרע על ברכיו. פיו הזיל ריר, ישישות מופלגת כמו אחזה בו, ונדמה היה שהוא בן אלפי שנים. יריתי שוב, אל אותה נקודה. הוא לא התמוטט בירייה

¹⁶ ג'ורג' אורוול, לירות בפיל, תרגום: אמיר אורן, הארץ, 4/10/2012

¹⁷ ש.ם.

השנייה אלא התרומם באטיות נואשת והתייצב בלאות, רגליו רופסות וראשו שחוח. יריתי בשלישית, וזאת הייתה הירייה שחיסלה אותו. יכולת לראות את כאב מכתה מזעזע את כל גופו ומסלק את שארית הכוחות מרגליו. אבל בנופלו הוא נראה לרגע כמתרומם, כי כשקרסו תחתיו רגליו האחוריות נדמה היה שהוא מתנשא מצוק מתנוודד, וחדקו שלוח אל השמים כמו עץ. הוא הריע תרועה, בפעם הראשונה והיחידה, ואז נפל כשבטנו כלפי בחבטה שהרעידה את האדמה אפילו במקום שבו שכבת.

קמתי. הבורמזים כבר חלפו על פני, רצים על הבוץ. היה ברור שהפיל לא יקום עוד, אבל הוא לא היה מת. הוא התנשף קצובות בנשימות מקוטעות, כשצדו העצום כהר עולה ויורד בכאב. פיו היה פעור לרווחה ויכולתי להביט עמוק פנימה אל מחילות הגרון הוורדרד חיוור. זמן רב חיכיתי לו שימות, אבל נשימתו לא נחלשה. לבסוף יריתי את שני הכדורים הנותרים אל הנקודה שבה חשבתי שנמצא לבו.

הדם הסמיך ביעבע ממנו כמו קטיפה אדומה, אך הוא עדיין לא מת. גופו אפילו לא הרתיע כשפגעו בו היריות, ונשימתו המיוסרת נמשכה בלי הפסק. הוא גסס לאט מתוך סבל נורא, אבל באיזשהו עולם רחוק שבו גם כדור לא יכול היה לפגוע בו עוד. הרגשתי שאני חייב לשים קץ לקול המזויע הזה. היה נורא לראות את החיה העצומה שוכבת שם בלי כוח לזוז ועם זאת בלי כוח למות, ולא להיות מסוגל אפילו לשים לזה קץ. שלחתי להביא את הרובה הקטן שלי והמטרתי ירייה אחר ירייה לתוך לבו ולאורך גרונו, אבל לא נראה שהן השפיעו במשהו. ההתנשפויות המיוסרות נמשכו, מתמידות בתקתוקו של שעון.¹⁸

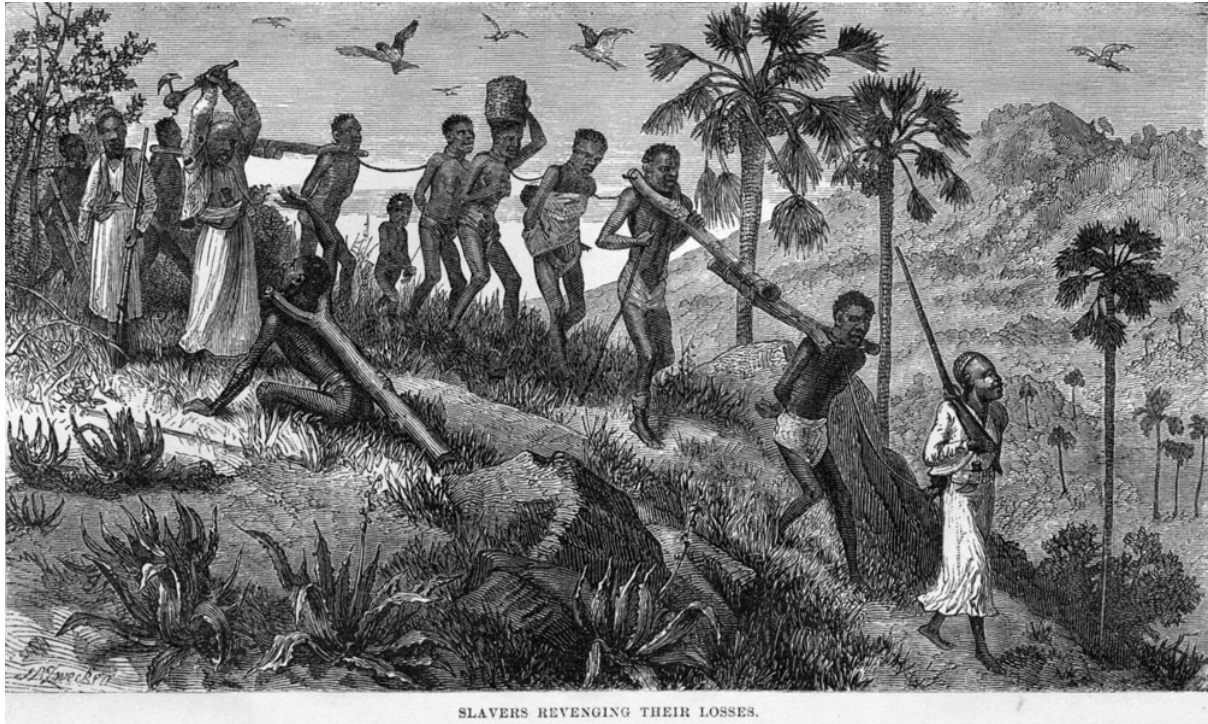
החיה משלמת בחייה על הצורך לקיים את תיאטרון השליטה והעליונות הלבנה. אורוול, מי שביצע את הרצח, אינו מסוגל לשאת את תוצאות מעשיו ולצפות בגסיסה המתמשכת וחוזר לתחנת המשטרה. הסדר נשמר.

להיות מוכן להרוג כדי לא לצאת טמבל, כי האלים אף פעם לא טועים. זאת מהות האימפריאליזם. לפעול בלי להסס, לשנות ולהזיז מה שמפריע. לסמן גבולות ולקבוע כללים, לפתח, לפתח, לעזור לילידים להגיע לרמתך, תוך ידיעה שאף פעם לא יהיו מסוגלים לכך, לא באמת, ותמיד ישארו פראים במהותם, נחותים.

במזרח אפריקה הבריטית הרצון והכורח הזה לשלוט ולשנות, שמתעלם מהגיון ופועל כהגשמה של ערכים נעלים, התבטא בסלילת קו הרכבת בין מומבסה לאגם ויקטוריה, 'הרכבת המשוגעת'.

¹⁸ ש.ם.

הנה באה הרכבת

איור המתאר שיירת עבדים בדרכה לחוף מזרח אפריקה

להשתלטות הבריטית על קניה ואוגנדה היו גם מניעים נאצלים, ובראשם המחוייבות המוסרית העמוקה של הבריטים להילחם בסחר העבדים, אותו תפסו, בצדק, כרוע מוחלט וכמנהג שחייב לעבור מן העולם.

האיור המצורף הופיע בספר שכלל את זכרונותיו של מגלה הארצות ליווינגסטון ופורסם בשנת 1874. מתוארת בו שיירת עבדים שעושה את דרכה לחופי מזרח אפריקה, מובלת על ידי סוחרי עבדים חמושים. אחד מסוחרי העבדים רוצח במכת גרזן עבד. השיירה לא עוצרת. העבדים מפחדים אפילו להסתכל. גברים, נשים וילדים קשורים בצווארם זה בזה, מובלים בחבל. זו זוועה. סוחרי העבדים אינם אירופים, הם מוסלמים, ערבים סוואהילים. כל צופה בתמונה הזו יודע שאת זה אי אפשר לקבל.

שורשי ההתנגדות לעבדות הם בנאורות ובהתגבשות התפישות התרבותיות, הפוליטיות והכלכליות שעצבו את המודרניות. אדם סמית, הפילוסוף והכלכלן הסקוטי, בן המאה ה-18, היה פסימי באשר לאפשרות ביטול העבדות בימיו שלו. הוא ראה את העבדות כחלק מתוך תהליך התפתחות תרבותי, כאשר חברות פרימיטיביות חייבות להסתמך עליה מאחר שאין בהן כסף או שווה ערך כסף שיכול לשמש כשכר. היווצרות מכשירים כלכליים חדשים, מעמדות חדשים ועובדים חופשיים מערערת את ההסכמה החברתית לעבדות: 'ככל שהחופש של האדם החופשי יגדל, כך העבדות של העבד תעשה ליותר בלתי נסבלת'. בכך יצר את אחד ממנגנוני הלגיטימציה בחשובים ביותר של הליברליזם.

סמית קורא לאמפטיה, להבנה של האחר והזדהות איתו. בעיניו, ככל שהאמפטיה מתרחבת לשונה ממך כך היא מוסרית יותר, והעבד הרי אחר מהאדם החופשי בכל. אמפטיה לעבדים מביאה לשנאת מי שגורמים את העבדות ואחראים להמשכה, האדונים. אדונים שילכו בדרך מחשבתית ומוסרית זו ישנאו בסופה את עצמם. למרות זאת, לדעתו, העבדות תמשיך להתקיים, מאחר שהיא משרתת את רצונם הבסיסי של בני האדם בשליטה על אחרים.

בספר 'על עושר האומות' שהתפרסם בשנת 1776, ונחשב לטקסט המכונן של הכלכלה הקפיטליסטית, סמית מנסח טיעונים כלכליים נחרצים בגנות העבדות. היא לא רק לא מוסרית אלא גם בזבזנית ולא ריווחית. העובדה שהאדון צריך לאלץ את העבד לעבוד מנטרלת את התחרות הבריאה המתקיימת בין עובדים חופשיים, שמוזילה ומייעלת את העבודה. האדון צריך לדאוג לעבדיו לכל צרכיהם, בעוד שהמעסיק אחראי לעובד רק בזמן העבודה עצמה. 'השחיקה והבלאי של עבד... היא על חשבון האדון שלו, אבל זו של משרת חופשי באה על חשבוננו שלו'.¹⁹

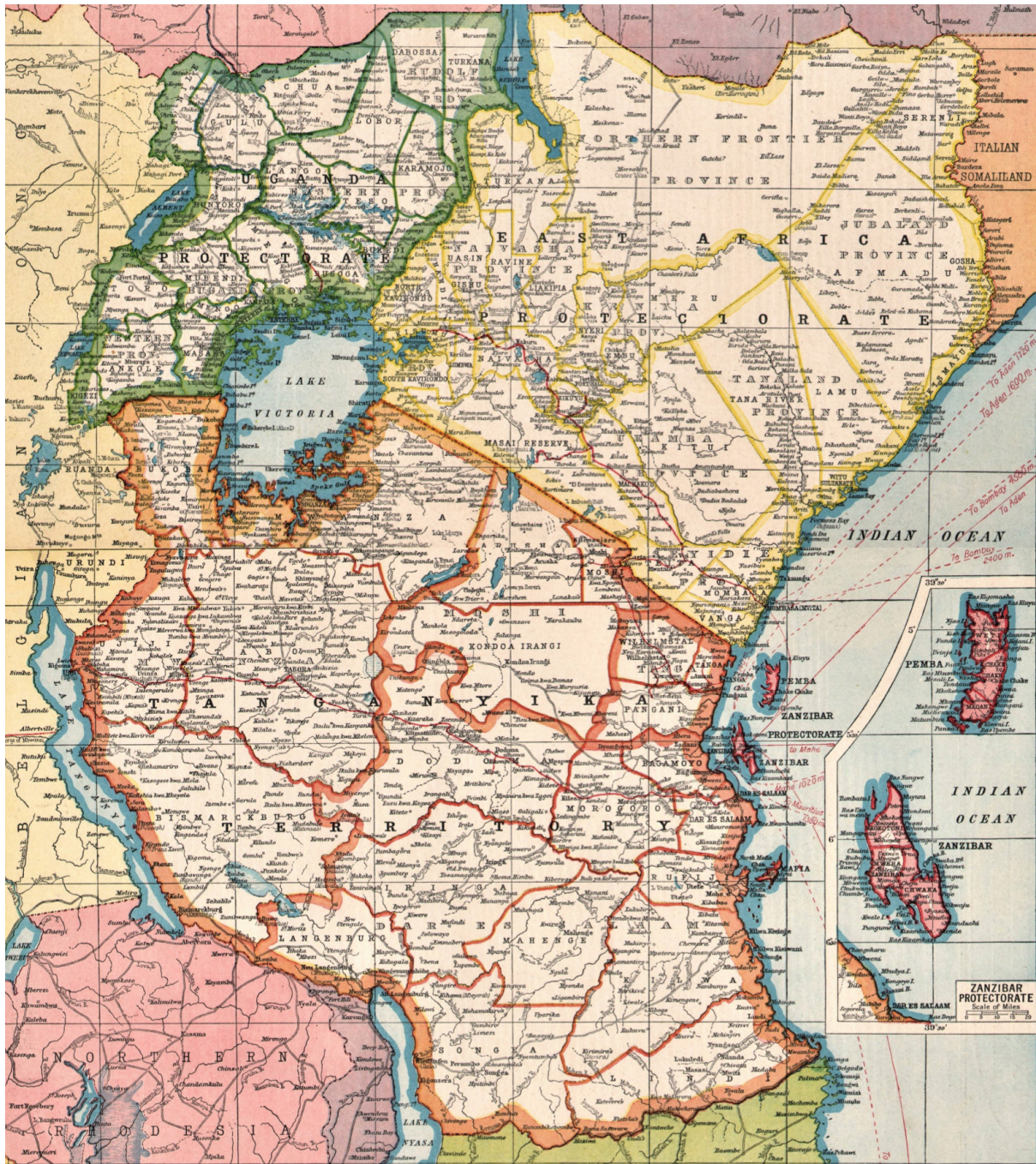
עובדים בשכר נמוך הם תחליף מושלם לעבדים, אבל האדונים עדיין לא מוכנים לכך. העסקת העבדים לא נובעת מהגיון כלכלי אלא מהתשוקה לכוח, שעליה בעצם מסרב האדון לוותר.

בריטניה אסרה את סחר העבדים בתחומי האימפריה בשנת 1808, והוציאה מחוץ לחוק את העבדות עצמה בשנת 1833. אבל באיסור הזה לא נכללו השטחים הנרחבים שהיו בשליטת 'חברת הודו המזרחית הבריטית' שהכלכלה בהם הייתה מבוססת על מטעים שעובדו על ידי עבדים. החיסול האיטי של העבדות היה כרוך במציאת פתרונות כלכליים שיבטיחו את המשך הפעילות הכלכלית, ובראשם התרחבות גדולה במעמד עובדי הכפיים השכירים. היה כינוי לעובדים הללו, שהגיעו ממקומות שונים, ובעיקר ממדינות בהודו ומסין. הם היו קוליז (Coolies), עובדים פשוטים, חומים, בסיס הפירמידה הכלכלית והחברתית. הם היו המנוע שאיפשר את התפתחות הכלכלה האימפריאליסטית.

מול המעמד הזה, המוגדר גם גזעית, וכתמונת מראה שלו הוגדרו הלבנים. האדון, מי שהיה פעם בעל עבדים, הפך כעת, עם בטול העבדות, לסאהיב (Sahib), מילה שמקורה הערבי סאחב (صاحب). פרוש המילה היא אדם שקרוב למישהו אחר, חבר, ובסמיכות הכוונה היא בעלות שאינה ניתנת לערעור על משהו. כך, בערבית פלסטינית מדוברת של ימינו, סאחב הוא חבר וסאחב אל-בית הוא בעל הבית. בעולם האימפריאליסטי סאהיב הוא עמדה של אדנות אימננטית, הנובעת מצבע העור ולכן מהטבע, שאין בה מקום לשיוויון.

האימפריה של עומאן ששלטה במזרח אפריקה, והיתה בת בריתם של הבריטים, הסכימה לאמץ, לפחות באופן הצהרתי, את המדיניות הבריטית, ולצמצם את הסתמכות הכלכלה על סחר ועבודת עבדים. בשנת 1856 האימפריה הזו פוצלה לשניים, וסולטנות זנזיבר, שמרכז השלטון שלה היה באי זנזיבר שמול חופי טנזניה של ימינו, המשיכה לשלוט ברצועת החוף האפריקאי ובסחר עם פנים היבשת. יותר ויותר קוליז הובאו מהודו על מנת להחליף את העבדים ולעבוד במטעי האי. הודים נוספים בחרו להגר לאי ולרצועת החוף האפריקאית ולהשתתף בצמיחת הכלכלה והמסחר. אבל העבדות לא ננטשה והמשיכה להתקיים במקביל לעבודה השכירה. עלייה בסחר העבדים

¹⁹ Jack Russell Weinstein, ADAM SMITH ON SLAVERY, [AdamSmithWorks](#), 15/5/2019

מפת מזרח אפריקה הבריטית ומזרח אפריקה הגרמנית

בשנת 1888 הובילה לכך שבריטניה כפתה על סולטנות זנזיבר להפוך לפרוטקטוראט בריטי: מדינת חסות שאינה יכולה לנהל מדיניות נפרדת.

בתקופה זו התפתח מירוץ אימפריאליסטי בין גרמניה לבריטניה בשאלת השליטה ותחומי ההשפעה בסחר ובפנים הארץ. גרמניה הצטרפה מאוחר למוץ האימפריאלי, וחלוקת היבשת בין מדינות אירופה הייתה ההזדמנות האחרונה עבורה לזכות בנחלות מעבר לים. בשיא התפשטותה תשלוט גרמניה בנחלות אדירות באפריקה ויהיו בה שש מושבות גרמניות נפרדות (בורונדי, קמרון, נמיביה, רואנדה, טנזניה וטוגו). 'חברת מזרח אפריקה הגרמנית' התחרתה ב-'חברת מזרח אפריקה הבריטית', כאשר רק ההסכם שנחתם בין שתי המדינות בשנת 1890 קבע את הגבולות בין

שטחי ההשפעה שלהן. תחומי השפעה אלה, שיהפכו להיות קניה וטנזניה, נקבעו על בסיס חלוקת דרכי השיירות ההיסטוריות שחיברו בין החוף לאגמים הגדולים שבפנים היבשת. החלק הבריטי, שיהפוך להיות קניה ואוגנדה, התבסס על הדרך שהובילה מעיר הנמל מומבסה לאגם ויקטוריה.

הבריטים הצהירו והאמינו שהפעילות שלהם במזרח אפריקה היא מסיבות 'הומניטריות ומסחריות'. נתיבי השיירות היו גם נתיבי סחר העבדים, והשתלטות עליהם היתה הדרך הטובה ביותר להילחם בסחר הזה, ולעודד את הסחר בסחורות שאמור להחליף אותו. תוכניות הפיתוח כללו גם הצעה להקמת מסילת רכבת שתסלל בנתיב דרך השיירות העתיקה. אבל זה היה פרויקט יקר ומסובך מאוד, בלתי אפשרי לביצוע על ידי 'חברת מזרח אפריקה הבריטית', שלא הצליחה להגיע לאיזון כלכלי, והיתה כל הזמן על סף פשיטת רגל.

בשנת 1896 מת סולטן זנזיבר, ובנו, שלא נתמך על ידי הבריטים, ירש את מקומו. הבריטים, שדרשו שליטה מוחלטת במדיניות הסולטנות, העמידו לו אולטימטום ודרשו שיפנה את מקומו. כאשר סרב פתחו נגדו במלחמה, שנחשבת לקצרה ביותר בהיסטוריה המתועדת. היא נמשכה בין 38 ל-45 דקות, ובמהלכה הפגזו ספינות מלחמה בריטיות את ארמון המלוכה בנוי העץ של הסולטן, בו התבצר עם נשותיו, משפחתו ונאמניו. כ-500 מהם נהרגו או נפצעו כתוצאה מההפגזה, מול פצוע בריטי בודד. זו לא הייתה סתם תבוסה אלא מחיקה מוחלטת של כל אשלייה של שיוויון בין המעצמות האירופיות לכוחות המקומיים. הסולטן ברח לשטח שבשליטה גרמנית, והיורש אותו מינו הבריטים ויתר על השליטה ברצועת החוף האפריקאית והסתפק בשליטה הסמלית שהעניקו לו הבריטים באי זנזיבר עצמו. בצעד שמבהיר עד כמה מלאה הייתה ההשפלה, הבריטים אילצו את סולטנות זנזיבר לשלם את עלות פגזי התותחים שנורו עליה במהלך המלחמה הקצרה.

הבריטים לא היו בטוחים ברצונם להשתלט על אוגנדה המרוחקת, שנמצאת בפנים הארץ, סמוך לשפך אגם ויקטוריה ומקורות הנילוס. פרויקט מסילת הרכבת, שנועד לפרוץ לשם דרך, עורר ביקורת רבה כאשר התנהל עליו דיון בפרלמנט. זה קרה לאחר שחברת אפריקה המזרחית הבריטית העבירה את השטח לסמכות הפרוטקטוראט הבריטי במזרח אפריקה, שנודע בשם הפשוט יותר: מזרח אפריקה הבריטית. בעת היה על בריטניה להחליט אם היא לוקחת אחריות על השטח הזה ומה תכנית הפעולה שלה לגביו. האופוזיציה האשימה את הממשלה בכך שהיא מונעת מרצון תהילה שמתעלם מחוסר הטעם בהשקעות גדולות באזור נידח כל כך. הנימוקים לתמיכה בסלילת הרכבת שהייתה הכרחית בכדי לאפשר את ההשתלטות על אוגנדה נכרכו זה בזה: הצורך להלחם בעבדות, מאבק הכבוד עם גרמניה, שהחלה לסלול קו רכבת בטרטוריה שבשליטתה, רצון להבטיח שליטה על מקורות הנילוס ובכך להגן על עורפה של מצרים, השולטת בתעלת סואץ. לא היה הגיון מוחלט באף אחת מהטענות, אבל הן הספיקו.

בעת דיון אישור התקציב לסלילת הרכבת בפרלמנט הבריטי, בשנת 1896, קרא בעת נאומו הנרי לבושר, חבר האופוזיציה, שיר המתאר את מסילת הרכבת המתוכננת:

אין מילים שיכולות לתאר כמה היא תעלה,

אין מוח שיכול לתפוס מה המטרה שלה,

אין דרך לנחש מאיפה תצא,
אין לדעת לאן תגיע,
אין יכולת להעריך מה מטרתה,
אין אפשרות להגדיר מה יהיה מטענה,
ולמרות הרצאתו המלומדת של ג'ורג' קרוזון,
זו מסילת רכבת מטורללת ללא כל ספק.²⁰
למרות הביקורת המושחזת ההצעה אושרה ברוב גדול.
כעת נותר רק לבצע את העבודה, לסלול מסילה באורך של יותר מ-750 ק"מ, דרך שטח שחלקו לא
ממופה כלל וחוצה נהרות, הרים ושטחי טבע עצומים. וכאן בעצם מתחיל הסיפור שאני רוצה
לספר, על איש אחד, שהמשימה הזאת תשנה את חייו.
הנה באה הרכבת.

²⁰ספר מעולה שמתאר את כל עלילות המפעל המופרך של 'רכבת אוגנדה': Charles Miller, The Lunatic Express: The Magnificent Saga of the Railway's Journey into Africa, Head of Zeus, 2017 p. 301

חלק שני: מה טוב לנדוד

מטען אנושי

אני רוצה לחטט בדמותו של איש שאני שונא ומעריך, מחבב ומתעב. הוא אחר לגמרי ממני, ובכל זאת אני מרגיש אליו קרבה, ואנו חולקים דברים שעדיין איני יכול לנסח או להודות בהם. כבר כמעט נטשתי את ג'ון הנרי פאטרסון, שתמונתו לובש מדי ייצוג מופיע בתחילת ספר זה. כתבתי עליו פעם, ואז התייחסתי אליו כקוריזו, כסך כל מוזרויותיו, והנה אני שב אליו. אולי אני מצפה שהניסיון המחודש להבין אותו יעזור לי להבין את עצמי ואת המקום בו אני חי, מכיוון שהוא קשור לכאן בדרך מפותלת ומוזרה, דמות אב נעלמה שזכרה הודחק, התעמעם, ונשמר בעיקר על ידי אנשי ימין.²¹

איש גבוה, זוויתי, לא יפה אבל מרשים. גבר שאנשים ונשים נמשכים ונרתעים ממנו. הצד האפל שלו, האלימות הקהה שהפעיל, עטוף בכללי התנהגות, מוסתר על ידי הרגלים ותפישות עולם שמשקפות באופן ברור, כמעט ברור מדי, את נורמות החברה בה הוא חי, שלהי המאה ה-19, ראשית המאה העשרים. הוא גבר ויקטוריאני. או, אולי, קריקטורה מוגזמת של גבריות ויקטוריאנית.

יהיר, אמיץ וצודק, בטוח בעצמו עד בלי די. אדון לטבע, אכזר לעיתים, נדיב ומיטיב ברגעים אחרים, שליט מיועד. מאמין באמונה שלמה בעליונותו ובכך שכל מי שאחר ממנו גם נחות ממנו. אך הוא גם זר ומוזר, והסביבה והתרבות אותה הוא מייצג לעולם לא תקבל אותו באמת. כמו אל, כמו יוצא הדופן שהוא, הוא בן אלמוות ובודד.

פאטרסון היה ללא עבר ברור. הוא נולד מחדש כחייל קולוניאלי לאחר שהתייצב לבדו בלשכת גיוס במחוז כפרי באירלנד בגיל 17, מסר פרטים בדויים על מוצאו, וחתם על חוזה לשבע שנות שירות. אתה עושה דבר כזה אם יש לך ממה לברוח, אם אין מה שמצפה לך במקום בו גדלת. במשך חייו מחק והעלים כל זכר לעברו. אולי היה בנו הלא חוקי של כומר שסרת, אולי צאצא נסתר של איש אצולה. הבטחון העצמי ותחושת הנבחרות ודאי הגיעו מהיכן שהוא, כמו הצורך להוכיח את עצמו, לשחק את המשחק ולנצח בו, להגן על כבודו.

דבר ברור אחד בזהותו: הוא אירי.

זה ניכר מייד, מסמן אותו כבן מיעוט נחות ומעט נלעג בעיני הבריטים ה'אמיתיים', מזוהה במראהו, באופן דיבורו, במבטא הברור. האיריות שלו מתבטאת בצורה בה הוא מתנהל, ומשפיעה על האופן בו הוא נתפס על ידי הסביבה. הגזענות המעמדית הבריטית לא תוותר לו לעולם. הוא לעולם לא יהיה בריטי באמת, לעולם לא יהיה מהמעמד הגבוה גם כשיתקבל בו כאורח,

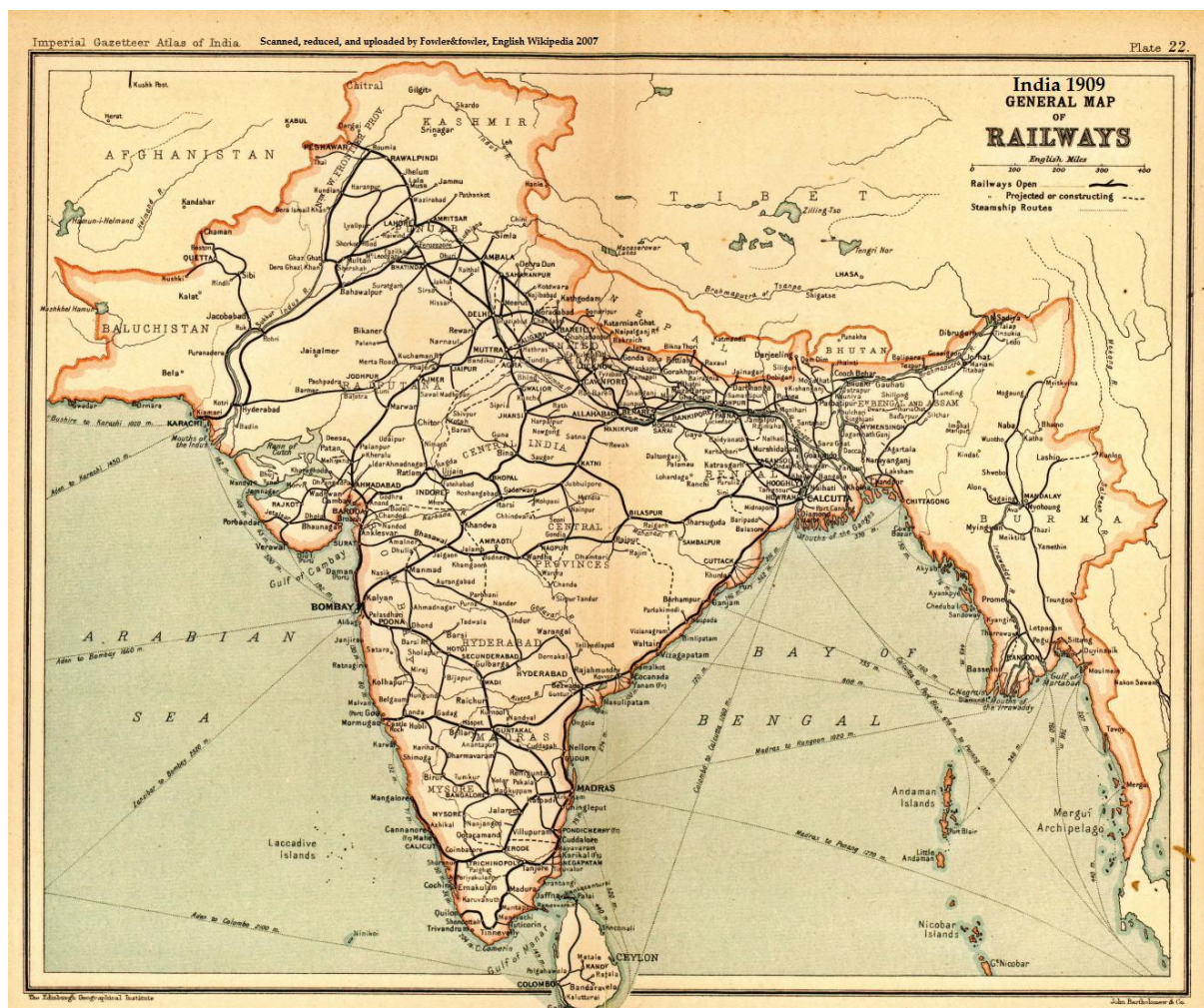
²¹ שמו של פאטרסון נכתב גם כפרטסון בעברית. בחרתי לאחד את צורת התעתיק גם במקורות שאצטט למניעת בלבול. יש מספר ביוגרפיות של פאטרסון, הכתובות מנקודת מבט ציונית. בעברית קיים הספר: משה יגר, ג'ון הנרי פטרסון הגדודים העבריים והציונות, מכון ד'בויטנסקי בישראל, תל אביב, 2018

באנגלית מומלץ: Denis Brian, The Seven Lives of Colonel Patterson, Syracuse University Press, Syracuse, 2008

וההשתלבות והקבלה שלו בחברה תמיד תהיה על תנאי. הנה סיבה לכבד אותו. הנה סיבה לא לשנוא אותו לגמרי.

הוא היה חייל ומהנדס צבאי בהודו הבריטית, הראג', היהלום בכתר האימפריה. הצבא הכשיר אותו לכך. זה מצביע על כשרון ויכולת גבוהים. שירות צבאי הוא קריירה שמאפשרת לעתים לאנשים שאינם באים מהמרכז החברתי לממש פוטנציאל שלא היה מתגשם אחרת. פאטרסון ניצל את ההזדמנויות שנקרו בפניו והיה מוכן לסכן את חייו לשם כך. לא היתה לו ברירה אחרת. לא היה לו לאן לחזור אם יכשל.

הרכבת היתה אחד הכלים המשמעותיים ביותר בהרחבה ובחיזוק השליטה הבריטית בהודו. המרד שפרץ בשנת 1857, במחאה על הפעילות הבלתי מרוסנת של 'חברת הודו המזרחית הבריטית', הביא לאחר שדוכא לכך שהמדינה הבריטית תקח אחריות מלאה על הודו ותהפוך אותה למושבה בריטית. במהלכו מתו כ-6000 חיילים בריטים וכ-800,000 הודים, אזרחים ברובם, והתברר הצורך ביכולת שינוע מהיר של כוחות צבאיים למרחקים גדולים. רשת מסילות הברזל שנסללה אחר כך בפיקוח מהנדסים צבאיים כמו פאטרסון נועדה לשרת בעיקר את המטרה הזאת. הפיתוח הכלכלי והאורבאני, יצירת מעמד שלם של פועלים נודדים, התפתחות קשרי המסחר והזמינות של

קוי הרכבת בהודו הבריטית, 1909

חומרי גלם ובנייה חדשים, כל אלה היו תוצאות לוואי של המטרה הצבאית הבסיסית. החברה היהודית השתנתה מהיסוד בעקבות כך. טענה נפוצה היא שהרכבת יצרה את הודו המודרנית, על תחלואיה.

הרכבות בהודו הבריטית ביססו ושימרו את הבדלי המעמדות בין הלבנים והמקומיים ובין המעמדות השונים בתוך החברה היהודית. חלוקת המחלקות ברכבת שיקפה את המבנה החברתי, המחלקה הראשונה נשמרה ללבנים ולמי שהשלטון חפץ ביקרו, השנייה יועדה למקומיים בעלי אמצעים והשלישית למטען ולדלת העם, שהיו מעין מטען אנושי שאין שום סיבה להתייחס אליו בכבוד. מהאטמה גנדי, אבי האומה היהודית, נהג לנסוע במחלקה השלישית בדיוק בגלל זה.

פאטרסון, כאמור, היה יציר של המערכת הזו, שקשרה בין עליונות צבאית וטכנולוגית לעליונות תרבותית וגזעית. ככל מהנדס טוב, עולמו היה בנוי מאתגרים טכניים, מבעיות שצריך לפתור, שנותנות טעם לחיים. הוא התענג עליהן, עד שנראה שלעתים יצר לעצמו צרות ומכשולים רק לשם כך.

בהודו גם פגש באשתו, פרנסס הלנה גריי, ילידת אירלנד כמוהו. שלא כמו פאטרסון, היא הייתה משכילה ורחבת אופקים. היה לה תואר אוניברסיטאי במדעים, והיא הייתה אחת מהנשים הבריטיות הראשונות שהשלימו תואר דוקטור למשפטים. מאוחר יותר תהיה מנהלת בית ספר. פאטרסון לא היה בחירתה הראשונה כבן זוג. ארוסה המיועד היה רופא, ולרוע מזלה מת ממחלה ביום בו היו אמורים להנשא. חתונתה עם פאטרסון, בזמן חופשה באירלנד, בשנת 1895, לא הייתה מתרחשת ללא הטרגדיה הזאת. בתם, אותה ילדה אחרי ששבו להודו, מתה כשהייתה תינוקת בת ארבעה חודשים.

מעט אחר כך, בשנת 1898, כשהוא בן 31, נשלח פאטרסון למשימה שתשנה את חייו. אפריקה היא המקום שקבע את גורלו. בה הפך לאל בדמות אדם, ובה התרחשו המאורעות שהפכו אותו לבזוי ומנודה.

חמש החיות הגדולות

35,729 קוליז, עובדי כפיים הודיים, בעיקר מחבל פנג'אב, מוסלמים, הינדים וסיקים, הוחתמו על חוזה עבודה לשלוש שנים והובאו בספינות לנמל מומבסה כדי להקים את 'רכבת אוגנדה'. לפועלים הפשוטים הובטח תשלום של 12 רופי לחודש, שכר נמוך אבל הוגן. בעלי מקצוע מומחים ואנשי כוח המשטרה הפנימי קיבלו שכר גבוה מעט יותר. אנחנו מכירים את המנגנון הזה. פועלים זרים בונים ועובדים פה כבר שנים רבות. 2,493 מהפועלים ההודים מתו במהלך הבנייה, ו-6,724 מתוכם הפכו למהגרים, בחרו לא לחזור להודו והשתקעו בקניה. צוות לבן קטן בן 1082 מהנדסים, מפקחים ואנשי מנהלה גויס במקביל או הושאל מהצבא הקולוניאלי, והיה אחראי על הפעלת כוח העבודה הזה. הכוונה הייתה לגייס בהמשך, במידת הצורך, גם עובדים מקומיים, אפריקאים, אבל מאחר שהנסיון ששימש לבניית הרכבת, כל חומרי הגלם, המכונות והקטרים הגיעו מהראג' בהודו, אפריקאים שימשו כמשרתים, סבלים ומורי דרך, לא כפועלי רכבת. מחנה הסלילה התקדם לתוך היבשת בקצב הנחת הפסים, גוף זר שמפלח ומשנה לנצח את המקום דרכו הוא עובר. סביב מקומות שדרשו פתרונות מסובכים נבנה מעקף והם הושלמו תוך כדי המשך התקדמות הסלילה.

חמש החיות הגדולות בציור רחוב בקניה

כזה היה הגשר על נהר צאבו, ערוץ מוכה שטפונות בלב ערבת הפרא, כמאתיים קילומטר בעומק היבשת.

פאטרסון גויס לפרויקט, האזרחי לכאורה, בגלל הנסיון שצבר בצבא ובגלל שידע לדבר הינדית. אבל הסמכויות שלו חרגו מאלה של מהנדס אזרחי. כאשר הגיע לצאבו, בשנת 1898, הופקד כאחראי למאות פועלים שפוזרו במחנות עבודה משני עברי הערוץ. היה עליו לתכנן ולבנות את הגשר הארוך ואת תחנת הרכבת שליידו, ולחזק ולבסס את הסוללה עליה עברה המסילה לפני ואחרי הגשר. תוואי המסילה הסתמך על דרך השיירות ההיסטורית, אבל הרחיב והתאים אותה לדרישות הרכבת. סביב הנהר צמח סבך יער, והמסילה עברה דרכו ודרך הערבות העשירות בחיות בר. באזור חיו אריות, נמרים, קרנפים, עדרי תאו אפריקאי ופילים, חמשת החיות הגדולות באפריקה. בשפת הציידים, הקוראת לחיות הניצודות Game, לראש חיה מפוחלץ או פרווה Trophy, לציד Sport ולצייד עצמו Sportsman, נקראו החיות הללו Big Five. השלמת אוסף מלא שלהן, הכולל פריטים מפוארים וגדולים ככל הניתן, היתה משאת נפש של כל צייד.

לפאטרסון היה נסיון מסויים בציד שרכש בהודו. זה עיסוק מתאים לאנשי צבא, והוא היה חלק מפעילויות הפנאי המקובלות ללבנים בהודו הבריטית, הראג'. אבל דבר לא הכין אותו להתמודדות שמצא עצמו בתוכה, משחק ציד בו הוא, והפועלים עליהם היה אחראי, הפכו לניצודים בעצמם.

מעט אחרי תחילת העבודה על הגשר הגיעו לפאטרסון שמועות על אריה החוטף פועלים מאוהלי השינה שלהם וטורף אותם. הוא לא האמין לכך בתחילה, וחשב שמדובר בנסיון לחפות על מעשה רצח שאירע בין הפועלים לבין עצמם, אבל כאשר אחד מאנשי משטרת המסילה הותקף ונחטף מאוהלו הבין שזו אכן אמת. פאטרסון, מלווה בעובד רכבת לבן נוסף שעבר במחנה והצטרף למרדף, יצאו לחפש אחרי ההודי שנחטף. כך תאר זאת בספר שכתב, בתרגום הארכאי והיפה של יוסף נדבה:

הנקל היה לנו ללכת בעקבות האריה, כי כן נראה, שהוא נעצר פעמים מספר בדרכו, לפני שפתח בסעודתו. תחנות-הבינים סומנו על-ידי שלוליות-דם. מנהג האריות "אוכלי האדם" היה להפשיט בלקיקה את עור הקרבן, כדי להגיע לדם הטרי. כשהגענו למקום שבו נטרפה הגופה, נתגלה לעינינו מחזה מחריד. האדמה מסביב היתה מגואלת בדם וזרועה נתחי בשר ועצמות, אך ראשו של ה"ג'ימאדאר" המסכן נשאר בשלמותו (זולת סימני שיניו של האריה שנתקעו בו) ורק נתגלגל במרחק מה משאר האברים השסועים, כשהעינים הפקוחות לרווחה לוטשות אליך מבט מזרה אימים ונבעת. המקום היה שרוי בערבוביה גדולה, וכשבדקנו את מצב הדברים מקרוב נוכחנו לדעת, כי היו שם שני אריות, שכנראה נאבקו זה עם זה על השלל. היה זה המחזה המחריד ביותר שראיתי מעודי.²²

לא אחד אלא שני אריות, זוג ציידים מיומנים, שהתרגלו לאכול בשר אדם. מחנות עובדי הרכבת היו פזורים לאורך המסילה והאריות השכילו לשכלל את שיטות הצייד שלהם ולהתנהל בחוכמה. כאשר פאטרסון ארב להם במקום אחד תקפו באחר. לאחר שהאריות מגיעים עד פתח אוהלו ממש הוא מחליט להקים מחנה שיגן עליו ועל הרופא האירופי של האזור:

²² ג'. ה. פאטרסון, אריות 'אוכלי-אדם' על נהר צאבו, תרגם ועיבד: יוסף נדבה, מסדה, תל-אביב, תשי"ב, עמ' 19

דרנו במשותף בסוכת כפות-תמר וענפי-עצים, שהקמנו על הגדה המזרחית של הנהר, סמוך לשביל-השיירות העתיק לאוגאנדה. הקפנו את הסוכה ב"בומה" מעוגלת, כלומר גדר-קוצים בעלת קוטר של חמישים אמות, מותקנת כהלכה, צפופה וגבוהה. גם משרתינו הפרטיים נתגוררו עמנו במחיצה אחת ואש-תמיד בהירה בערה במקום במשך כל הלילה. כדי להשיב את רוחנו בצינת הערב נוהגים היינו, ברוק ואני, לשבת על מרפסת הסוכה, אך בעצם הנסיון לקרוא או לכתוב שם היה משום מירוט עצבים, כי כן מעולם לא יכולנו להיות בטוחים, שלא יהא לאל ידי אריה לדלג על פני ה"בומה" ולהסתער עלינו במפתיע. לפיכך שמרנו את רובינו לידינו ונוהגים היינו לזרוק כפעם בפעם מבטים רבים ומודאגים לתוך חשכת-מצרים שמעבר למעגל המדורה.²³

הפחד מביא את האירופים להשתמש בידע ובשיטות הבנייה המקומיות. המושג 'בומה' הוא אפריקאי. גם אוהלי הפועלים מוקפים בגדרות כאלו, ופאטרסון רב החסד אפילו מאפשר הפסקה בעבודות הבנייה עד שיוגבהו ויחוזקו. למרות שמה שמגן עליו ועל הרופא באמת הם כלי הנשק, הרובים, תמיד בהישג יד לשעת הצורך. האריות חסרי המורא מוצאים דרכים לתוך המתחמים המוגנים, וממשיכים לחטוף טרף ולהטיל אימה. אבל למרות מאמציו הם מצליחים להתחמק מרובהו, חכמים ויודעים לנצל את יתרונם. הם בני המקום, הוא זר. הוא אורב להם פה והם תוקפים שם, חוטפים פועלים קודחים ממלריה מאוהל בית החולים, לא מפחדים בכלל. בקרב המוחות הזה הם מנצחים. פאטרסון אחראי על שלומם של הפועלים, זה חלק מעסקת החבילה שקובעת את עליונותו עליהם, אבל הוא אינו מצליח לעמוד במשימה.

כאשר המרווחים בין מעשי ההרג גדלים, נראה שאולי האריות למדו שמוטב להם לוותר על הטרף האנושי ולהתרחק ממסילת הרכבת. גם אז אין לפאטרסון מנוחה. מתחים פנימיים בין העובדים המוסלמים להינדים וקשיים טכניים בבנייה שמחייבים תפעול מחצבה רחוקה רק מוסיפים לאווירה הקשה. פאטרסון קובע חוקים נוקשים, מנהל את העבודה בחומרה ושופט את מי שהמרה את פיו ביד קשה. הוא מטיל על העובדים עונשים וקנסות, ומבלה את לילותיו במארבים כושלים בחיפוש אחרי האריות שהוא יודע שאינם רחוקים. קשה להיות מהנדס באפריקה. מאחר שקו הרכבת עובר דרך אתר העבודה עליו הוא אחראי כל מי שעושה את דרכו למחנה הסלילה המתקדם פנימה לעומק הארץ עוצר שם. עבודתו נבחנת כל העת ולכל אחד מעמיתיו הבריטים, החולפים במחנה, יש מה לומר. רובם לא מתעכבים הרבה, מפחד האריות. מנהיגותו מוטלת בספק לא רק על ידי עמיתיו, הטבע וחיות הפרא עימהן עליו להתמודד אלא גם על ידי עובדיו הנחותים.

פועלי המחצבה, בני שבט אחד שהגיעו כקבוצה מהודו, ומצאו את עצמם בלב היער, מבקעים אבנים תוך סכנת טריפה מתמדת, אינם עובדים כמצופה מהם. פאטרסון מאיים לקנוס אותם בחלק גדול של שכרם. הפועלים זוממים להפטר ממנו, ומחכים לשעת כושר, בביקור הבא שלו במחצבה. פועל נאמן מזהיר את פאטרסון, אבל הוא לא נרתע וצועד לתוך המלכודת:

כשהגעתי למחצבה נראה היה, ששרויה היא בשקט. כל האנשים עושים את מלאכתם בקדחתנות, אולם לאחר דקה או שתיים הבחנתי במבטי-סתר המועפים לצדדים והרגשתי כי

²³ שם, 24-25

משהו עומד להתרחש. מיד כשהגעתי לקבוצת-הפועלים הראשונה הודיעני ה"ג'ימאדאר", בן-בליעל בעל קלסטר-פנים בוגדני, כי האנשים העובדים במורד העמק מסרבים לציית להוראותיו, והוא שאלני אם נכון אני ללכת לראותם. הבנתי מיד, כי זו אינה אלא תחבולה למשכני לפינה הצרה של העמק, שבה - לנוכח קבוצות האנשים מפנים ומאחור - לא יהא לי מפלט. אף על פי כן, אמרתי בלבי, אתנסה בהרפתקה עד תומה, יבוא עלי אשר יבוא, ולפיכך נילוותי אל ה"ג'ימאדאר" עד התעלה. כשהגענו עד הקבוצה המרוחקת ביותר, לא נרתע מלווי מלהצביע על שני אנשים אשר, לדבריו, סירבו לעשות את אשר ציווה עליהם - אני מניח, שהוא חשב, שהואיל ולעולם לא אצא חי מהמקום הזה, אין זה מעלה או מוריד אם הוא מגיש תלונה על פלוני או אלמוני. ציינתי את שמותיהם בפנקסי כדרכי והסתובבתי אחורה, כדי לחזור על עקבותי. מיד הקימה החבורה בת ששים איש זעקת-חרון, ולעומתם השיבו בצעקה דומה גם אלה שעברתי על פניהם לראשונה, - מספרם הגיע למאה איש בערך. שתי החבורות גם יחד, שאנשיהם נשאו בידיהם את מפציהם ונופפו בקורנסיהם הכבדים, סגרו עלי בחלק הצר של העמק. לא זזתי ממקומי והמתנתי לפעולתם, והנה הסתער עלי איש אחד, אחז בידי וצעק, שהוא עומד "להתלות ולמות ביריה בגללי" - דרך-ביטוי מוזרה למדי, אך כך בדיוק התבטא. על נקלה שיחררתי את ידי מעליו והדפתיו מעלי; אולם באותו זמן סגרו עלי האחרים מקרוב, לכל אשר נפניתי לא יכולתי לראות דבר זולת פני רשע מזרי-רצח. איש חסון ואכזר אחד, שנתיירא להנחית עלי מכה ראשונה, הדף אלי את חברו שעמד לידו. אילו הצליח הלז להפילני, כי אז מובטחני, ששוב לא הייתי קם חי על רגלי. אך צעדתי במהירות הצידה והאישי שנתכוון להפילני הושלך בעצמו בכוח כנגד הסלע וצנח לארץ בכל כובד גופו.²⁴

פאטרסון צועד לתוך המלכודת במודע, מפגין את השילוב המאפיין אותו של התנשאות, אומץ ופזיזות. כעת עליו למצוא דרך לחמוק מגורלו. נראה שגם זה ספורט עבורו, אתגר בו הוא מרגיש שהוא יכול לנצח. הוא מנצל את יתרונו עליהם, הכניעות המובנית שלהם בפניו, מסתמך על כך שהוא סאהיב והם קוליז.

מיד לאחר זאת נשתררה מבוכה למשך דקה אחת, שממנה מיהרתי להפיק תועלת, קפצתי על ראש הסלע ולפני שהיתה להם שהות להתאושש התחלתי נואם לפניהם בהינדוסטנית. הרגל המשמעת עדיין היה טבוע בלבם, ולאושרי האזינו לדברי. סיפרתי להם שידעתי על הקשר שהם קשרו להרגני, ושבודאי יש לאל ידם לעשות כן, אם רצונם בכך, אולם אם אכן ירצחוני, הרי מובטח לרבים מהם להתלות בגלל פשעם, כי כן ה"סירדאר" (הממשלה) תגלה עד מהרה את האמת ולא תאמין לסיפורם, שהייתי טרף בידי אריה. כן אמרתי, כי יודע אני שרק בן בליעל אחד או שנים ביניהם הסיתו אותם להתנהג בדרך נואלת כזאת, והפצרתי בהם שלא ישתטו בדרך זו. אף אם יעלה בידם להפיק זממם לרצחני נפש, כלום

²⁴ שם, עמ' 35-34

לא יושם עליהם "סאהיב" אחר, וכלום אינו עשוי הלה להיות אף נוגש קשה עוד יותר ממני?²⁵

פאטרסון מציע למעוניינים לעזוב לחזור למומבסה, ומציע חנינה מלאה לאחרים. הוא מחמיא לשבט שלהם וקורא להם לא לבייש את כבודו. כשהוא שואל, בסוף נאומו הנרגש, כמנהיג שזכה מחדש בנאמנות נתיניו, מי מוכן לחזור לעבודה, כל הידיים מורמות. הוא מספר איך אחר כך הוא ממשיך בביקורו, כאילו הכל כרגיל, מודד את האבנים, מעיר הערות. אבל הוא יודע שחיייו היו תלויים על חוט השערה, כך שאינו מסתפק בהישג השרדותו. בהגיעו למחנה הוא קורא בטלגרף לעזרה. כמה ימים אחר כך מגיעה אליו רכבת שעליה כוח חמוש ומאומן של משטרת הרכבת. המשטרה עוצרת את מנהיגי המורדים, קבוצה גדולה מספיק למען יראו ויראו, אבל קטנה דיה בכדי לא להפריע לעבודה. מישהו מהם מתוודה, השאר נשפטים למאסר עם עבודת פרך. כך מושב הסדר על כנו. נקמה קרה, אבל יעילה, עבודה של מי שיודע לסגור חשבון.

אבל האריות, מה יהיה איתם?

²⁵ שם, עמ' 36-35

אל בדמות אדם

זה לא דבר רגיל, אריות אוכלי אדם. יש מספיק חיות בטבע האפריקאי שימשו כטרף ובני אדם החיים באיזורים בהם יש אריות יודעים להזהר מהם.

למעשה, בני האדם מאיימים על האריות הרבה יותר מאשר אלה מאיימים עליהם. חבורות ציידים צדו אריות בחניתות וברעל כאות של כבוד וטקס גבריות וכדרך להגן על עדרי הבקר והצאן משחר ימי האדם. לבני שבט המסאי יש מסורת כזו, שהשתמרה עד ימינו. הגברים הצעירים בשבט משתייכים לקבוצות לוחמים, שחיים יחדיו ומקדישים את חייהם לקרב ולתהילה. ציד אריות היה טקס מעבר והתבגרות חשוב ללוחמי המסאי, ואריות נוספים נצודו כדי להגן על הפרות שעליהם מתבססת כל כלכלת השבט. בחמש השנים שבין 2001-2006 נצודו בשטחי השמורה שמקיפה כעת את נהר צאבו לפחות 108 אריות, מתוך אוכלוסייה של כ-2000 אריות ששרדו בקניה כולה. מסורת הציד והחיכוך עם הצרכים של האוכלוסייה המקומית איימו להכחיד את החיה המפוארת הזו, שמהווה את אחד מסמליה הלאומיים ומקורות משיכת התיירות הגדולים של קניה. רק פרויקט מעורר השראה, שאליו אחזור בסוף הספר, הצליח להלחם במנהג הזה ולחסלו כמעט לחלוטין. הבעיה הגדולה עכשיו באזור היא הבצורת, שתהרוג ותפגע בחיות ובבני אדם כאחד.

אריות אוכלי אדם הם יוצאי הדופן, הם הפחד הגדול, הם הרגע שבו הטבע מתמרד בהיררכיה שאנו מנסים לכפות עליו, אדם מעל חיה, תמיד. כל ה-Big Five כאלה. זה לא רק גודלן הפיזי אלא סכנת המוות שכרוכה בציד שלהן. מאחר שהן מאיימות על הצייד, מאחר שהן מסוגלות להרוג אותו, הרי שגם הוא מסתכן במהלך הציד שלהן. בכך הציד הופך לספורט מאחר שהוא מערב את שני הצדדים ונשאר, לכאורה, הוגן.

אבל לאריות אוכלי אדם יש גם רצון עצמאי לתקוף אותן. אתה הטרף שלהם. ולכן הם לא רק מגיבים להתקפות עליהם אלא תוקפים בעצמם. כך מתערערת משוואת הצייד-ניצוד.

שני האריות אוכלי האדם מצאבו הפכו למיתולגיים מאז שפאטרסון פרסם את הספר שכתב על הרפתקאותיו. פוחלציהם הם חלק חשוב בתצוגת מוזיאון פילד להיסטוריה של הטבע בשיקגו. נכתבו מחקרים על כמות הקורבנות המדוייקת שלהם, 28 שזוהו בוודאות, לפחות 36 על פי בדיקת איזוטופ ממקור אנושי בעצמותיהם, יותר ממאה על פי ההערכה. גולגולותיהם נבחנו והסתבר שהיו להם מחלות חניכיים, שאולי מסבירות את חיבתם לבשר בני האדם הרך. אני מאמין שהופעתם הייתה תגובה של הטבע לשינויים שנכפו עליו, למסילת הברזל הזאת, לגשר, לפיצוצים, לכך שפתאום הופיעו המוני בני אדם חסרי ידע וחלשים במקום שבו החולשה הופכת אותך לטרף.

אצל הפועלים עצמם, האריות נתפסו כשדים, בני שטן, אות אלוהי לכך שאסור להם להיות פה. פאטרסון מנסה כל מיני פתרונות. הוא ממציא ובונה מעין מלכודת עכברים ענקית, בנויה אדני רכבת, מוטות מסילה וחוט תיל, ומתנדב לישון בתוכה ולשמש כפתיון במשך שני לילות. האריות לא נופלים בפח. לזמן מה נראה שאכן עזבו את המקום ולא ישוּבו. אך ההפוגה לא נמשכה זמן רב.

מלכודת האריות הענקית שפאטרסון בנה. זה דבר די מגוחך.

הטרור שב למחנות העבודה. לילות חסרי שינה, מרדפים עקרים בלויית משתתפים שונים ומשונים, כל מי שרק מוכן להשתתף בציד. ללא תועלת.

זוכר אני בבהירות לילה אחד במיוחד, כשחיות-הטרף הוציאו אדם אחד מתחנת הרכבת והביאוהו סמוך למחנה שלי כדי לטרפו. יכולתי להאזין, פשוטו כמשמעו, לכרסום העצמות ולקול נהמתם המאיים הממלא את חלל האוויר; קולות אלה צלצלו באוזני במשך ימים רבים לאחר מכן. הדבר הנורא ביותר היתה עצם ההרגשה של רפיון-ידיים; לא היה עוד כל טעם לנסות ולצאת החוצה, הואיל והמסכן בודאי לא היה עוד בחיים; ונוסף על כך, מחמת האפלה המוחלטת, אי אפשר היה לראות דבר.²⁶

חוסר היכולת לפעול, מתנגש בצורך להמשיך לתפקד, לא לנטוש את המשימה שהוטלה עליו. פאטרסון חייב לעשות זאת. אבל לא הפועלים. הם בוחרים בכלי היחיד העומד לרשותם, שביטה, כי כך זה לא יכול להמשיך. פאטרסון מבין לליבם. הם מוותרים, אבל לא הוא, לא עד שינצח.

אף האנשים אמיצי-הלב ביותר בעולם לא היו יכולים לעמוד בפני נסיונות-אימים אלו לאורך ימים, לא כל שכן סבלים הודים רגילים. מעתה עמד כל האיזור בסימן של פחד-בעתה, ועל כן לא תמהתי כלל, כשראיתי בשובי יום אחד אחרי-הצהרים למחנה, את האנשים שובתים ממלאכתם ומצפים לשמוע ממני דבר. כשקראתי להם נתקבצו כולם

²⁶ שם, עמ' 42

ב"בומה" שלי כגוף אחד והודיעוני, שאין בדעתם להשאר בצאבו אפילו יום אחד נוסף, ולו גם יתנו להם אוצרות קורח; הם באו מהודו לפי הסכם שעליהם לעבוד בשביל הממשלה, אך לא לשמש כאספקת מזון לאריות, או ל"שטנים". אך הציגו לי את האולטימטום הזה, והנה פרצה בהלה כללית. כמה מאות מהם עצרו את הרכבת הראשונה שעברה על פניהם, על ידי שהטילו עצמם על הפסים לפני הקטר, ואחר נצטופפו בתוך הקרונות עם מטעני חפציהם, ונמלטו כל עוד נפשם בם מן המקום הארוך.²⁷

זה דורש אומץ, לקום וללכת, לא לקבל את התנאים החורגים מהסביר ולהיות מוכנים לשאת בתוצאות. פאטרסון לא מסוגל לראות זאת. עבורו הפועלים פחדנים וחלשים. אבל עזיבתם והשבתת העבודה היו אולי תנאי יסוד לציד מוצלח. פאטרסון מפזר פיתיונות, שימשכו את האריות ממחבואם, מסייר בשטח ומחפש אחריהם בלוויית מדריך מקומי, סוואהילי. כאשר הם עולים על עקבותיו של אחד מהם הוא משתמש בשיטת ציד מקומית, מנצל את הפועלים שנותרו עדיין במחנה על מנת שיקימו רעש ויבריחו את האריה מהסבך לקראת נקודת מארב שבחר.

הוא התקדם לאורך השביל לאט-לאט ועמד מלכת בכל כמה דקות כדי להתבונן סביבו. רק חלק מגופי היה סמוי ממנו, ואלמלא הוסחה תשומת לבו ממני מחמת הרעש מאחוריו, אין ספק, שהוא היה מבחין בי. ואולם, הואיל והסיח את דעתו ממני, הנחתי לו שיתקרב בכיוון אלי כדי חמש עשרה אמות ממקום-משכבי, ואז כיוונתי אליו את רובי. ברגע שעשיתי זאת הבחין בי האריה ונראה כמשתומם מאד מהופעתי הפתאומית; הוא תקע את רגליו הקדמיות בקרקע, הטיל עצמו לאחור על ירכיו ונהם נהימות-פרא. כשכיוונתי את רובי לקדקדו הרגשתי, כי לבסוף נתון גורל חייו כולו לרחמי... אך לעולם אל תסמוך על כלי-הנשק שטרם ניסית אותו! לחצתי על ההדק ולחרדתי הגדולה שמעתיח נקישה עמומה - הכלי מקולקל!²⁸

למרות הכשלון הזה, שנראה כהוכחה לכך שאלה באמת שדים, בלתי ניתנים לעצירה, עליונים על המוות עצמו, פאטרסון לא מתיימש ומתמקם למארב עוד באותו הלילה בראש מגדל ענפים בגובה ארבעה מטרים, שבסמוך לו נקשר פגר חמור שהאריות הרגו קודם אבל לא הספיקו לטרוף. למארב זה יוצא פאטרסון לבדו. עוזרו ההודי משתעל, והוא חושש שזה יבריח את האריות.

האפלה נשתררה כמעט בבת אחת ושקט מוחלט הושלט בכל. כדי להכיר את טיבה של דממת יער-בראשית אפריקני בליל אפלה, יש להתנסות בה. רבת רושם היא ביותר, ביחוד כשאתה יושב בודד לחלוטין ומנותק מכל יצירי-אנוש, כאשר הייתי אני אז. הבדידות והדממה ותכלית משמרת הטביעו עלי את חותמן, וממצב של ציפיה ממרטת עצבים שקעתי בהדרגה לתוך הווי של חלום, שהלם להפליא את סביבותי. לפתע נחרדתי מהרהורי עם נפילתו של ענף, כאשר עשיתי את אזני כאפרכסת להקשיב רוב קשב, דימיתי בנפשי, כי יש לאל ידי לשמוע את רשרוש תנודותיו של גוף עב-בשר, המפלס את דרכו מעבר

²⁷ שם, עמ' 43

²⁸ שם, עמ' 46

לשית. "אוכל האדם", חשבתי בלבי, "אין ספק בידי, שהלילה ישתנה מזלי ואפיל אחת מחיות-טרף אלו", ושוב נשתררה דממת-מות.²⁹

חולפות עוד שעתיים. בלילה האפריקאי פאטרסון יכול לשמוע איך האריה ממשיך להתקרב. הוא הצייד, והוא מתכוון להתקפה.

בקושי יכולתי להבחין בדמותו בזחלו בינות לשיחים המלבינים, אולם ראיתיו זה הצורך, ועוד לפני שניתן לו להתקרב אלי, כיוונתי כנגדו את רובי בזהירות ולחצתי על ההדק. בעקבות קול היריה באה שאגה נוראה ביותר, ואותה שעה יכולתי לשמוע איך הוא מקפץ לכל הכיוונים. שוב לא יכולתי לראותו, הואיל וקפיצתו הראשונה הטילה אותו לתוך סבך השיחים, אולם כדי להבטיח את התוצאה במשנה-ודאות הוספתי לירות אש בכיוון אותו מקום, שמשם הגיע אלי קול התרוצצותו. לבסוף הגיעו עדי אנקות עצומות, שנצטמצמו בהדרגה לאנחות עמוקות עד שפסקו כליל.³⁰

כשהוא מודיע בצעקות לפועלים המבוצרים במחנה כי אחד מאוכלי האדם מת, הם מגיבים בהתלהבות:

אותה שעה פרץ קול-תרועה כה אדיר מכל המחנות, עד כי בודאי היה בו כדי להפתיע את תושבי היער במרחק של כמה מילין מסביב. זמן קצר לאחר מכן ראיתי עשרות לפידים מהבהבים מבעד לשיחים: אנשי המחנה יצאו בהמוניהם, הקישו בתופים והריעו בשופרות ובאו במרוצה למקום המערכה. הם הקיפו את נקודת התצפית שלי ולתמהוני הגדול השתחוו על פניהם כשהם קוראים לעומתי: "מברק! מברק!", שפירושו, סבורני, "המבורך" או "המושיע".³¹

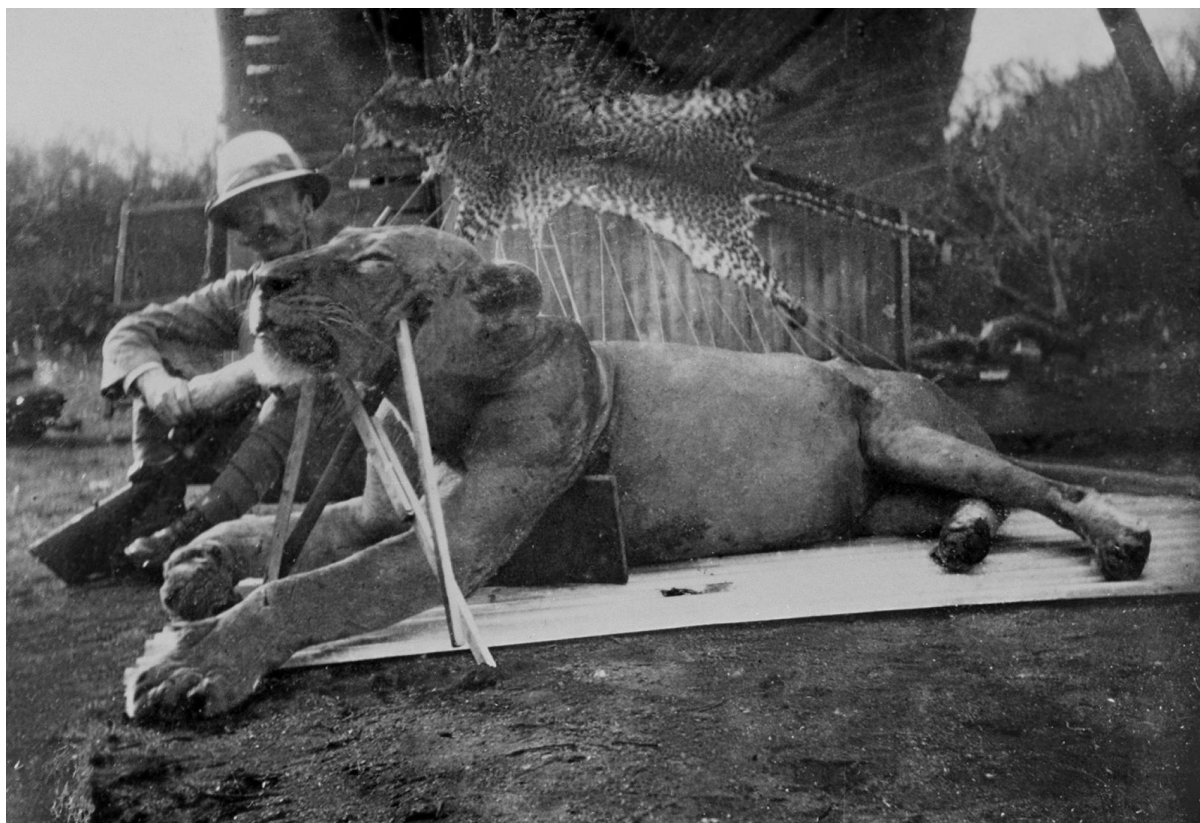
כך הפך פאטרסון בעיני הפועלים מסאהיב קשוח לגיבור ולאל. בהביסו את אחד מהשדים התעלה עליו. גופת האריה נטול הרעמה, שהיה גדול עד שנדרשו שמונה אנשים לשאת אותו למחנה, הפכה לאטרקציה שמשכה מבקרים רבים לצאבו. מנהלי הרכבת, אנשי מנגנון השלטון שהפעיל את מזרח אפריקה הבריטים, כל האדונים החשובים שצחקו וביקרו אותו, באו כעת להסתכל, להעריץ, לשמוע את הסיפורים. החיה הובסה. פאטרסון, המהנדס נטול הייחוס, הצליח, לבדו, להרוג את מי שהשליט אימה באזור במשך יותר מתשעה חודשים. נותר עוד אריה אחד, אבל עכשיו, כשנשבר הכישוף, זמנו היה קצוב.

²⁹ שם, עמ' 49-48

³⁰ שם, עמ' 50

³¹ שם, עמ' 50

FMNH 23969

האריה הראשון שנצוד על ידי פאטרסון (FMNH 23970)

זהו צילום אוכל האדם הראשון שפאטרסון הרג, המופיע בספר שכתב, ושפורסם כמעט עשור אחר כך. פאטרסון, הצלם החובב, בודאי הציב את המצלמה. אולי הוא הגבר מהודר השפם, היושב מאחורי גוויית האריה המובס, מביט ספק למצלמה ספק אל ראש המפלצת. ידיו חבוקות סביב הרובה. הוא מועך אצבעות יד אחת באחרת, מנסה להתגבר על הפחד. דמות האדם הזה מסייעת להבין כמה גדול הוא האריה, כמה חסרת סיכוי כל התמודדות פיזית עמו. זאת חיית טרף אמיתית. ראש הגופה נתמך במבנה עשוי מוטות עץ, המחוברים בדמות קורות מתמך, במה שהוא ודאי עבודה של מהנדס. קרש נתחב מתחת לרגלו הקדמית של האריה כדרך לזקוף את קומתו. הוא אמור להראות מפחיד וחי, להעביר אל המתבוננים בצילום משהו מהאימה שהטיל בחייו. עמדת המצלמה הנמוכה והזוויתית באה לשרת זאת.

ברקע מופיע בניין, אולי אחד מהמחסנים שנבנו ליד מסילת הרכבת. יש לו גג ישר, הנתמך על ידי קורות עץ, וקירותיו עשויים פח גלי. משטח פח כזה הוא גם מה שעליו מוצבת לראווה גופת האריה. ברקע ניתן לראות עור נמר שנפשט ונתלה למתיחה בעזרת רשת עכבישית של חבלים. אותו גורל מצפה לאריה הזה, אחרי שיצולם. עורו יפשט מעליו, יופרד מהבשר שיזרק, יקורצף וינוקה. מתיחה וייבוש בשמש יישרו אותו, בכדי שיתאים לשמש כשטיח רצפה בבית משפחת פאטרסון. הראש ייכרת לפני כן, ייובש בשמש ואז יארז בקופסא אטומה עם הרבה נפתלין וישלח

לפחלוץ בחנות ובית המלאכה של רואלנד וורד, בכיכר פיקדילי שבלונדון. שם ישובצו לו עיניים מלאכותיות, לועו יקובע בשאגה קפואה והוא יחובר ללוח עץ כדי שיוכל להתלות על הקיר.

החנות הזו, רואלנד וורד, הייתה מרכזית עבור אנשי הספורט, הציידים שהתחרו זה בזה על השגים ותהילה. החל משנת 1892 היא נהגה להוציא לאור ספרים שתיעדו מידות והשגים בציד חיות גדולות, מעין קטלוג שמבוסס על דיווחים מאומתים שנשלחו מכל רחבי האימפריה על ידי מי שרצו ששמן יופיע בו. בכך הפכה את התחרות הספורטיבית לפומבית ויצרה לה כללים ואתיקה: רק חיות שנצודו 'באופן הוגן' נכללו בספירה. כך גם סייע הספר בהפצת הספורט הנורא הזה. הספר נקרא תחילה 'מידות קרניים ומשקלים של חיות הציד הגדולות שבעולם' וכלל נתונים מדויקים של חיות, הכוללים את מידותיהם, המקום והזמן בו נצודו וכמובן גם את שם הצייד, בעל ההישג. במהדורה השנייה שונה השם ל-'שיאי חיות הציד הגדולות של רואלנד וורד' והוא המשיך להופיע ברציפות, מלווה את התדלדלות החיות ואת שינוי היחס אל הציד.

קשה להאמין, אבל 'שיאי חיות הציד הגדולות של רואלנד וורד' עדיין יוצא בדפוס, והמהדורה ה-31 שלו מתוכננת לשנת 2023. ציידים העומדים בתנאי ה'צייד ההוגן' מתבקשים לשלוח את תיעוד ומידות החיות שצדו מאז פרסום המהדורה הקודמת, בשנת 2019. החנות אמנם נסגרה אבל השם והמוניטין שלה נמכרו לתאגיד אמריקאי, שמוציא לאור גם מגזיני ציד רבי תפוצה. הם מקדמים אידיאולוגיה שמתרצת את הציד ככלי לשימור מערכות אקולוגיות ומקדמת דימוי שלו כבילוי פנאי לגיטימי, חלק מרכזי מהתרבות האנושית, ספורט מכובד, בעל מסורת ארוכה וכללי אתיקה הנשמרים בקפדנות. בדף הבית של האתר הנושא את שם החנות ההיסטורית מופיעים זה לצד זה פילים, נשים וילדים אפריקאים וצייד מחייך. כותרת הדף היא: 'משמרים את חיי הטבע באמצעות מעורבות חברתית'.³² זה מופרע בעיני.

האריה בתמונה שבראש הפרק לא זכה לתהילה בגלל מידותיו, למרות שנמדד בדיוק ונשקל. הוא תמיד ייזכר ויזוהה על פי רגע תבוסתו והאיש שהביא לה, ויהיה האריה אוכל האדם הראשון שנצוד על ידי פאטרסון. כאשר, אחרי 25 שנים, ימכור אותו פאטרסון למוזיאון הטבע בשיקגו, יתווסף לו שם מוצג, FMNH 23970. מומחי המוזיאון ישחזרו את צורת גופו ויעטפו אותו בשטיח הפרווה שיחזור להיות מעטפת לפסל הגוף, יחברו שוב בין חלקיו ויהפכו אותו לפוחלץ שיוצב, קפוא בסצנת ציד, בדירומה, מודל תלת מימדי המעוצב כנוף ערבה אפריקאית. המוני מבקרים יעברו על פניו, יתרשמו ויפחדו. הנה האריה שאכל בני אדם, מגיע לו שהוא מת.

לפוחלץ צפויים חיים ארוכים, מוגבלים על ידי תהליך הבלאי ויכולת השימור של עובדי המוזיאון. שלא כמותו, הצילום הזה ישאר לנצח. מתועדות בו גאווה הצלם/צייד וחרפת המוות של החיה. ככל שאפשרויות הצילום ישתפרו חשיבות התיעוד תגדל, כמזכרת והוכחה לצייד מוצלח שיכול אפילו להחליף וליתר את ההרג עצמו. גם כאן, כמו במונחי הספורט המתייחסים לצייד, הטרמינולוגיה האנגלית, לפיה צילום הוא Shoot, מקשרת בין משמעויות.

מתועדים בצילום גם דברים נוספים, שוליים לכאורה אבל חשובים. הפח הגלי שמונח על הקרקע, חומר גלם מתועש, עמיד וחזק, שהרכבת הביא למקום הזה, תוצר מובהק של האימפריאליזם

rowlandward.org³²

האירופי, יתפשט כפי שהתפשט בכל המושבות הבריטיות, ישנה את הארכיטקטורה המקומית, ישתלב בה, יחליף חומרי גלם מקומיים. הפח הגלי יהפוך לחומר בנייה עיקרי במזרח אפריקה ובדרומה, כמו בהודו ובאוסטרליה. צריפי פועלים, בקתות מאולתרות, גדרות, שכונות עוני שלמות, הכל אפשר לבנות ממנו. לפני כמה ימים ראיתי כתבה שתיעדה את מחנות הפליטים המוקמים כעת בסומליה למי שנמלטו מהבצורת הקשה. נבנו בהם בקתות עגולות, בדוגמא מסורתית, אבל חומר הבנייה לא היה כפות דקלים אלא פח גלי ישרן, שרוקע וכופף, שעבר כל כך הרבה מחזורי שימוש מחדש עד שהפך לחומר גלם מקומי, טבעי לכאורה. כפי שסלילת קו הרכבת בין יפו לירושלים שינתה את הארכיטקטורה של הארץ, ואיפשרה לבנות גגות שטוחים תוך שימוש בקורות מתכת, כך מסילת הרכבת לאוגנדה שינתה את הבנייה בכל מזרח אפריקה.

* *

השמחה על מות האריה הראשון היתה גדולה, אבל לא שלמה. אחרי הכל, טורף אדם נוסף עדיין הסתובב באזור. פאטרסון ניסה להשתמש במלכודת האריות שבנה, לא כדי ללכוד את האריה אלא ככלוב הגנה. הוא הסתגר בתוכה וקשר למוט ברזל כבד שלוש עיזים ששימשו לחליבה. האריה הערים עליו, חטף את העיזים וגרר אותן אל הסבך. במארב נוסף הצליח פאטרסון לירות ולפגוע באריה, אבל לא באופן חמור. אחרי כמה ימי הפוגה הוא שב לילה אחד לחפש טרף בסביבת המחנה, מותיר את עקבותיו סביב עץ שעליו בנו הפועלים מחסה.

הערב הבא היה לילת אל-קאדר, מועד חשוב עבור הפועלים המוסלמים, שמציין את הלילה בו קיבל מוחמד את נוסח הקוראן מהמלאך גבריאל. זה זמן מקודש, המועד להתרחשות דברים טובים והתגשמות משאלות. במקום לחגוג הסתגרו הפועלים במחסות שבנו, גבוה על העצים, מתפללים שהסיוט בתוכו חיו יגיע לקיצו. פאטרסון החליט לארוב לאריה, בליווי משרתו האישי, על העץ אותו הקיף בלילה הקודם.

הלילה החל בסימן רע, כי שעה שטיפסתי לעלות על משמרתי, כמעט שהנחתי את ידי על נחש ארסי, שהתפתל סביב אחד הענפים. כפי שניתן לשער, ירדתי במהירות למטה, ואחד מאנשי הצליח להוריד את הנחש במקל ארוך. לשמחתי היה הלילה צח ללא עננים והירח האיר הכל כבאור היום. עמדתי על משמרתי עד שעה שתיים אחרי חצות, ואז עוררתי את מהינה להחליפני. כשעה לערך ישנתי במנוחה, כשאני נשען עם גבי אל העץ, ואחר נתעוררתי מתוך הרגשה מוזרה, כי משהו אינו כשורה. מהינה היה ער ולא ראה דבר, ואף על פי שהסתכלתי בזהירות סביבי מכל הצדדים לא יכולתי אף אני לגלות שום דבר בלתי רגיל. לא בלב שלם עמדתי לשכב שוב, כשלפתע נדמה היה לי, שראיתי משהו מתנועע במרחק בין השיחים הנמוכים. כשלטשתי את מבטי אל מרכז אותה נקודה במשך כמה שניות מצאתי, שאמנם לא טעיתי. היה זה "אוכל-האדם", שהתגנב לעברנו חרש.

השטח שמסביב לעצנו היה נקי למדי ורק שיחים נמוכים היו מפוזרים פה ושם. היה זה מחזה מרהיב עין לראות מנקודת-התצפית שלנו את חיית-הטרף הגדולה, המתגנבת בלאט לעברנו, כשהיא מנצלת כל צל-מחסה בהתקרבה. תבונתה גילתה, כי יד מאומנת לה בציד האדם. על כן החלטתי שלא להסתכן יתר על המידה ולא לאבד זמן. המתנתי עד שהתקרר

האריה אלינו קרוב למדי - כעשרים אמות לערך - ואז יריתי ברובי אל חזהו. שמעתי את פגיעת הכדור בגופו, אך לא היתה זו מהלומת מוות; תוך נהמת פרא עזה היפנה האריה את גופו אחורה וברח ממקומו בצעדי-ענק.³³

עם שחר יוצא פאטרסון לחפש אחרי האריה הפצוע.

לקחתי עמי גשש מילידי-המקום, כך שהייתי בן חורין להסתכל סביבי כהלכה, בעוד שמהינה הולך מאחורינו כשהוא מחזיק בידו רובה מסוג מרטיני. שלוליות הדם נמצאו שם בשפע, ועל כן יכולנו להיחפז בדרכנו; לא הרחקנו יותר מרבע המיל בין סבכי השיחים, כשלפתע שמענו נהמת-אזהרה חדה. כשהסתכלתי בזהירות מבעד לשיחים יכולתי לראות את "אוכל האדם", כשהוא נועץ בנו מבטים ומנופף לעומתנו בכפות-ידי תוך כדי רטינת-זעם. מיד כיוונתי אליו את רובי ויריתי. הוא קפץ ממקומו בבת אחת והסתער עלינו במלוא התנופה. יריתי בו בשנית וגרמתי לו שיתהפך, אך תוך שניה אחת הוא קם שוב על רגליו ורץ לעומתי בכל המהירות שניתן לרוץ בהיותו פצוע. נדמה לי כי היריה השלישית היתה ללא תוצאות, ועל כן הושטתי את ידי לקבל את המרטיני בתקווה שבעזרתו יעלה בידי לעצור את האריה, אך לחרדתי הנוראה לא היה הרובה במקום. אימת ההסתערות הפתאומית היתה מבחן קשה מדי בשביל מהינה, ועל כן באותה שעה כבר היה הוא, ועמו הרובה הקצר שבידו, בדרכו אל העץ. באותן הנסיבות לא היה לי מה לעשות אלא ללכת אל העץ, מבלי לאבד דקה.³⁴

ומשם, מהעץ עליו טיפס בחד, יורה פאטרסון עוד ירייה שמפילה את האריה לקרקע.

ברוב כסילותי ירדתי מיד מן העץ והלכתי לקראתו. לתמהוני ולחרדתי קפץ האריה על רגליו שוב וניסה להסתער עלי בהתקפה מחודשת. אך הפעם גמר את חייו לנצח כשחדרו כדורי מרטיני לחזהו ולראשו; הוא צנח על השביל במרחק של לא יותר מחמש אמות ממני ונפח את נשמתו בגבורה, כשהוא מכרסם בחמת-פרא את אחד הענפים שנפל ארצה.³⁵

השמחה הפעם מלאה. שותפים לה התושבים המקומיים, שגם הם סבלו ממורא האריות, והפועלים ההודיים. השובתים חוזרים ממומבסה לצאבו, והעבודה מתחדשת. גם האריה הזה נמדד ונשקל, מצולם ונפשט מעורו. עלילת אוכלי האדם מגיעה עד הפרלמנט בלונדון, שם מספרים עליהם במהלך דיון על התמשכות העבודות על מסילת הברזל.

באתר העבודה, תוך שהוא מתאמץ להתגבר על הפער שנוצר עקב השביתה ולהשלים את הגשר המסובך לפני שתתחיל עונת הגשמים שעלולה להביא איתה שטפונות, פאטרסון משועשע וגאה בהשתנות היחס של הפועלים אליו:

במקום להתנכל אלי להמיתני, כפי שאירע פעם אחת לפני כן, לא ידעו במה לפצותני כעת, וכסמל לתודתם הגישו לי קערת-כסף יפה ואף שיר ארוך חיברו בלשון הינדוסטן, המתאר

³³ שם, עמ' 56-55

³⁴ שם, עמ' 57-56

³⁵ שם, עמ' 57

את תלאותינו ואת נצחוני הסופי. השיר מספר על צרותינו בלשון מוזרה במקצת ובנסוח תנ"כי. את הקערה אראה כל ימי חיי כשלל שלא יסולא בפז, שלחמתי קשה ביותר להשיגו.³⁶

השיר צורף כנספח בסוף המהדורה האנגלית של הספר. יוסף נדבה, שתרגם ועיבד את הספר לעברית, בחר להשמיטו. הוא בגוף ראשון, מסופר על ידי רושאן, ראש הפועלים ומנהיג בני השבט המוסלמי שעבד תחת פאטרסון, יליד עיר קטנה במחוז ג'לום שבפקיסטן של ימינו.

אני, רושאן, באתי לארץ זו של אפריקה, ובאמת מצאתי אותה משונה;
סלעים רבים, הרים, ויערות צפופים שבהם אריות ונמרים בשפע;
גם באפאלו, זאבים, איילים, קרנפים, פילים, גמלים, וכל אויביו של האדם;
גורילות, קופים פראיים שמתקיפים בני אדם, בבונים שחורים בגודל ענק, רוחות, ואלפי סוגים של ציפורים;

סוסי פרא, כלבי פרא, נחשים שחורים, וכל החיות שצייד או איש ספורט יכול לחשוק בהן.
היערות כה חשוכים ומטילי אימה עד שאפילו הלוחמים האמיצים ביותר מתכווצים מול עומקם הנורא.³⁷

עבור רושאן הטבע הוא אויב, הוא זר ומאיים גם ללא האריות, אבל הופעתם של אלה הופכת את המציאות לבלתי אפשרית. השיר מתאר את הפחד, איך האריות אוכלים את העצמות, הבשר, העור והדם של הקורבנות, לא משאירים להם זכר, את הפועלים היושבים בלילות, בוכים ורועדים מפחד, מסביב למדורות שהם מדליקים בכדי להגן על עצמם.

המהנדס, סאהיב פאטרסון, ממשיך השיר ומתאר, מחליט לנקום באריות אחרי שהם טורפים את העיזים שנותנות לו חלב. הוא חזק, גבוה, צעיר ואמיץ. הוא מכנה את הפועלים 'ילדי' כשהוא קורא להם להמשיך ולהסתגר במקומות המסתור שלהם עד שיעלה הבוקר, אחרי שהוא יורה באריה. רושאן מתאר את הצייד האחרון, ואיך פאטרסון מסכן את חייו בכדי להגן על חייהם של פועליו כשהוא יוצא במרדף אחרי האריה אל תוך היער.

האמונה הזו, שפאטרסון הסתכן בעבורם, היא שגורמת לפועלים לאסוף כסף שהם תורמים מתוך משכורתיהם הזעומות כמנחה עבורו. אבל פאטרסון מסרב לקבל את הכסף. הפועלים קונים לו במקום זה מתנה, צלחת כסף חרוטה. כך כתוב עליה (שוב, בתרגום יוסף נדבה):

אדוני, - אנו, המפקח על העבודה, הממונים על זמני העבודה, ה"מיסטריס" ופועליך, מגישים לך בזה את הקערה הזאת כסמל לתודתנו לך על אומץ לבך בהריגת שני אריות "אוכלי-אדם" מתוך הסתכנות גדולה לחייך, ועל שהצלת אותנו על-ידי-כך מהיות טרף לשיני מפלצות נוראות אלו, אשר פרצו לתוך אהלינו מדי לילה בלילה וגזלו את

³⁶ שם, עמ' 58

J. H. Patterson, The Man-Eaters of Tsavo, Macmillan and Co., London, 1908 pp. 332-333³⁷

אחינו-לעבודה מקרבנו. בהגישנו לך את הקערה הזאת הננו מצרפים כולנו את תפילותינו לאריכות ימין, לאושרך ולהצלחתך. כולנו נשאר, אדוני, עבדיך הנאמנים.³⁸

זאת הייתה מתנת הפרידה שלהם מפאטרסון. משימתו בצאבו הגיעה לסופה. רושמן נפרד ממנו כך, בסוף השיר:

פאטרסון סאהיב עזב אותי, ואתגעגע אליו בכל ימי חיי, ועכשיו
על רושמן לנדוד ולהסתובב באפריקה, עצוב ומלא בחרטה.³⁹

³⁸ פאטרסון, אריות, עמ' 58

³⁹ פאטרסון, אנגלית, עמ' 338

ציף ציף מעל הרציף

שני האריות אוכלי האדם שצד פאטרסון נטולי רעמה. זה מאכזב. רעמה היא סימן הזיהוי המובהק ביותר של האריה הזכר, מעין כתר מפואר המזהה אותו כמלך החיות. אריות הם עצלנים, אוהבים לרבוץ ולהראות רבי הוד, ולרוב הלביאות הן שצדות בשבילם. כולם יודעים את זה. אבל מסתבר שתת-גזע האריות החיים באזור צאבו שונים. במוזיאון פילד בשיקגו, מקום משכנם של פוחלצי אוכלי האדם, חקרו את העניין והגיעו למסקנה שהדבר נובע משלל סיבות אבולוציוניות: באקלים החם והיבש בצאבו רעמה מפריעה ליכולת ויסות טמפרטורת הגוף, ושיער הרעמה יכול היה להפריע בתנועה בסבך הקוצים המאפיין את המקום. בנוסף, יכול להיות שהדבר קשור לרמות הטסטוסטרון הגבוהות שזוהו אצל תת-הגזע הזה. דבר זה יכול להסביר גם את האגרסיביות יוצאת הדופן של האריות הזכרים בצאבו. עבורי, שקורא את סיפורם בהשתאות, הרי לא יאומן שכל זה באמת קרה, הדבר מוסיף לייחודם. הם אריות יוצאי דופן, גם מהבחינה הזאת.

גם פאטרסון יוצא דופן, באומץ שלו, בעקשות הנואלת שהוא מפגין, וגם הוא תת-גזע, חלק משושלת ארוכה ומתמשכת של גיבורים מפוקפקים. עידן האימפריאליזם דרש מעשי גבורה והקרבה, הוא דרש גבריות קשוחה ומתנשאת. והוא דרש אמונה מוחלטת במודרניות ובכוחה של הקדמה. עבור האימפריאליזם ומשרתיו הטבע הוא גם אויב, גם מגרש משחקים וגם משהו שצריך לנצל, חסר משמעות ללא הערך שהוא מייצר לגבר הלבן, ובאמצעותו גם לשאר בני האדם הנחותים ממנו. האדם הלבן, ובעיקר הצייד הלבן, הוא מלך החיות האמיתי, טורף על שאין חיה שיכולה לעמוד בפניו.

עם ראשית הנוכחות האירופית באפריקה כלי הנשק שמביא איתו האדם הלבן והמסורת העתיקה של צייד כמסמן של עליונות מעמדית מתלכדים יחדיו לחגיגה של הרג כמעט בלתי מרוסן. חיות הבר יתדלדלו עד שיהפכו זקוקות להגנה ושימור בתהליך שמתחיל בפאטרסון ובני דורו וממשיך עד ימינו. יש סיכוי גדול שמשבר האקלים ישלים את מלאכת ההכחדה. בספרו של פאטרסון מתואר גם רגע משמעותי של מעבר דרמטי בין תקופות, תחילת עידן האנתרופוקן באפריקה.

תוך כדי העבודות להקמת הגשר על נהר צאבו ובחודשים שאחר כך, כאשר הרכבת שולחת אותו לעבודה במקום אחר, פאטרסון יוצא למסעות ציד רבים, מנצל כל הזדמנות כדי להרחיב את אוסף הישגיו הספורטיביים. הוא יורה והורג בסך הכל שמונה אריות, אשר קולאז' של תמונות ראשיהם המפוחלצים מופיע בעמוד הראשון של הספר 'האריות אוכלי-האדם של צאבו ושאר הרפתקאות מזרח אפריקאיות'. לכל אחד מהם אופי משלו, כפי שרואים בהבדלים המובהקים בהבעת פניהם. פחלוץ טוב לא יוצר יש מאין, רק מקצין ומקבע מה שהיה קיים. הם מעוררים כבוד, אימה והשתאות. קשה להאמין שאת כל החיות אלה הרג אדם אחד, בפרק זמן לא ארוך של כשנה וחצי, תוך שהוא עסוק במקביל בעבודה קשה כמהנדס ואחראי על מאות ואלפי עובדים.

וגם קרנפים, באפלו אפריקאי, היפופוטם, ג'רפה, איילים, זברות, תנין, ועוד, ועוד. חלק מהחיות נצודו לצרכי אכילה, כדי להיות מוגשים בארוחות שבישל לו ולאורחיו הטבח, ובעיקר להשלמת תזונת פועליו, שהייתה מבוססת על מנה בסיסית של אורז ותו לא. ציד כזה, מהטבע אל הסיר, ליווה את החיים באפריקה מאז היות האדם, אבל כעת היו פיות רבים הרבה יותר להאכיל. חלק

HEADS OF EIGHT LIONS SHOT BY THE AUTHOR IN BRITISH EAST AFRICA.

הדף הראשון בספר 'ארייות אוכלי אדם'

אחר בציד נעשה לשם הספורט בלבד, בזכות הפריבילגיה שהעניק לו מעמדו. לעולם לא הגיעו לאזור זה אנשים עם כלי נשק כאלה, שלהם עורף לוגיסטי המבוסס על מסילת הברזל והקשר שלה לנמל ודרכו להודו ולאנגליה. זה היה גן עדן לציידים אירופיים, ארץ האפשרויות הבלתי מוגבלות. פאטרסון היה סקרן לגבי התרבויות שפגש. הוא היה מודע לראשוניות מעשיו, וגאה בכך שהוא האדם הלבן הראשון המבקר בחלק גדול מהמקומות אליהם הגיע. כמהנדס, השואף לניצול מיטבי של חומרי הגלם העומדים לרשותו, הניח שהכרת והבנת התכונות של המקומיים, שימשו כחומר גלם אנושי בתהליך ההתפשטות האירופית, יכולה לעזור בהמשך. כך תיאר את הסבלים הסוואהילים:

הסוהילים שוכנים בעיקר לאורך חופי אפריקה המזרחית הבריטית ובזאנזיבאר. בני תערובת הם, - צאצאיהם של אבות ערביים ואמהות כושיות. מוצא שמם בא מן המילה הערבית "סוהיל", חוף; אולם יש האומרים גם, - לדעת אלה שאינם רואים אותם תמימים כל כך כפי שניתן לשער בתחילה - כי שמם בא משיבוש המילים סוה הילי, כלומר, "אלה המרמים בלי אף יוצא מן הכלל אחד". יהא הדבר כאשר יהיה, הגברים הם בדרך כלל בעלי גוף חזק להפליא ומוכשרים יפה למקצוע המקובל על רובם, - סבלי שיירות. חסרי דאגה הם, קלי דעת, בזבזנים, - אנשים, שכל דברי העולם הזה חביבים עליהם עד למאד. חייהם עוברים עליהם בנסיעות לפנים היבשת ומשם אל החוף, כשהם נושאים מטענים כבדים של מצרכי אוכל וסחורות.⁴⁰

הרכבת, והדרכים והמכוניות שיבואו אחריה, יחסלו כמעט לגמרי את מעמד סבלי השיירות שהוא מתאר. כמו חיי הטבע ושפע החיות המתוארים בספר, זהו, מבלי דעת, תיעוד של עולם שבדרכו להיעלם. פאטרסון רואה אותם כנחותים ומלבבים:

אין לך דבר שידכדך אי-פעם את רוחו של הסבל הסוהילי. יהיו חייו קשים כאשר יהיו ומטענו כבד כאשר יהיה, ברגע שהוא פוטר עצמו מן העול והוא מסיים את סעודתו, הוא שוכח מיד את כל צרותיו ומתחיל לצחוק, לשיר ולהתלוצץ עם חבריו, כאילו היה האדם המאושר ביותר בין בני תמותה. כזה היה טבחי, מברוקי, ושחוקו המלבב היה מדבק למדי. זכורני, שיום אחד טרח הלה לפתוח קופסת-פח של ביסקוויטים בשבילי, וכשלא עלה בידו להסיר את המכסה באצבעותיו, אחז את קצה הפח בפיו ומשכו בשיניו הנהדרות. צעקתי עליו שיפסיק, כי כן חששתי שמא ישבור שן, אך הוא לא הבין את חרדתי כהלכה, ועל כן הבטיחני נאמנה, שהוא לא יקלקל את הקופסא!⁴¹

חמוד כזה, מברוקי, באמת. זה חלק מהאופי האפריקאי שלו, הוא לא יודע שסאהיב פאטרסון מעדיף שלא ישבור את שיניו בנסיון לרצות אותו. בני שבטים אפריקאיים אחרים, פראיים יותר, חסרי הגיון ודעת:

⁴⁰ פאטרסון, אריות, עמ' 65

⁴¹ שם, עמ' 66-65

כמרבית השבטים ביבשת אפריקה כן גם בני וה-טיטה מאמינים קנאים הם באמונות תפלות, ואת החולשה הזאת מנצלים כדבעי אותם "רופאי-קסמים" ו"רופאי-אליל" שהם בעלי השפעה רבה. הנה, למשל, מחזה יוצא מן הכלל הוא לראות כיצד מפיח בפיו בן השבט הזה את ה"סימבה-דווה" או "רפואת האריה" לארבע רוחות השמים לפני שהוא שוכב לישון תחת כיפת השמים. "דווה" זו, שכמובן ניתן להשיגה רק מרופא-הקסמים, מורכבת אך ורק ממעט אבקה שחורה, שעליה שומרים בדרך כלל בשופר זערורי, הצמוד להם לבני השבט הזה לסדק בתנוך האוזן. ברם, בן השבט מאמין באמונה שלמה, כי כמה גרעינים מאבקה זו שהוא מפיח מכף ידו על כל סביבותיו, אמצעי בדוק הוא לשמרו מפני האריות המשתוללים והמשחרים לטרף. לאחר טכס הנשיבה הוא שוכב לישון מתוך רגש בטחון מוחלט שלא יאונה לו כל רע, אפילו בטבורו של איזור "אוכלי אדם".⁴²

האם יש כאן תיעוד מהימן של מנהגי החיים והאמונות של שבט באפריקה בשנת 1899? לא בטוח. פאטרסון אינו אנתרופולוג. הוא מספר סיפורים, שוזר אנקדוטות משעשעות. הסיפורים כנראה מבוססים על מציאות קיימת, אבל יכולים להיות שונים ממנה בתכלית. נקודת המבט שלו מגדירה ואולי אף יוצרת את המציאות המשתקפת מהספר. אבל יש כאן בהחלט תיעוד של מה קראו על אפריקה באנגליה ובארצות הברית משנת 1908 ואילך, ומה קראו עליה בישראל הצעירה בשנת 1952. זוהי אפריקה ואלו האפריקאים, נבערים, קורבנות של בחירותיהם חסרות ההגיון. בפועל רוב קורבנות האריות אוכלי האדם באו מקרב עובדי הרכבת, שנאלצו לתלות תקוות באמצעי ההגנה המוגבלים שזו העניקה להם. אבל פאטרסון מאמין שהחיים הם פחותי ערך בעיני האפריקאים. כך הוא מתאר את שקרה בעת חזרה ממסע צייד בלוויית מורי דרך, ציידים מקומיים:

זמן קצר לאחר שיצאנו לדרכנו ירד אחד מבני וה-קאמבה לנהר, כדי למלא את כלי-הדלעת שלו מים, כשלפתע התרומם מן המים תנין, תפס לו למסכן ברגליו וכהרף עין משכו לתוך המים. הייתי בראש השיירה באותה שעה ועל כן לא ראיתי את מה שקרה, אולם כששמעתי את צעקות האחרים, חזרתי במרוצה ובכל המהירות האפשרית, אך אחרתי את המועד ושוב לא ראיתי שום סימן לא של התנין ולא של יליד-המקום. מהינה העיר על המקרה באורח פילוסופי, כי ככלות הכול, הרי רק "ושנזי" (פרא-אדם) היה לטרף, וכי אין הדבר חשוב כקליפת השום, ואילו שלושת בני וה-קאמבה האחרים ודאי שלא נתרשמו במיוחד מן האסון, אלא בשקט רב נטלו לעצמם את קשתו של חברם המת ואת אשפת חצי-הרעל וכן את נתח הבשר, שהוא השאיר על גדת הנהר.⁴³

איזה פוץ מתנשא! אדם מת בשירותו, נטרף על ידי תנין, והוא מסוגל רק לביקורת, אותה הוא מבטא באמצעות קולו של המשרת ההודי. איסוף חפצי המת והאיפוק של חבריו של הקורבן, אשר ודאי היו מרשימים אותו אם היו מיוחסים לאדם אירופי, הופכים כאן לכלי להצגת נחיתותם. אבל לסיפור הזה מודבק נספח, המבהיר שהטבע מסוכן לא רק למקומיים אלא אפילו ללבנים:

⁴² שם, עמ' 69-68

⁴³ שם, עמ' 80

מאז עמדתי על כך, שאסונות כאלה מתרחשים לעתים קרובות למדי לאורך הנהר הזה. במקרה אחד שמעתי על אודות קצין בריטי שניצל בדרך נס. הוא מילא את בקבוקו מים, כשלפתע אחזה בו אחת החיות האכזריות האלו וניסתה למשכו. למזלו אף אחד ממשרתיו לעזרתו והצליח לסחבו ממלתעות התנין במחיר שתיים מאצבעותיו בלבד.⁴⁴

סכנה באפריקה.

* *

באנקדוטה נוספת, מתואר המפגש בין שיירת סבלים אפריקאים לרכבת. זה קורה במחנה שנמצא בראש הגשר הבונה את המסילה. הרקע הוא מרד שפרץ באוגנדה. כוח המשטרה שהוצב שם מומן על ידי הבריטים והורכב מחיילים שכירים מסודן. תסכול מהתשלום הנמוך הביא אותם למרוד ולהצטרף למחאה מקומית נגד השינויים שביצע השלטון החדש. לצורך דיכוי ההתקוממות והשבת הסדר הובאו מהודו אלפי חיילים סיקיים, שכונסו בינתיים במומבסה. את הכוח הגדול הזה, הודים שנשלחו על ידי הבריטים להכניע סודנים שחברו לאנשי אוגנדה, היה צריך להאכיל:

יום אחד הגיעה אלינו למחנה החדש שיירה גדולה של קרוב לארבעת אלפים איש בדרכם מפנים הארץ. הם היו טעוני משא ומזון בשביל הגדוד הסיקי על החוף, שאותו העסיקו במלאכת דיכוי התקוממות בני סודן באוגנדה. מרבית הסבלים הללו היו משבט באסוגה, אולם היו גם רבים למדי משבטי באגנדה (כלומר, אנשי אוגנדה) ומילידי המקום באוניאורו ואחרים. כמובן, אף אחד מאנשי-פרא אלה ממרכז אפריקה לא ראה ולא שמע מעולם על מסילת-ברזל, ועל כן כשראו רכבת במקום, גילו סקרנות יתרה, הצטופפו מסביב לקטר ושוחחו ביניהם בבבל-ניבי לשונותיהם על התופעה שנראתה מוזרה בעיניהם.⁴⁵

פאטרסון מחליט לנצל את ההזדמנות בכדי להתבדר קצת:

חשבתי, שמן הראוי לספק להם משהו מן השעשוע, ועל כן עליתי על הקטר, פתחתי את שסתום הקיטור ובעת ובעונה אחת שרקתי במשרוקית. הדבר עשה עליהם רושם כביר, - מעשה כשפים ממש. כל הקהל נפל לראשונה ארצה בקול זעקה מרוב פחד, ואחרי כן, כל עוד נפשם בם, התפזרו לכל עבר, כשידיהם מורמות למעלה.⁴⁶

בביצוע המתיחה הזאת פאטרסון מציג עצמו כעל אנושי, כאל. מנוע הקיטור של הרכבת, מבשר המהפכה ששינתה את העולם כולו, שורק ממשרוקיתו. אחר כך ירגיע את פחדם של הסבלים, ואפילו יקח שניים ממנהיגיהם לסיבוב הבאת חומרי בנייה, אבל ברגע זה, כשארבעת אלפים איש משתחווים בפניו, הוא ישות עליונה, על טבעית.

מי שעבר חוויה כזו לעולם יראה עצמו כשליט.

⁴⁴ שם, עמ' 81

⁴⁵ שם, עמ' 95-96

⁴⁶ שם

ארץ בלי עם

ניקח הפסקה קטנה מפאטרסון. נחזור אליו עוד מעט, מבטיח. אני צריך הפוגה ממנו, מזחיחות הדעת בה הוא רואה את העולם, ומפחד שמשוהו מזה ידבק בי אם לא אזהר ואתרחק לרגע. אתמול בלילה קפצתי עם כלבתי הזקנה ל'אוגנדה', בר פופולארי לא רחוק ממקום מגורי. זה גלגול והמשך של חנות תקליטים ובר ירושלמית מיתולוגית בעלת שם זהה. אוגנדה. השם מתנגן טוב על הלשון, מעורר אסוסיאציות. אידי אמין בא מאוגנדה. לשם נחטף מטוס אל על ששוחרר באנטבה ושם נהרג יוני נתניהו. אבל המילה והמדינה מוכרת במיוחד ככותרת מושג הנמצא בתכנית הלימודים בהיסטוריה, כך שכל בוגר מערכת החינוך אמור לדעת אותו, 'תוכנית אוגנדה'. אני כותב את הטקסט הזה במהלך חופשת הקיץ מעבודתי כמורה. בשנת הלימודים הקודמת הדרכתי תלמידים בזמן שלמדו על כך, כחלק מהמספרים שפקדו את הציונות בראשיתה. סיפור המסגרת שהוצג בפניהם ברור וידוע: הרצל הסכים, משלל סיבות, להצעה הבריטית להתיישבות יהודית באפריקה, יהודי מזרח אירופה התנגדו לכך מאחר שלא היו מוכנים לוותר על חלום השיבה לציון. הכל התפוצץ בקונגרס הציוני השישי (המכונה לכן 'קונגרס אוגנדה') ומעט אחר כך הרצל שבור הלב מת.

אוגנדה מסמלת פנטזיה כושלת, מופרכת ורחוקה. מה היה קורה אם היינו מוצאים את עצמנו באוגנדה? באופן מוזר, הפוך על הפוך, אוגנדה הוא מקום משא לב, ארץ לעולם לא מיתולוגית. לכן השם מתאים לבר בו שותים עד שיכחה.

בלימודי ההיסטוריה בתיכון ההקשר הקולוניאלי הברור מאליו של התכנית הזאת מצוין כהערת שוליים לסיפור הפנים ציוני והציוני-בריטי. יצא לי להסביר ולהבהיר לתלמידי שלמרות הכינוי, קונגרס אוגנדה התקיים בשוויצריה ולא באפריקה. באמת קשה להבין איך ומדוע 600 יהודים מתווכחים ביניהם על שטח במזרח אפריקה ללא הבנה שזה ביטוי של ההגיון הקולוניאלי בשיאו: בריטניה מאמינה שזכותה המלאה לחלק או להחכיר אדמות בארץ שחלקה הגדול אפילו לא ממופה לגמרי, ולהגשים כך אינטרסים שונים של האימפריה. פתרון 'הבעיה היהודית' הוא עוד אינטרס אחד כזה, לא גדול במיוחד אבל מטריד.

ג'וזף צ'מברלין היה שר המושבות של האימפריה. הוא ערך תהליך מודרניזציה במשרד המושבות, שהתבטא באופן סימלי בהחלפת מנורות השמן שהאירו את המשרד המרכזי בלונדון לנורות חשמל. ערכי הקידמה והיעילות הובילו לרצון בחיזוק השליטה הבריטית במושבות והעמקת הניצול שלהן לטובת ארץ האם. עקב כך פרצה מחאה בדרום אפריקה, שם מושבות מתיישבים לבנים ממוצא הולנדי, שנקראו אפריקנרים או בורים, מרדו בהגמוניה הבריטית המתרחבת. זה הוביל למלחמה קשה, ארוכה ואכזרית שנקראה 'מלחמת הבורים' והסתיימה בתבוסת המתיישבים הלבנים הלא בריטים. זה קרה בשנת 1902.

מעט אחר כך יצא צ'מברלין למסע באפריקה כדי לתכנן את שיקום דרום אפריקה לאחר המלחמה וכדי להעריך את המתרחש בשאר המושבות הבריטיות. 'הפרוטקטוראט של אפריקה המזרחית

הבריטית' לא היה עדיין מושבה רשמית, והיה באחריות משרד החוץ הבריטי, כשלב מעבר לקראת העברתו לידי משרד המושבות שתוכננה ל-1905.

מסילת הרכבת אותה עזר פאטרסון להקים הגיעה לאגם ויקטוריה כבר בשנת 1901, והשינוי שהביאה איתה רק התחיל להתברר. ניירובי, שהיתה קודם כפר קטן שניצב על אדמת ביצה, הפכה לעיר הבירה של מזרח אפריקה הבריטית, מרכז צומח של תיירות ציד ומסחר, ושירתה את המתיישבים הלבנים שהחלו להגיע אל מזרח אפריקה. אבל הנוף היה עדיין פתוח, ריק לכאורה פרט לחיות וליישובים המקומיים. כנראה שהרעיון להציע להרצל, איתו נפגש בלונדון לפני שיצא לדרך, להתיישב באזור זה עלה בראשו של צ'מברלין בזמן הנסיעה בקו הרכבת החדש. הוא היה אנטישמי הרואה ביהודים גזע נחות, אבל בשם הגשמת האינטרסים הבריטיים, וביניהם הבאת מתיישבים לאזור שהוא תפס כבלתי מנוצל כראוי, היה מוכן לשתף פעולה עם התנועה הציונית.

תנאי ההצעה הכלליים היו הענקת שטח נרחב ומתאים להתיישבות למהגרים ממזרח אירופה, כדי שיהפכו בו לחקלאים. הובטחה להם אוטונומיה בניהול עיניהם הפנימיים. ההתיישבות תמומן על ידי 'אוצר התיישבות היהודים', שנקרא באנגלית 'הקרן הקולוניאלית היהודית' (Jewish Colonial Trust). ההתנגדות לתכנית החלה מיד כשהוצגה, וכללה לא רק גורמים מתוך התנועה הציונית, שהאמינו שאין לוותר על ארץ ישראל כיעד יחיד של המפעל הציוני, אלא גם התנגדות נרגשת של המתיישבים הבריטיים ושל רוב אנשי המנגנון האימפריאלי.

לורד דלאמר (Lord Delamere), מי שנחשב לאבי ההתיישבות הלבנה בקניה, תואר מפוקפק מאוד, היה בן אצולה וחובב ציד, שהרג המוני חיות ובמיוחד פילים לפני שעבר מהפך והפך לנושא דגל ההגנה על הטבע האפריקאי. הוא קיבל את אישור הכתר להתיישב בשטח גדול ברמה הפוריה שבמרכז הארץ, והמשיך כל חייו לקיים חיים שמטלבים בין הרג חיות ותחושת בעלות על הטבע, תוך אמונה עיקשת בעליונות הלבנה ולוקאל פאטריוטיזם המשלב בין אהבת חיות הטבע המקומי, זלזול בילידי המקום וזהות בריטית אליטיסטית. הוא אדם מתועב. כך כתב על האווירה בקרב המתיישבים הלבנים במכתב לעיתון ה'טיימס':

הרגשות כאן חזקים מאוד נגד הכנסת יהודים זרים. אזור מסילת הברזל מתאים להתיישבות של בריטים. הצעת משרד החוץ [לציונים] מעניקה מרחב של 200 מילין לזרים בלתי רצויים. האם למטרה זו נסללה מסילת ברזל יקרה זו וכספים כה רבים בוזבזו על ארץ זו? אין ספק שזרם של אנשים ממעמד זה יגרום לצרות עם הילידים המתורבתים למחצה שיהיו קנאים לזכויותיהם. פירוש הדבר שיהיה צורך בכוח-אדם נוסף כדי לפקח עליהם. האם משלם המיסים הבריטי, בעליה של אפריקה המזרחית, יסכים לכך שארץ יפה ורבת-ערך זו תמסר לזרים? האם אין לנו מתיישבים מבני הגזע שלנו? הארץ מתאכלסת לאט ובביטחון על ידי מתיישבים בריטים רצויים. האנגלים כאן פונים אל דעת הקהל, בייחוד אל אלה המכירים ארץ זו, שיפעלו נגד המהלכים השרירותיים שיעיבו על העתיד המזהיר של הארץ.⁴⁷

⁴⁷ מצוטט אצל: משה יגר, דבורה ברזילי-יגר, משבר 'אוגנדה' בציונות, כרמל, ירושלים, 2020, עמ' 168

בחוברת פנימית שפרסם והפיץ עם נימוקים נגד ההצעה הוא מכנה את היהודים 'אביונים', 'פרזיטים' וגזע לבן נחות. הוא מפחד שהם יהרסו את מה שהוא וחבריו מנסים להקים, מושבה של אדונים לבנים השולטים בנחלות גדולות ומשתמשים בכוח העבודה המקומי והזול. זאת הייתה האווירה השלטת בקרב המתיישבים, שמנו אז כמה אלפים.

ההתנגדות הפנים בריטית הצליחה והובילה לשינוי בשטח שהוצע להתיישבות הציונית ולהרחקתו ממסילת הרכבת ומהאזורים שהמתיישבים הבריטים לטשו אליהם עיניים. הנציב הבריטי, סר צ'ארלס אליוט, החליט להציע לתנועה הציונית חבל ארץ נידח, מרוחק ומיושב בדלילות בצפון הארץ. מקום זה היה בתחומי קניה של ימינו. אוגנדה רק נתנה את שמה לתוכנית, שלעולם לא כללה אותה.

ריצ'רד מיינרצהגן (Richard Meinertzhagen) היה אז קצין זוטר בכוח הצבאי הבריטי ששמר על בטחון המתיישבים, 'רובאי המלך האפריקאים' (King's African Rifles). הוא היה בן אצולה וקרוב משפחה של הנציב, והתארח בביתו. הם שוחחו על התוכנית. אליוט סיפר לו על תוכניות נוספות לפיתוח המושבה באמצעות הבאת עוד אלפי מתיישבים בריטים שיקימו חוות בהם יעבדו אפריקאים.

הערתי שהארץ שייכת לאפריקאים ושהאינטרסים שלהם קודמים לאינטרסים של זרים. הוא [אליוט] לא קיבל זאת. הוא הרבה להשתמש במילה 'עליונות' בהתייחסו לתביעות של אירופאים. אמרתי שיום אחד יהיו האפריקאים מחונכים וחמושים. זה יוביל להתנקשות. אליוט סבר שיום זה כה רחוק עד שאין לו חשיבות, ושעד שיגיע כבר יהיה היסוד האירופי חזק דיו לדאוג לעצמו. אבל אני בטוח שבסוף ינצחו האפריקנים ושמדיניותו של אליוט רק תגרום צרות ואכזבה.⁴⁸

נראה עוד מעט כיצד תחזיתו של מיינרצהגן מתגשמות מוקדם משחשב, ואת החלק הבלתי נתפס באכזריותו שהוא מילא בביצוע המדיניות הבריטית. האיש בעל העמדות המתקדמות לכאורה יתגלה כשטן.

התקדמות ההתיישבות היהודית הותנתה בביקור משלחת בדיקה מטעם התנועה הציונית. מותו של הרצל ושאלות מימון הוצאות הנסיעה עיכבו הקמת משלחת כזו ורק תרומה אנונימית איפשרה את יציאתה לדרך. זו הייתה חבורה קטנה ומוזרה בת שלושה אנשים בלבד. בראשה עמד קצין צבא בריטי מלנבולי, מייג'ור א. סנט-היל גיבונס, ותחתיו פעלו פרופ' אלפרד קייזר, חוקר טבע שוויצרי שהתאסלם ומהנדס יהודי-רוסי צעיר בשם נחום וילבוש. מטרתם הייתה לפרסם דו"ח שיקבע אם וכיצד ניתן להגשים התיישבות יהודית בחבל הארץ המוצע. הם נפגשו בבאזל ויצאו משם לאפריקה.

ספר הזכרונות שכתב וילבוש, 'המסע לאוגאנדה', נפתח כך:

אוגאנדה הידועה בכל תפוצות הגולה אינה אוגאנדה האמיתית. המדובר הוא בחבל ארץ קטן ודל, שבשום אופן לא יוכל לשמש מרכז ליהדות לפי שאיפת הטריטוריאליסטים.

⁴⁸ שם, עמ' 170-169

אוגאנדה האמיתית נמצאת מערבה וצפונה מאגם ויקטוריה, והיא ארץ גדולה פי שניים מאנגליה, ארץ חקלאית פורחת ומיושבת בצפיפות... והארץ המוצעת שמה וגאס-נגישו, בקצה הצפוני-מזרחי של קניה של היום (אפריקה הבריטית המזרחית של אז), והיא חבל-ארץ בגודל של 15,000 קילומטר מרובע, שאינו רשום אפילו על מפות רגילות, ארץ ערבה חד-גונית... בלי ישובים ובלי תושבים, בלי יערות ובלי צמחייה עשירה כמו בסביבה. הרמה הזאת, המכוסה עשבי-פרא ומלאה חיות-בר, נראתה כגן-עדן רק בעיני אנגלי חובב-ציד.⁴⁹

וילבוש מתאר את ההכנות החטופות ליציאה לדרך, את הברכות והתקוות התלויות במשלחת. יש לו עין סקרנית ורגישה לפרטים והוא לוקח את תפקידו ברצינות רבה. כך הוא מתאר את רשמיו שלו ושל חבר המשלחת השוויצרי כאשר הרכבת מביאה אותם לניירובי:

קייזר חושב, כי השלטונות לא בדקו קודם את טיב הקרקע לפני שהחליטו לבנות, הקימו את הבירה על בנייניה הרבים בשביל פקידי הממשלה ומסילת הברזל בפעם אחת, ועתה נראה שטיב הקרקע אינו מתאים לנטיעות; הם הביאו כמויות גדולות של פח גלני ועשו הכל מפח זה, הבתים, הצריפים, הגדרות וחביות המים, הבניינים הגדולים של הרכבת והמחסנים, הכל פח גלני.⁵⁰

בכדי להגיע לחבל הארץ המרוחק שיועד להתיישבות היהודית היה על חברי המשלחת לנסוע לתחנה המרוחקת כ-700 ק"מ מהחוף, ומשם לצאת למסע רגלי מלווים בעשרות סבלים מקומיים. בדרך עוד פגשו במתיישב יהודי בודד, שהבהיר להם שהאיזור אינו מתאים להתיישבות המונית

אחוזתו של המתיישב היהודי מ. לונדון על נהר מולו, 18 מילין צפונה מנאקורו.
מ. לונדון עומד בפתח הצריף שלו.

ביתו של מתיישב יהודי במזרח אפריקה הבריטית כפי שצולם על ידי המשלחת
לבדיקת התכנות 'תכנית אוגנדה'

⁴⁹ נחום וילבוש, המסע לאוגאנדה, הספריה הציונית, ירושלים 1963, עמ' 41

⁵⁰ שם, עמ' 50

אלא רק לגידול בקר בחוות גדולות. היה לרשותם זמן מוגבל, כך שהם החליטו להתחלק לשלוש קבוצות, שכל אחת מהן תובל על ידי אדם לבן בודד מלווה במורי דרך משבט המסאי וקבוצת סבלים. השוטטות בערבה האפריקאית הניבה חוויות יפות:

במקום אחד ראינו עדר גדול של מאות ראש איילים ואיילות וצבאים מכל המינים, גדולים וקטנים, עם קרניים ובלי קרניים, וביניהם הרבה דימונים עם קרניים גליליות. עמדנו להתבונן בהם, וגם הם עמדו על גבעה ממולנו, ערוכים כחיילים בשורה ואלופיהם בראשם, והתבוננו בנו, היצורים הזרים שהופיעו כאן. פתאום נפרד מהעדר עופר קטן ויפה, בקפיצות ובמרץ רב התקרב אלינו, התבונן וברח חזרה. זה היה מחזה נהדר. אך התחלנו לצעוד, פנו כולם וברחו במהירות.⁵¹

רואים שהוא אוהב חיות. אני מחבב אותו. אבל הוא היה צעיר ובלתי מנוסה. המסע התארך יותר מהמתוכנן, ואספקת המזון לסבלים שלקח איתו נגמרה:

...ביום 8 בפברואר, נגמר המזון. נשבה רוח חזקה כל כך, שלא היה אפשר לעמוד על הרגלים. הסבל שהחליף את הנער המשרת שלי הציע שיביא אייל, אם אתן לו את הרובה. הוא טען שהוא יודע לירות ולצוד חיות. אני ידעתי לקלוע למטרה מאקדת, אבל צייד לא הייתי ולהרוג חיות לא היה לפי רוחי. נתתי לו רובה וסבל לעזרה. הם הלכו וחזרו רק בערב עם אייל על שכמם. זה עלה לנו ביותר ממחצית 15 הכדורים שהיו לנו. הם הכריזו שלא את כל הכדורים הוציאו על הצייד, אלא פגשו בדרכם קרנף וירו בו.⁵²

אדם לבן שמוותר על ציד, שנותן לאדם שחור לצוד עבורו! למה הוא עושה את זה? האם אינו מבין שבכך הוא מוותר על עליונותו? הרי הצעד הזה חותר תחת כל מערכת יחסי הכוח שמשמרים את השליטה הלבנה. וילבוש, שמגיע מתרבות רוסית-יהודית, שהתחנך בתחנת הקמח המכנית שהפעיל אביו ושהפך לאיש תעשייה המסוגל לתכנן ולנהל מפעל גדול (הוא היה ממקימי תעשיית השמן בארץ ישראל), היה עיוור לכללים הבלתי כתובים ביחסי סאהיב ומשרתיו. כמהנדס אזרחי, הניח שמי שמצהיר שיש לו נסיון והוא יודע לצוד יעשה זאת טוב יותר ממי שאין לו כל נסיון בכך. כזר, לא הבין שבכך הוא יוצר היפוך תפקידים, והרובה יהפוך את המשרת לאדון. הירי המיותר בקרנף הוא ביטוי להיפוך הזה. כך המשרת מנצל את ההזדמנות לבצע מסע ציד 'אמיתי', כמו של האדונים הלבנים.

כאשר חזרו לבסוף אל תחנת הרכבת, אחרי תלאות נוספות שהוכיחו כמה מיותר היה המסע מלכתחילה ואת חוסר יכולת הארגון של מפקד המשלחת, המתין לו מכתב ארוך מבני משפחתו, אליו צורפה פנייה אישית שכתב המורה המשפחתי לעברית, מי שהכשיר את כל המשפחה לעלייה לארץ:

...ובו הוא מדגיש כי מצב היהודים הוא בכל רע, וכי ארץ-הגירה נחוצה להם, ולכן עלי לחקור את התנאים בלי משוא-פנים מפלגתי, לברר ולהכיר כל דבר לאמיתו, כי עיני כל

⁵¹ שם, עמ' 69

⁵² שם, עמ' 74

ישראל צופות אלינו ומחכות לתשועה; אחריות גדולה מוטלת עלינו כלפי העם היהודי כולו, והתפקיד שלנו הוא תפקיד של חשיבות עליונה, ועלינו להיות זהירים ונאמנים למשימה ההיסטורית שהוטלה עלינו.

התרגשתי עד מאוד מהמכתבים. מה מסכן העם, המצפה לישועה מן המרכז השחור הזה. מחבל-ארץ שגם הכושים אינם רוצים בו, ומה מסכן העם, שמנהיגיו מסרו משלחת כה חשובה בידי חוקר כמו המאיור גיבנס. אבל בעצם, מה תוכל להגיד המשלחת, ומה יוכל להיות הדו"ח שלה? במקום שיש ספיקות, יכולות להיות דעות בעד ונגד; אבל במקרה הזה שלנו לא תוכלנה להיות שתי דעות, כי במקום שאין כלום אין לעשות כלום.⁵³

הדו"ח השלילי שכתב חיסל את סיכויי 'תכנית אוגנדה' לזכות באישור הקונגרס הציוני. כאשר התכנס הקונגרס השביעי הדבר המרכזי בו עסק היה בחירת הנהגה חדשה שתוביל את התנועה במקום הרצל. התכנית נגנזה והבעיות שגרמה נפתרו מאליהן. נוסחה תודה מנומסת לממשלת בריטניה על ההצעה, אבל הייתה הסכמה גורפת שיש להתמקד בנסיון להגשים את תוכנית בזל, ושיהודים לא מתאימים לאפריקה כמו שאפריקה לא מתאימה ליהודים. קבוצה קטנה, מובלת על ידי הסופר הבריטי ישראל זנגוויל, החליטה לפרוש במחאה מהקונגרס, ולהקים תנועה חדשה, 'ההסתדרות הטריטוריאליסטית היהודית', שהוסיפה לחפש אחרי מקומות התיישבות פוטנציאליים שאינם ארץ ישראל, בה הם חשבו שהסיכוי להצלחה נמוך. תנועה זו המשיכה לבדוק אפשרויות התיישבות יהודים בקנדה, אוסטרליה, ארם נהריים ואנגולה, כמו גם בבוליביה, קולומביה, ברזיל ופרגוואי, רודזיה הצפונית, נבאדה ואיידהו. הצהרת בלפור הפכה אותה ללא רלוונטית.

הצהרת בלפור התבססה על הנסיון שנצבר ועל ההנחות המוקדמות שהובילו לתכנית אוגנדה. אלו שני אירועים שונים בתכלית ובכל זאת יש ביניהם קשר. אחד האנשים שמחברים ביניהם הוא ריצ'רד מיינרצהגן, הקצין הזוטר שהוזכר בתחילת הפרק, שחשב שיום אחד האפריקאים יתקוממו נגד הניצול הבריטי. שווה להתעכב על סיפורו כי הוא בלתי יאומן, וכי הוא חשוב ומושתק, מפחיד במה שהוא מגלה על תכונותיהם של בני אדם.

מיינרצהגן היה כאמור איש צבא, בן מעמד עליון חובב ציד שהתשוקה לציד חיות גדולות ואיסוף ציפורים נדירות הובילה אותו לבקש להיות מוצב במזרח אפריקה הבריטית. הוא היה בוגר מלחמת הבורים, בה התחוללה מלחמה מטונפת שכללה לוחמת גרילה ופגיעה באזרחים. הוא היה אנטישמי מושבע על פי עדותו שלו, אבל כאשר שירת כקצין מודיעין בזמן מלחמת העולם הראשונה נוצר קשר בינו ובין אהרן אהרונסון, מקים מחתרת ניל"י. מיינרצהגן היה קצין המודיעין שהפעיל את המחתרת הזאת, ובעקבות כך הפך לחסיד גדול של הציונות. אחרי המלחמה, אותה סיים בדרגת קולונל המקבילה לאלוף, ובה זכה באות כבוד על שירותו המצויין, תמך וליווה את ניסוח כתב המנדט הבריטי על ארץ ישראל.

הוא היה גבוה ומרשים מאוד, איש החברה הגבוהה, אקצנטרי ובעל מוניטין מפוקפק, שאהב לפזר סביבו הילה של סכנה ומסתורין. טענו שרצח את אשתו השנייה כדי שיוכל לקיים ללא הפרעה רומן מתמשך עם קרובת משפחתו הצעירה ממנו ביותר משלושים שנה, אבל לא היו הוכחות מספיקות

⁵³ שם, עמ' 90

ריצ'רד מיינרצהגן מציג לראווה חוברת אפריקאית שצד בקניה, 1915

והמשטרה העדיפה לא לחקור את גיבור המלחמה. הוא היה אורניתולוג, חוקר ציפורים מפורסם, בעל אוסף פריטים ענק מכל רחבי העולם. מין ציפור נקרא על שמו, כמו גם חדר במוזיאון הבריטי

לטבע. הוא היה גדול מהחיים, אדם חד פעמי, והוא היה לא רק רוצח פסיכופת אלא גם גוזמאי ובדאי, שקרן וגנב שגרם נזק אדיר לטבע, למדע ולמדינה אותה שירת.⁵⁴

חשיבותו בתולדות הציונות הביאה לכך שעיריית ירושלים קראה על שמו כיכר, ממוקמת בצומת בצפון מזרח העיר, ליד כביש הכניסה לבית החולים 'הדסה' ולאוניברסיטה העברית בהר הצופים. אולי השפיעה על ההחלטה גם הקרבה לבית הקברות הבריטי הצבאי הבריטי הגדול, הניצב בשיפולי ההר, בו קבורים כ-2500 חיילים שנפלו בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה. יש בה פסל חוצות גדול, עשוי צורות גיאומטריות של ברזל ובטון, הנקרא 'אמונה', ומנסה לשקף את המגוון הירושלמי של אמונות וצורות חיים. השם 'כיכר מיינרצהגן' מסובך להגייה וזר, כך שכולם קוראים למקום 'גן הפסל הלבן'. במדינות אחרות אולי היו משנים את השם באופן רשמי אבל כאן ההיסטוריה האפלה של מיינרצהגן לא מעניינת אף אחד. הוא היה בריטי וציוני בעל שם מסובך. אין סיבה להעיר שדים מרבעם ועדיף לתת לדברים הרעים להשכח מעצמם.

הוא היה חייל-צייד. בשנים הספורות בהן שירת במזרח אפריקה הבריטית תיעד ביומנו 448 חיות שצד מ-57 מינים שונים, ובינהן 19 אריות, 16 קרנפים, 7 היפופוטמים, ועוד, ועוד. במקביל היה בין הראשונים שהציעו הקמת שמורות טבע וציד, בהן יהנו החיות מהגנה מסוימת וכל הרג יאושר ויפוקח. הוא הבין שהסכנה הגדולה ביותר לחיות הייתה לא הצייד אלא העלמות השטחים הפתוחים בעקבות התפשטות החקלאות וההתיישבות האירופית. לכן הציע לשמור על שטחים נרחבים חופשיים מפיתוח.

הוא היה אכזר בצורה בלתי נתפסת כמעט. ביומנו סיפר איך פעם, בזמן חופשה, יצא לטייל מחוץ לניירובי בליוויית כלבתו האהובה בייבי. באופן יוצא דופן לא לקח איתו רובה. כשהגיע לנהר שזרם שם הבחין בלהקת בבונים והוא וכלבתו החליטו להפחיד אותם לשם הבידור. אבל הקופים לא אהבו את התכנית הזאת, ובמקום לברוח מהכלבה המסתערת עליהם תקפו אותה בתגובה וקרעו את בייבי לגזרים. מיינרצהגן, שהיה קשור מאוד לכלבתו, החליט לנקום. הוא אסף 30 אנשי צבא, וביחד, מצויידים ב-100 כדורים לאדם, הם טבחו במושבת הקופים כולה, לא משאירים אף זכר בבון בחיים. נקמה קרה, עונש חסר תכלית, צדק מוחלט שרק הוא שולט בו.

זוכרים את הדעות שלו בקשר לאפריקאים, וההבנה שלו את התנגדותם לבריטים? בשנת 1905 נשלח לכפות את העברת שבט הנאנדי ממקום מושבם לתוך שטחי שמורות שיועדו להם, בכדי לפנות את השטח עליו ישבו להתיישבות אירופית. לשם כך הוחרמו עדרי הבקר והצאן של השבט ומאות מלוחמיו נהרגו. כאשר קבע פגישה עם מנהיג השבט, קויטלל ארפ סמוי (Koitalel Arap Samoei), בכדי לדון בהפסקת אש, התייחס אליה כמו 'כיפה אדומה' עבריינית, ויצר מלכודת קטלנית. כפי הנראה ירה במנהיג המקומי כאשר זה ניגש אליו ללחיצת יד. איש מחברי משלחת השלום שהגיעה לפגישה לא נותר בחיים. הוא טבח בכולם באמצעות מכונת ירייה שהציב מסביב.

⁵⁴ זה סיפור מפורסם על חיים של הונאה ושקר: Brian Garfield, Meinertzhagen Mystery: The Life and Legend of a Colossal Fraud, POTOMAC BOOKS, 2008

הדיכוי שלו את ההתנגדות לשלטון היה אכזרי מדי גם במונחים בריטיים והביא לשבר ביחס השבטים לנוכחות הבריטית. הוא נשלח חזרה לבריטניה ורק ייחוסו הגן עליו מחקירה ממצה. בכל זאת המשיך להתגאות בסיפורים האלה כל חייו.

הוא נחשב לאחד מחוקרי הציפורים הגדולים בבריטניה, ומעט לפני מותו בשיבה טובה, בשנת 1969, תרם את האוסף הענק שלו למוזיאון הטבע הבריטי. אבל בשנות ה-90 הסתבר שהאוסף כלל פריטים רבים שהושגו בגניבה או רמאות. חלק מהמוצגים אפילו נגנבו מהמוזיאון אליו תרם את האוסף. בשל כך נוצרו שגיאות רבות גם במחקרים שהתבססו עליו. מינים שנחשבו נכחדים בעצם עדיין קיימים, טעויות קשות נכנסו לספרי הלימוד. הוא התגלה כשרלטן מוחלט.

איך אפשר להבין את כל זה? איך אפשר לחיות חיים שלמים של רמייה? האם היה בדקאדנס, ברצח וגרימת הסבל, משהו שהעניק לו עונג? האם זה אות לקלוקל המוסרי העמוק של המעמד העליון הבריטי או שההזדמנויות שהעניקה לו השייכות למעמד הזה, בזמן ובמקום בהם פעל, גרמו לו להתנהג כך? האם חשב שמותר לו, בשם היותו גבר, צייד, לוחם, לבן, להרוג, לנצל, לשקר?

כולם אוהבים הרפתקאות

נחזור לפאטרסון, המהנדס, הצייד, הנער שברח מאירנלד בכדי לחפש הזדמנויות והרפתקאות. אולי זה מה שמושך אותי אליו, התענגותו על הרפתקה טובה, הערך שהוא נותן לחוויה הזו. הרפתקה ו-Adventure אינם בדיוק אותו דבר. המונח האנגלי כולל בתוכו יותר התייחסות לסכנה. בכל מקרה זאת חווייה מוגבלת, בזמן ובמקום, ובסיומה חוזרים לחיים הרגילים עם זכרונות וסיפורים המסייעים להתמודד עם קשיי החיים האלה.

מה היו החיים הרגילים של פאטרסון? האם היו לו בכלל כאלה? בבית באנגליה חיה אשתו, פרנסס, ולשם החלו להגיע העורות והראשים המפוחלצים, אותות הצייד המוצלח, ה-Trophies, שנתלו על הקירות ונפרשו על הרצפה. אבל הוא לא נשאר שם זמן רב אחרי ששב מצאבו. בדרום אפריקה פרצה מלחמת הבורים, ומלחמה מייצרת הזדמנויות לאנשי צבא. פאטרסון הלך בעקבותיהן.

הוא מונה לסגן משנה, דרגת קצונה בסיסית וזוטרה, סגן מפקד של פלוגת פרשים קלים שהורכבה ממתנדבים, רובם בני מעמד בינוני או אצולה נמוכה שגויסו מהאזורים הכפריים שבקרבת לונדון. הפלוגה השתייכה לגדוד שהתכנה 'הרוכבים הקשוחים' (The Rough Riders), כשמה של יחידת הפרשים המתנדבים האמריקאית האגדית שפעלה בזמן מלחמת ארצות הברית-מקסיקו ושגן המפקד שלה היה תאודור רוזוולט. הרפתקאות המלחמה של רוזוולט קנו לו את הפרסום שהוביל אותו להיות נשיא ארצות הברית הצעיר ביותר. הוא ופאטרסון עתידים להיות חברים טובים.

מטרת 'הרוכבים הקשוחים' הייתה לשמש כוח נגד לפעילות הגרילה של הכוחות האפריקנרים, שנהנו מידע מקומי ומתמיכת האוכלוסייה. בריטניה הייתה בעמדה נחותה בשלב זה במלחמה. לא קל לשלוט בשטח כבוש ובאנשים שמתנגדים לך, והלוחמים האפריקנרים היו מיומנים ואמיצים, בעלי כלי נשק אירופיים ויכולות לחימה שהתעלו על הבריטיות. הם היו לבנים, אבל מוצאם ההולנדי והשפה בה דיברו אפשרה לבריטים להתייחס אליהם כאל זרים ונחותים, בני כלאיים גסים וחסרי תרבות. המלחמה תוכרע בסיכומו של דבר על ידי שימוש בטקטיקה של הרעבה המונית וכליאת האוכלוסייה במחנות ריכוז כדי לשבור את רוחה ולהפעיל לחץ על הכוחות הלוחמים. בסופה יהיו עשרות אלפי קורבנות אזרחיים וההתנגדות לשלטון הבריטי תודחק ותמצא ביטוי בפעולתה של 'המפלגה הלאומית' של דרום אפריקה, הוגת שיטת האפרטהייד. אבל פאטרסון לא ידע את כל זה אז. הוא בא להילחם.

מספר אנקדוטות ידועות ממעשיו בדרום אפריקה. באחת מהן העניש את אחד מחייליו, שפלט כדור בעת שהיה במשימת שמירה, ב'עונש צבאי מס. 1', קשירה פומבית ומשפילה לגלגל עגלה. זה ראוי לאזכור מאחר שסיכוי גדול שהחייל הזה היה ממעמד חברתי גבוה משלו, ובכל זאת לא היסס והיה אכזר ותקיף. צבא תלוי במשמעת, בציות לפקודות ובמקצועיות.

באירוע שני, בעת מסע רכבת ארוך, הרכבת עצרה להפסקה בצד נחל ופאטרסון ניצל זאת להוריד ממנה את סוסי הפלוגה כדי שישתו. צוות הרכבת לא היה מרוצה מכך. הוא עיכב ועצבן אותם. שומר הרכבת איים לנסוע לפני שהסוסים יחזרו, וגם כאן, פאטרסון לא היסס, עצר ואזק אותו

נשים וילדים אפריקנרים במחנה ריכוז בריטי בזמן מלחמת הבורים

באיום נשק. נהג הקטר, שהצטרף למחאה, נעצר ונאזק אף הוא. כשהועמסו הסוסים שוב על הרכבת, אחרי ששתו לרוויה וחילצו את עצמותיהם, סירבו שני האסירים ששחררו לפקודתו של פאטרסון לצאת לדרך. להפתעתם, הוא תפס את מושב נהג הקטר ונהג את הרכבת בעצמו.

בעת חיפוש בבית משפחה אפריקנרית נתקל במספר נשים, אבל בדיקה גילתה שאחת מהן היה לוחם צעיר בתחפושת. הוא לא הסתפק במעצרו אלא דאג שישאר לבוש בשמלה ויובל כך כל הדרך הארוכה עד מחנה המעצר. זה בודאי היה משעשע מאוד, הו הו.

אירוע נוסף קנה לו את עולמו. בעת סיור רכוב, עם עוד שני חיילים, נתקלו בכוח עדיף של 15 רוכבים אפריקנרים. במקום לעשות את הדבר ההגיוני ולסגת, בחר פאטרסון להסתער. בסוף מרדף קצר וחילופי אש הרג הכח הזעיר את אחד הלוחמים הבורים, פצע שני ושבה שלישי. ביצוע כזה דורש אומץ, יכולת ביצוע ותחושת חובה. בזכות מעשה הגבורה קודם לדרגת סרן, קפטן, צויין לשבח וזכה ב-'אות השירות הנכבד' (Distinguished Service Order - D.S.O.), המוענק על גילוי מנהיגות ויכולת פיקוד במהלך פעילות קרבית. לא היו קצינים בריטיים רבים שזכו באות הצטיינות כזה במלחמה הכושלת.

כששב לאנגליה, אחרי שהסתיימה שנת השירות לה התחייב, היה גיבור מלחמה מעוטר, סמל לכך שבזכות אומץ ונחישות אפשר לנצח.

הוא התכוון לחזור לדרום אפריקה במהירות לסבב לחימה נוסף, אבל לפיקוד הצבאי היו תכניות אחרות עבורו. המלך אדוארד השביעי, מי שהיה בנה הבכור ויורש העצר של המלכה ויקטוריה,

עלה בינתיים לשלטון אחרי שמתה בשיבה טובה. המלך היה קולונל של כבוד של גדוד פרשים מתנדבים חדש שגויס לקראת המלחמה. כדי לעודד את הגיוס ולתרום לאימון הגדוד מונה גיבור המלחמה הטרי לשליש הגדודי, מה שהביא לשדרוג פתאומי ובלתי נתפס במעמדו החברתי. הוא ואשתו הפכו לאורחים קבועים באירועים ובמסיבות של המעמד הגבוה. סייעו לכך הקרבה אל המלך החדש, שהוא נכלל במשמר המלווה שלו, הילת הגיבור, עלילות המלחמה והצייד, יכולת הסיפור והבטחון העצמי שלו. הוא היה כוכב. לאחר שגויס הגדוד ואומן, הועלה פאטרסון בדרגה שוב, לדרגת לוטננט קולונל, סגן אלוף. זאת תהיה הדרגה הגבוהה ביותר אליה יגיע.

הגדוד נשלח לדרום אפריקה. לצערו של פאטרסון, עד שהגיע לשם נחתם הסכם כניעה שסיים את המלחמה. אבל ההזדמנות הגדולה כבר נוצלה. ממהנדס אירי עלום, בורג זוטר במנגנון האימפריאלי, הפך פאטרסון לקצין צבא בכיר ולדמות מוכרת בחוגי החברה הגבוהה והשלטון. פרנסס, אישתו, הייתה שותפה מלאה לכך. במכתביה למשפחתה היא מתפארת בחוויותיהם ומפגשיהם עם שועי הארץ. כעת הצטרפה אליו בדרום אפריקה והם המשיכו באורח החיים אליו נקלעו, משתתפים בארוחות ערב מפוארות על שולחנם של גנרלים, בהן נהנו הכל מסיפורי האריות והצייד של פאטרסון. סיפורים אלה לוטשו והתחדדו, עוררו תימהון והתפעלות. אין מי שלא רוצה לשמוע על אריות אוכלי אדם. כששבו ללונדון השתלבו בטבעיות בחוגי החברה הגבוהה. שחקנים מפורסמים, פוליטיקאים, עשירים ובני עשירים, אנשי אצולה. החברה הבריטית נהנתה, בלי להיות מודעת לכך, מהשנים האחרונות של ימי הזוהר שלה. האימפריה הייתה ענקית ומבוססת, המלחמה נגמרה. המלך החדש, בעל פילגשים סדרתי, אליטיסט, חובב מסעות וכבוד, נתן את שמו לתקופה של פריחה תרבותית גועשת, התקופה האדוארדית. עיתונים זולים בתפוצה רחבה, בהם התחילו להופיע, עקב התפתחות טכנולוגיית ההדפסה, גם תמונות, סייעו ביצירת אופנות חדשות. האימפריה הזרימה שפע בלתי נתפס אל הבירה. העשירים התעשרו עוד על חשבון מעמד הפועלים הצומח. הקיטוב המעמדי גבר, דווקא בזמן בו פרחו אידיאולוגיות מהפכניות כמו הסוציאליזם והפמיניזם. לונדון הייתה מרכז העולם.

קוי הפלגה קבועים חיברו כעת בין אנגליה ומזרח אפריקה הבריטית. הדרך מלונדון למומבסה, דרך תעלת סואץ שבשליטה בריטית, ארכה 18 ימים. תיירות הפנאי של בני המעמדות הגבוהים גילתה את היעד הזה, את הזמינות של חוויית ציד, של הרפתקה גדולה. מסילת הרכבת איפשרה לכל מי שהיה מסוגל לממן זאת לצפות במפלי ויקטוריה, לצפות בעדרי החיות האדירים במישורי הערבה האפריקאית, וגם להרוג כמה חיות שרק ירצה, כספורט, דרך להשגת מזכרות וכמשהו להתגאות בו בפני בני מעמד גבוה אחרים. טיול ציד באפריקה שמניב ראשי פוחלצים על הקיר ורישום בספרי הצייד דוגמת 'שיאי חיות הצייד הגדולות של רואלנד וורד' הפך לאופנה ולאות מעמד. פאטרסון הצטרף לקבוצת בני אצולה ועשירים, וביניהם מרקוז, בן משפחתו של צ'רצ'יל, טייקון עצים קנדי ואפילו אישה אחת, שיצאו למסע כזה של תיירות וצייד. היה לו מה לתרום להם. נסיונו כצייד, כמהנדס מקומי וכלוחם הפכו אותו לבן לוויה ומדריך מושלם. מסילת הרכבת אותה הכיר היטב הייתה הבסיס למסע הזה. היא עברה על גבי הגשר שבנה, ולמרות שזה היה בחצות הלילה העיר את בני חבורתו כדי שיוכל לחלוק עמם את ההתרגשות שחש. הוא היה שווה אליהם, לא נחות, למרות מעמדם הרם וכספם הרב. כך הוביל אותם בספארי, מסע ציד לעומק הארץ

המתרחק ממסילת הרכבת, בליווי שיירת סבלים גדולה. בעזרתו הרגו חיות רבות, צברו מזכרות והרפתקאות. גם הוא צד. בין היתר מין לא ידוע של דיסון, אותו תרם למוזיאון הבריטי, והוא זוהה ונקרא מאז על שמו, דיסון פאטרסון, *Taurotragus oryx pattersonianus*.

ב-1907 התפרסם בהוצאת ספרים גדולה, בריטית-אמריקאית, שהתמחתה בספרות מסעות, הספר שהיה מבוסס על היומן שכתב בעת מסעו הראשון לאפריקה: 'האריות אוכלי-האדם מצאבו, ושאר הרפתקאות מזרח אפריקאיות'. על הספר היה חתום בציון דרגתו הבכירה ואות הכבוד שנשא: לוטננט קולונל ג'. ה. פאטרסון, D.S.O. טכנולוגיית האופסט, שאיפשרה הדפסת תמונות בעיתונים, שימשה כעת גם להדפסת ספרים, ולכן יכלו להופיע בספר הצילומים רבי הרושם, שאת חלקם שילבתי בפרקים הקודמים. הצילומים היו הוכחה לאמיתות סיפוריו, והם סייעו בהפיכת הספר לרב מכר, לא רק בבריטניה אלא גם בארצות הברית. דמותו, סיפורי הרפתקאותיו, גישתו לקשיים ולסכנות בהם נתקל, שיקפו מודל גבריות שהתאים לרוח הזמן. לא היה גבר או נער שקרא את הספר ולא השתוקק להיות הוא. כולם אוהבים הרפתקאות. גם אני. עוד ועוד מהדורות הודפסו. כוכבו דרך. אבל זמן הנפילה הגדולה התקרב.

ברוכים הבאים לספארי

כשהייתי צעיר וטיפש הצטרפתי פעם לחבורת צעירים וטיפשים כמוני להרפתקה לילית. טיפסנו מעבר לגדר של הספארי ברמת גן ובלינו מספר שעות בטיול שיכורים סביב האגם המלאכותי שנמצא שם, משתדלים לא להתגלות. היה כיף, אבל כמובן שלא אחזור על החוויה הזו לעולם, גם כי החיות המסכנות ראויות לזמן הפוגה ומנוחה, וגם כי החוויות שמציע הספארי עומדות למכירה ולא יפה לגנוב ולהתפלת. אירוע סוף השנה של כיתה ד' 3, בה למדה השנה בתי, התרחש גם הוא בלילה בספארי. הילדים נסעו ברכבת מיניאטורית שעוצבה כ'רכב ספארי', המדריכה סיפרה להם דברים מעניינים על החיות, עליהן האירה בפנס גדול, כדי שהילדים יוכלו לצלם בטלפונים שלהם תמונות מטושטשות. הספארי ברמת גן הוא אשליית טבע אפריקאי, סביבה מלאכותית, דיאורמה ענקית, גן חיות שמציג עצמו כטבע.

המילה 'ספארי' נמצאת בשימוש נרחב. אני זוכר את משאת הספארי שהובילה חיילים בכבישי לבנון הכבושה, משורינת ומוגנת לכאורה אבל מאפשרת מבט החוצה, אל הג'ונגל המאיים אותו היא צולחת. מקור המילה סוואהילי, והיא מתארת את שיירת הסחר עצמה, מהשורש ס.פ.ר. בערבית (سفر) שפירושו נסיעה, או מסע. הספארי הוא מוסד וותיק שהקדים בהרבה את הנוכחות האירופית באפריקה.

זו שיירה גדולה מספיק כדי שתוכל להגן על עצמה במידת הצורך ולא גדולה עד כדי שאי אפשר יהיה לשלוט בה ויהיה קשה לספק לה אוכל ומים. לעיתים מספר שיירות מתלכדות לאחת ענקית, אבל גם אז נשמרת עצמאותן של השיירות שמרכיבות אותה. התנועה שלה היא ברגל, בדרכים גדולות וקטנות, מנקודת עצירה אחת לשניה. הולכים בין 20 ל-30 ק"מ ביום. הכפרים והתושבים המקומיים, בני שבטים שונים, מתקיימים בצד המחנות והנתיבים הללו, ומודעים לקיומן ולכך שהן עוברות דרך נחלותיהם: אי אפשר באמת להסתיר את תנועת השיירה. מי שלא רוצה להיתקל בה יזוז מדרכה. במחנות ובכפרים מתנהל סחר הדדי, שיוצר כלכלה משותפת. חלק מהשבטים מגדלים מזון שמשמש את השיירות, יכולים למכור לה שנהב (או שבויים, במקרה של שיירת עבדים), ויכולים לקנות ממנה בדים, תכשיטים וכלים.

המשא נישא ברובו על ראשם של הסבלים, בחבילות גדולות ארוזות בבד ובחבלים, השוקלות כ-30 ק"ג. אני מתקשה להבין איך זה מרגיש, מדמיין את עצמי מאזן צרור גדול על קודקודי. קראתי שנשיאת עד 20% ממשקל הגוף על הראש אינה גובה תוספת אנרגיה מנשים, שעדיין מובילות כך מים במקומות רבים באפריקה. אני יכול להבין את ההגיון בצורה כזו של סחיבת משא, ומתאר לעצמי שהיא הופכת לטבע שני. היא ודאי מקבעת את המבט לפנים, מאפשרת לגוף לאזן את המשקל תוך כדי תנועה. הידיים פנויות לעזרה, להזזת ענפים או לנשיאת נשק, וניתן להשליך את החבילה הצידה במהירות במידת הצורך. הסבלים אינם בהמות משא. הם כוח עבודה לכל צרכי השיירה. חמורים וגמלים משמשים בדרכים הרחבות יותר ובחציית מדבריות. הסוחר, בעל השיירה, הוא שמממן ומפעיל אותה, בעצמו או באמצעות אנשי אמונו.

מגלי הארצות האירופים והציידים שבאים בעקבותיהם השתמשו במוסד הקיים הזה והתאימו אותו לצרכיהם. המסע עצמו הפך לתכלית השיירות, והסחר הפך לדרך לקיים את המסע. מטרת שיירת הספארי האירופית היא לספק את צרכיו וגחמותיו של האדון שמממן אותה. את מקום הסחורות תופשים צרכי המחנה, חפצי המותרות ומזכרות הצייד. שינוי זה זה יצר תעשייה שלמה חדשה, אפריקאית-אירופית.

לספר 'אריות אוכלי אדם' הוסיף פאטרסון שני נספחים. אחד מהם הוא שיר ההלל שכתב לו בהינדית ראש הפועלים בצאבו, והשני מדריך קצר לצייד, איש הספורט, שחושב 'לבקר במזרח אפריקה הבריטית למסע ירי'.

אני אוהב את רעיון הנספח בספרים. הוא מאפשר לכותב לכלול ולא לכלול בטקסט עליו הוא חתום טקסט מלווה שהוא תופס כבעל חשיבות. נספח טוב נתפס כעצמאי לכאורה בעוד שבפועל הוא נסמך על הטקסט המרכזי ומרחיב אותו. בספר שכתב פאטרסון המדריך לצייד הוא משמעותי כי הוא כמו קורא לקורא לצאת בעקבות המחבר, מנגיש עוד את חוויותיו. גם אם אינך מתכוון לנסוע לצוד באפריקה המדריך מאפשר לך לדמיין שביכולתך לעשות זאת, ושזה בעצם לא כל כך מסובך.

פאטרסון נדיב בנכונותו לחלוק את הידע שצבר במסעותיו. הוא מפרט את סוג הרובים וכמות התחמושת שיש לקחת, נותן רשימת ציוד אישי ופרטי לבוש ראוי ומתאים, ממליץ על חנות הצילום של וו. די. יאנג בניירובי, אליה כדאי לשלוח את סרטי הצילום לפיתוח עוד במהלך המסע. הוא אינו איש מקצוע מוכר שירותים השומר את סודותיו לעצמו אלא קצין מכובד ומהנדס, מישהו שאפשר לסמוך עליו.

באשר לציוד מחנה, כל מה שצריך לקחת מאנגליה הוא אוהל בעל סגירה כפולה קטן, שלוש שמיכות צמר, אמבטיה מתקפלת, תרמיל קנווס ומסנן מים טוב; ואפילו את אלה ניתן להשיג באיכות טובה במקום. ארגזים לאוכל וציוד מחנה נוסף יש להשיג במומבסה או ניירובי היכן שהסוכנים ידאגו בדיוק למה שצריך. בערך חודש לפני ההפלגה מאנגליה יש לשלוח מכתב לסוכנים, להצהיר על זמן ההגעה ואילו סבלים וכו' יידרשו. אז ימצא איש הספורט את הכל מוכן עבורו, כך שניתן יהיה להתחיל מייד.

אלא אם כסף אינו בעיה, איני ממליץ לאיש לשכור סבלים במומבסה, מאחר שאנשים טובים באותה מידה ניתן להשיג בניירובי, ובכך לחסוך 20 רופי לראש, תעריף הרכבת למסע חזרה. יש לזכור שלצורך עבודת תחבורה אנשים עדיפים באופן מוחלט על חמורים, מאחר שהאחרונים איטיים באופן מתסכל ובעייתיים, במיוחד בשטח קשה או בחציית ערוצי נחלים, שם יש לפרוק כל מטען, לשאת אותו אל מעבר לנחל, ולהעמיס אותו שוב על גב החיה.⁵⁵

הוא מונה את גודל השיירה המתאים, עם שינויים והתאמות, לצרכי צייד אחד, ואת התשלום הצפוי:

50 רופי לחודש [1]

1 ראש הפועלים (Headman)

⁵⁵ פאטרסון, אריות (אנגלית) עמ' 325-321

1	טבח	35	" "
1	נושא נשק	20	" "
1	"נער" (משרת אישי) ("Boy")	20	" "
2	אסקאריז (סבלים נושאי נשק)	12	" " לכל אחד.
30	סבלים	10	" " לכל אחד.

[1] הרופי במזרח אפריקה הבריטית הוא על בסיס 15 ללירה שטרלינג.⁵⁶

הכסף ההודי היה בשימוש באזור זה עוד לפני הבריטים. זה היה המטבע הנפוץ והמקובל למסחר. אבל בעת ערכו מוצמד לערך הלירה הבריטית. קשה לאמוד את ערכו בזמן ובמקום זה במונחי ימינו. על פי מחשבון ערך קנייה היסטורי לירה אחת היה בערך שכר העבודה לשלושה ימים של עובד באנגליה באותו הזמן. במונחי אינפלציה טהורים פאונד של אז שווה היום כ-350 ש"ח. בכל מקרה זה השכר המקובל, וכל חריגה ממנו היא גם חריגה מהסדר הטוב. לשכר מתווספים תנאים והטבות:

הסבלים כולם רשומים על ידי הממשלה, הגובה על כך עמלת רישום קטנה; ובהתאם לנוהג חצי מהשכר המיועד לכל המסע ניתן במקדמה לאנשים לפני תחילתו. איש הספורט מחויב לספק לכל סבל חולצה, שמיכה ובקבוק מים, בעוד נושא הנשק וה"נער" מקבלים זוג מגפיים בנוסף. יש לספק אוהל מחסה עשוי כותנה וסיר בישול לכל חמישה אנשים. האוכל עבור השיירה הוא ברובו אורז, ממנו ראש הפועלים מקבל שני קיבאבה (קיבאבה היא בערך חצי ק"ג) ליום, הטבח, נושא הנשק, ה"נער" והאסקאריז קיבאבה וחצי והסבלים הרגילים, קיבאבה אחת ליום.⁵⁷

כל אחד בשיירה בעל תחומי אחריות ברורים ויודע את המצופה ממנו:

תפקיד ראש הפועלים לשמור על משמעת בספארי (שיירת המסע), גם במחנה וגם תוך כדי הצעידה, לדאוג לחלוקה ולבטיחות של המשא, ההקמה והקיפול של המחנה, חלוקת הפושו (אוכל) לסבלים, וכו'. הוא מנהיג את החלק האחורי של השיירה, ובו תלויה באופן ניכר רווחתו של איש הספורט. למסע שלנו, בתחילת 1906, הצלחנו להשיג ניאפרה מעולה, ולעולם לא היו לנו שום צרות עם הסבלים באף עת. החסרון היחיד שלו היה שלא יכל לדבר אנגלית, אבל הוא אמר לי כשעזבנו שהוא מתכוון ללמוד. כל מי שישכור אותו כראש פועלים יהיה בר מזל; שמו הוא מוניאקי בין דוואני, וניתן למצוא אותו בקלות במומבסה.⁵⁸ ראש הפועלים הוא הראיס, במונחים המוכרים לנו, מי שאחראי לביצוע העבודה כולה, והוא כמעט, אם כי אף פעם לא באמת, בעל מעמד המתקרב לזה של האדון. מצופה ממנו שיפעיל כוח וסמכות על פועליו ושישמש כגורם מתווך עיקרי בין התנאים המקומיים לצרכים ולרצונות של

⁵⁶ שם, עמ' 322

⁵⁷ שם, עמ' 322-323

⁵⁸ שם.

האדון. שאר התפקידים גם הם מעין גילדות או קאסטות, המאופיינות לעתים באופן גזעי, חלק ממכונה משותפת שעל כל חלקיה לעבוד בהרמוניה.

הטבח גם הוא חבר חשוב בשיירה, וכדאי להבטיח מראש כזה טוב, אם הדבר אפשרי. זה נפלא לראות מה מפישי (טבח) מקומי מנוסה יכול לארגן כארוחה, רק כמה דקות אחרי שהמחנה מוקם.

כנושא נשק, רוב הציידים מעדיפים סומלי. לעולם לא ניסיתי אחד, אבל נאמר לי שהם נוטים להיות בעייתיים; הם בוודאי תופשים את עצמם כבעלי ערך רב, ודורשים פי ארבע שכר מסוואהילי לא פחות טוב.

במחנה, חובותיהם של האסקאריז הם לשמור על האש ולשמור בלילה, ולהקים ולקפל את אוהל הבוואנה (האדון). בזמן הצעידה אחד מוביל את השיירה והאחר הולך בסופה; הם מסייעים במקרה של בעייה עם המשא, בודקים שאין עריקות, לא מאפשרים ריבים ועושים באופן כללי כל שביכולתם להגן על השיירה. כל אחד מהם מצוייד ברובה עתיק, ובאופן כללי הוא מסוכן מאוד לחבריו כאשר עולה בדעתו לירות.

הסבלים הרגילים יסחבו את המשאות בני 30 הק"ג שלהם יום אחרי יום ללא תלונות, כל עוד הם מואכלים היטב; אבל קמץ באורז שלהם, ומייד יהפכו למרדנים וזועפים. בנוסף לנשיאת חבילותיהם, הם מקימים ומקפלים את המחנה, מלקטים עץ הסקה ומביאים מים, ובונים בקתות עשב אם יש כוונה להישאר במקום יותר מיום. באופן כללי, הסבל הסוואהילי הוא אחד מהטיפוסים העליזים והנוחים ביותר בעולם, ואין לי דבר פרט לשבחים כלפיו.⁵⁹

כמה בודד תפקידו של האדון, מי שבשבילו מתרחש כל התיאטרון הזה. איזה בזבז מטורף של זיעה ומשאבים. פאטרסון ממשיך לסקור את עלויות המסע הימי והמשלוח מאנגליה וחזרה אליה, ומסכם את העלות הכוללת:

על פי חישובי אני מניח ש-400 לירות צריכות להספיק כדי לכסות את העלות המלאה של שלושה חודשי טיול ירי למזרח אפריקה, כולל נסיעות בשני הכיוונים. איש הספורט החסכן יוכל ללא ספק לעשות זאת בפחות, בעוד שבזבזן יוציא כפי הנראה הרבה יותר.⁶⁰

400 לירות של אז הן כ-33,000 במונחים אינפלציוניים היום, ששווים כ-135,000 ש"ח. באנגליה ניתן היה לקנות בסכום כזה עדר בן למעלה מ-40 פרות. זה היה השכר של עובד בריטי במשך כארבע שנים. אבל, מן הסתם, עובדים פשוטים לא היו קהל היעד של מסעות כאלה. גם לפאטרסון לא היו משאבים כאלו. הוא חלם להתעשר אבל לעולם לא הצליח בכך.

* *

פאטרסון היה כעת בן 40, בשיא חייו, ולאחר פרסום הספר מונה למשרת חלומותיו: פקח הציד של מזרח אפריקה הבריטית. תפקיד חדש זה במנגנון השלטון היה אמור למלא שתי מטרות: תיעוד

⁵⁹ שם, עמ' 324-323

⁶⁰ שם, עמ' 330

הטבע והגנה על אוכלוסיית החיות שכבר החלה להידלדל וסימון שמורות שבהן יתאפשר ציד ברשיון. פאטרסון היה המועמד המושלם. נישא על גלי פרסומו הוא חתם על חוזה העסקה עם משרד המושבות, ועזב שוב את אנגליה, חזרה לאפריקה.

הוא שלח עותק מספרו לתיאודור רוזוולט, נשיא ארצות הברית, חובב צייד וטבע ידוע, אשר קרא אותו בשקיקה. כך התחילה חליפת מכתבים ביניהם. פאטרסון סיפר לנשיא האמריקאי על חוויותיו והזמין את רוזוולט לבוא לצוד ולטייל במושבה הבריטית, הנשיא הזמין אותו לבקר בעיר הבירה האמריקאית. 'נחמד מצדך לומר שתקבל אותי בברכה בווינגטון. הלוואי שיהיה סיכוי כי אגיע לשם. אך, אבוי, אני חושש שנדונתי לחיים בטבע הפראי', ענה לו פאטרסון, מעט לפני שיצא למסע הספארי שעתיד לשנות את חייו.

אריה לא מפחד

ארנסט המינגווי צד באפריקה, 1934

ארנסט המינגווי החזיק שני עותקים של 'אריות אוכלי אדם', ספרו של פאטרסון. בטח קרא אותו כשהיה ילד והספר ליווה אותו מאז. הסופר האמריקאי, שיצירתו ודמותו הגדירו את הגבריות המודרנית, ששימש לי ורבים אחרים מודל, קיבל חלק מהשראתו מההרפתקן האירי.

הסיפור 'חיי האושר הקצרים של פרנסיס מקומבר' (The Short Happy Life of Francis Macomber) פורסם בשנת 1936. זה סיפור על משולש יחסים הרה גורל, על המתח בין פחד, אומץ ותשוקה, על גבריות ראויה. אני ממליץ לקרוא אותו, עם אזהרה והסתייגות: המינגווי כותב מתוך מקום אפל. שנאת הנשים בסיפור מקוממת, השאיפה למוות נאצל שיפצה על בינוניות החיים מגוחכת, וההתרחשות כולה היא בעולם שטוב שעבר מהעולם, מסע ציד קולוניאלי בקניה. אבל הוא כותב יפה, המינגווי, והסיפור מצליח לתפוס משהו שבכל זאת מעורר הזדהות ומחשבה. סצנה זאת, בתרגום היפה והקולח של יואב כ"ץ, מתרחשת לאחר שהאריה אותו צדים גיבורי הסיפור כבר נורה פעם אחת ונפצע. כעת עליהם לרדוף אחריו אל תוך הסבך על מנת לחסלו:

במרחק שלושים וחמישה מטרים בתוך העשב שכב האריה הגדול משוטח לכל אורכו, צמוד לקרקע. אוזניו היו משוכות לאחור והתנועה היחידה שעשה היתה עווית קטנה, מעלה-מטה, של זנבו הארוך שבקצהו כפתור שיער שחור. הוא נדחק לפינה ברגע שהגיע

למחבוא הזה והפצע ייסר את חלל בטנו המלאה והחליש את ריאותיו שהעלו לפיו שכבה דקה של אדום קצפי בכל נשימה. צלעותיו היו רטובות וחמות וזבובים נצמדו לפתחי הכניסה הקטנים שיצרו הקליעים בעורו החום-כתום, ועיניו הצהובות הגדולות, מצומצמות מרוב שנאה, הביטו היישר לפנים, ממצמצות רק כאשר בא הכאב עם הנשימה, וציפורניו חפרו באדמה הרכה, הקלויה. כל כולו, הכאב, הייסורים, השנאה וכל הכוח שנותר בו, התהדקו לכלל ריכוז מוחלט לקראת הסתערות. הוא שמע את האנשים מדברים והוא המתין, מכנס את כל-כולו לקראת מוכנות לתקיפה ברגע שייכנסו האנשים לתוך העשב הגבוה. ברגע ששמע את קולותיהם התקשח זנבו וחדל לקפצץ מעלה-מטה, וכאשר נכנסו אל שולי העשב השמיע האריה גניחת שיעול והסתער.⁶¹

'יופי של אריה', יקרא לו ווילסון, הצייד הלבן המנוסה שנשכר להוביל את טיול הצייד, אחרי שיהרוג אותו. יופי של אריה לא רק בגלל שהוא גדול ומפואר, כך שהלקוחות יהיו מרוצים, אלא גם בגלל שמילא את יעדו, שיחק כראוי את משחק חייו ומותו, היה אמיץ ונחוש ושונא עד הסוף, כמו שאריות וגברים צריכים להיות.

המינגווי ביסס את הסיפור על הנסיון והחוויות שצבר בעת שביקר בקניה בלוויית מי שהייתה אז אישתו, פאולינה. מסע הצייד שערכו נמשך 10 שבועות, והוביל אותו פיליפ פרסיבל, צייד לבן מיקצועי ומיתולוגי, שהיה מי שהוביל את מסע הצייד האפריקאי שערך בזמנו רוזוולט בהשראת פאטרסון. פרסיבל התמחה בארגון מסעות צייד שהותאמו לזוגות עשירים. הוא היה ציני וקשוח, והבין היטב את מקומו. אבל פאטרסון הוא שמוזכר לרוב כמי ששימש כמודל לפיו עוצבה בסיפור דמות הצייד הבריטי הלבן, סמוק הפנים וצרוב השמש, השומר על כללי אתיקה קשוחים ביחסו לחיות שהוא הורג, אבל מוכן לקחת חלק במשולש אהבים עם זוג הלקוחות האמריקאים העשירים. הצייד בסיפור חונך את הבעל הנבגד באמצעות הצייד, מלמד אותו להרוג ולהשתחרר מהפחד שמגביל אותו. כך הוא מצליח להתמודד עם אישתו הבוגדנית ולאיים עליה. היא, כמו כל הנשים היפות, זקוקה לגבר כנוע שיאושש את עליונותה, ולכן, כמובן, נוקמת בו והורגת אותו, בספק תאונה ספק רצח. אני לא קונה את השיט הזה, אף לא לרגע. הרג חיות ככלי להעצמה אישית הוא פריבילגיה נרקסיסטית סוטה, ונשים אינן מסרסות, בוגדניות ורצחניות מעצם היותן. המינגווי ניצל את הטבע האפריקאי ואת פאטרסון לצרכיו, הפך אותם לחלק מהסיפור והשליך עליהם מהפחדים שלו עצמו.

* *

תמצית הסיפור המלוכלך של פאטרסון, כפי שהועבר מארנסט המינגווי לבנו, סופרה על ידו למגזין תרבות לונדוני:

ב-1908, על פי פאטריק המינגווי [בנו של ארנסט המינגווי], קולונל ג'. ה. פאטרסון, שהיה אז האחראי על שמורות הצייד, יצא למסע סקר גבול בספר הצפוני. למרות שלא היה צייד מקצועי, לקח את כבוד אודלי בלית' ואת אשתו עמו לספארי. כאשר פאטרסון וגב'

⁶¹ ארנסט המינגווי, 10 סיפורים, תרגום: יאיר לפיד, יואב כ"ץ, עודד פלד, רחל פן, אבירמה גולן, עוזי וייל, ידיעות ספרים, 2007. עותק מלא של הסיפור זמין באתר 'עברית'

בלית' חזרו לניירובי, שלושה וחצי חודשים מאוחר יותר, אמרו שמר בלית' לקה במלריה מוחית וירה בעצמו, ושהם קברו אותו במדבר הפראי ולא יכולים להזכר במקום המדויק של קברו.⁶²

השניים ניסו לטשטש את עקבות הרומן שניהלו. השלטונות, שחשדו שמותו של מר בלית' לא היה מקרי, לא הצליחו להוכיח שבוצע פשע, והסתפקו בכך שפאטרסון סולק בבושת פנים מאפריקה. הסיפור הזה מסתיים בחתונת פאטרסון וגב' בלית'.

זאת אגדה מלוכלכת ועסיסית. המינגווי, שהגיע לאפריקה 25 שנים אחרי שפאטרסון עזב, ודאי שמע אותה מפיליפ פרסיבל, אחרי שסופרה שוב ושוב על ידי דורות של ציידים והפכה לחלק מהמיתולוגיה המקומית. כבכל סיפור כזה, חלק מהפרטים שגויים ושקריים, וחלק נכונים בחלקם. פאטרסון עצמו כתב על שאירע, בספר שהתפרסם כשנה אחרי השערוריה. שמו 'בלפיתת הנייקה; עוד הרפתקאות במזרח אפריקה הבריטית' (In the Grip of Nyika; Further Adventures in British East Africa). נייקה הוא מושג בסוואהילית שפירושו ארץ פרא, ישימון, ופאטרסון ודאי הרגיש לכוד, חש צורך להסביר את עצמו. הוא כתב את הספר מביתו באנגליה, אליו שב, חולה ומובס, דחוי ומנודה על ידי החברה שחשב שאימצה וקיבלה אותו, ספון בין מזכרות הצייד הרבות, לצד אישתו ובנם התינוק. כך נפתחת ההקדמה:

בעמודים הבאים התאמצתי לתת תיאור פשוט של המבחנים וההרפתקאות שנפלו בחלקי בשני מסעות דרך הנייקה, או הטבע הפראי, במזרח אפריקה הבריטית. במסע הראשון היו שלושה מאיתנו, וכולנו חזרנו בשלום לציביליזציה, למרות שסכנות לא נעדרו לגמרי מדרכנו. במסע השני והארוך יותר היו גם שלושה אירופאים, אבל, אבוי! רק שניים חזרו, לאחר שהנייקה תבעה את השלישי; ואלוהי הטבע הפראי לא הסתפק בקורבן זה, כי, בנוסף, הוא תבע גם את חייהם של כמה ממלווי האפריקאים. הוא הניח את ידיו הקטלניות גם עלי, אבל ניצלתי ממנו בעזרת הטיפול והדאגה של בת לווייתני, שליכולת הסיעוד שלה אני חש שאני חב את חיי.⁶³

סיפורים שונים. למי אני מאמין? האם פאטרסון היה קורבן של הטבע הפראי, שהעמיד בפניו, סוף סוף, אתגר שלא הצליח לעמוד בו? ואולי היה הרפתקן חסר מוסר, שניצל הזדמנות אחת יותר מדי? אני מעדיף להיות סלחן ולראות זאת כטרגדיה, שבה כל הצדדים המעורבים גם קורבנות וגם אשמים.

⁶² הציטוט מופיע באתר: europeansineastafrica

⁶³ J. H. Patterson, In the Grip of the Nyika, Further Adventures in British East Africa, Macmillan and Co., London, 1910, p. v

כולם קורבנות

Ethel

את'ל ג'יין 'אפי' ברונר/ בלית'
(תמונה צבועה) 1881-1931

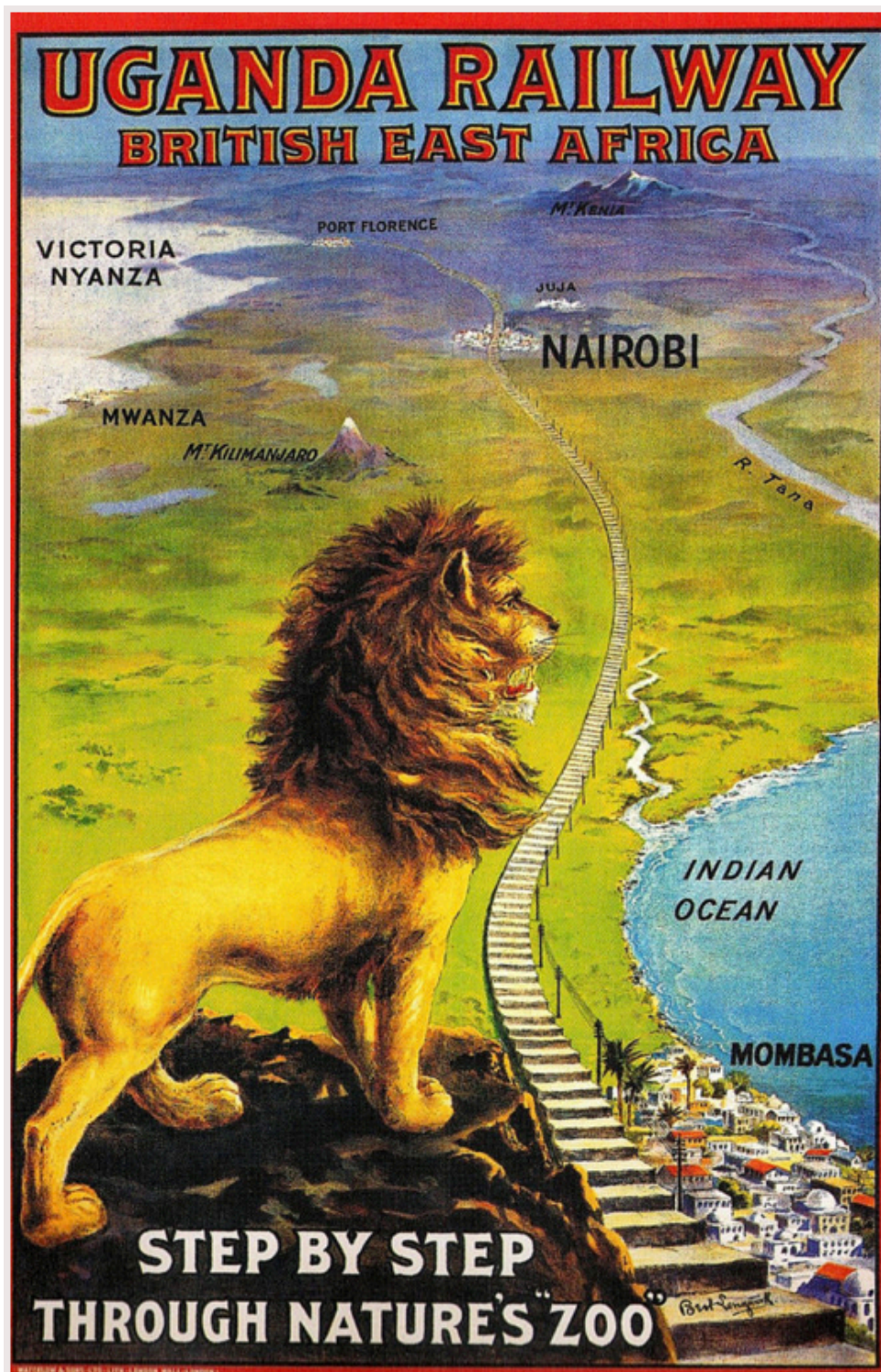

ג'יימס אודלי בלית'
(תמונה צבועה) 1874-1908

את תמונות הזוג בלית' לקחתי מאתר הנקרא 'אירופאים במזרח אפריקה', בו יש מאגר ידע על ילידי אירופה שביקרו, גרו, ובמקרה של אודלי בלית' מתו במזרח אפריקה לפני מלחמת העולם השנייה.⁶⁴ מנהלת כעת את האתר היסטוריונית בריטית ותיקה שילדוה עברה עליה בקניה, בעולם שנכחד ונעלם. עבודת הארכוב שלה משקפת את געגועיה, ואת חששה מכך שלא יוותר זכר לעולם הביניים, הבריטי-מקומי, שהתקיים שם. קשה באמת להאמין שכל זה באמת קרה, מה? לא כל כך מזמן ובכל זאת רחוק כל כך. שיפצתי את התמונות והוספתי להן צבע באמצעות הטכנולוגיה של My Heritage, חברה שעוסקת בהנגשת כלי גינאולוגיה לציבור הרחב. זה פוגע באותנטיות שלהן כמקור, אבל מזכיר שהיו דומים אלינו מאוד, בני אדם רגילים. כך בערך הם נראו, בן הברון השמנמן ואשתו היפה, כחולת העיניים, זהובת השיער וארוכת הצמה.

הזוג היה חלק מזרם מתגבר של תיירים שהגיעו למזרח אפריקה בחיפוש אחרי ריגוש והרפתקאות. הם השאירו בביתם באנגליה את בנם הפעוט, בן השנתיים. אודלי היה בנו של ג'יימס בלית', איש עסקים עשיר ופוליטיקאי, בעלים של מזקקת ג'ין גדולה. מעט לפני הנסיעה לאפריקה הוענק לאב,

⁶⁴ europeansineastfrica

פוסטר פרסומת לרכבת אוגנדה - 'מדרגה אחרי מדרגה דרך גן החיות של הטבע', 1908

שלא היה בן אצולה במוצאו, התואר ברוך והוא כונה מאז הברון הראשון בליט' (1st Baron Blyth). זאת הייתה משפחת אצולה חדשה, מפוצצת בכסף. המשורה של פאטרסון, מפקח על הצייד במזרח אפריקה הבריטית, הייתה חשובה ובעלת פוטנציאל למתן את הפגיעה המתגברת בטבע ובחיות הבר. היא נוצרה מאחר שהיה ברור שצריכה להיות

רגולציה בתחום הצייד, ושאוכלוסיית החיות, ובמיוחד הפילים, מצטמצמת. היו לכך סיבות כלכליות, כי חטי הפילים היו סחורה מבוקשת. השנהב היה חומר גלם חשוב בראשית המאה ה-20, ושימש לייצור חפצים שהדרישה אליהם רק עלתה: קלידי פסנתר, כדורי ביליארד, מסרקים, תכשיטים ופסלונים מסוגננים. הפילים שילמו את מחיר הפריחה בחיי הפנאי והתרבות.

מיסוי שנהב היה מקור ההכנסה העיקרי של השלטון במזרח אפריקה הבריטית, כך שלא הייתה כוונה לאסור כליל על הצייד אלא למצוא דרך לפקח ולווסת אותו. הפילים וחיות הצייד האחרות היו משאב מתכלה שצריך להיזהר שלא יאזל. לצורך שמירה על כמות יציבה של חיות הוחלט להקים שתי שמורות גדולות מימדים, אחת מדרום לניירובי ולמסילת הרכבת ואחת מצפון לה. השמורה הצפונית הייתה עצומה בגודלה, בדוגמת מרובע שכל צלע שלו בת כ-250 ק"מ. פעלו בה גם ציידים מקומיים, שפאטרסון חשב שיש להתחשב בהם:

יושבי האזור הזה הם למעשה כולם נוודים, וחלק מהם ציידים נלהבים מאוד. זה כמובן קשה מאוד להפסיק זאת, מאחר שמאז ימי קדם היו לאנשים אלה זכויות בלתי מעורערות לצוד ולהרוג חיות באזורם. השאלה איך כדאי לטפל בהם מטרידה. לדעתי יהיה זה מאוד לא חכם ולא צודק לאסור על הליד מלהוציא לפועל את הזכויות הבלתי מעורערות אותן הוא נושא מלידה, בלי לפצות אותו בדרך מתאימה על האובדן. אם יוחלט ששום ציד מאף סוג לא יעשה בשמורה, על ידי ילידים או אירופאים כאחד - ואני חושב שהחלטה כזו תהיה נכונה - אז המנהיגים של השבטים השונים שזה נוגע להם צריכים להיות מזומנים למועצה ויש להגיע להסכם. הם בוודאי יוותרו בשמחה על זכויותיהם רבות השנים תמורת מתנה שנתית קבועה של כמה פרות, כבשים ועזים.⁶⁵

אפשר לקנות את האפריקאים האלה בזול. הם הרי חלק מהטבע, וצריך לדאוג לשמור עליהם כאלה, נחותים ואקזוטיים. גבולות השמורה המוצעת שורטטו על המפה בקווים ישרים, בסגנון קולוניאליסטי. משימתו הראשונית של פאטרסון הייתה למצוא דרך להגדיר את הגבולות הללו באמצעות מאפיינים פיזיים ברורים:

... קיבלתי הוראות מפורשות למצוא, אם אפשר, גבול מזרחי מוגדר היטב לשמורה, בסביבות קו הרוחב 38, ובהתאם התחלתי לערוך הכנות למסע דרך הטבע הפראי והבלתי מוכר הזה. באותו זמן כוונתי הייתה לדווח על מספר ומגוון חיות הצייד, לשרטט מפות של מסלולי היומי, לתעד את השבטים השונים שאפגוש, ולרשום בקצרה את המאפיינים הכלליים של השטח שאחצה. לא יכולתי להשיג אלא ידע מועט על הארץ או האנשים, חוץ מהעובדה שכל האזור היה חסר אוכל וחסר מים.⁶⁶

בנוסף לקשיים הרגילים, זו הייתה תקופת בצורת. הפתרון היה תוספת חמורים וגמלים שישכרו במהלך המסע ויוכלו לשאת מים עבור השיירה, ומשלוח מוקדם של חלק מהציידה לנקודה בה יעברו בדרך.

⁶⁵ פאטרסון, נייקה, עמ' 124-123

⁶⁶ שם, עמ' 125

בנוסף לסידורים אלה לאוכל ומים, היה עלי לקחת רובים, תחמושת, אוהלים, כלי מחנה, אמצעי בישול, גרזנים וכלי עבודה כדי לחטוב עצים, לפנות שבילי מעבר ולבנות גשרים זמניים מעל ערוצים, חבל כדי לעזור בחציית נהרות, ועוד אלף דברים שונים הדרושים לתמיכה מלאה בגוף אנשים המנותק לחלוטין לכמה חודשים מכל ציביליזציה ומקורות אספקה. כמובן שכסף יהיה חסר ערך בקרב השבטים של פנים הארץ, כך שהייתי צריך לקחת כמטבע לסחר חליפין חבילות אמריקאני (בד כותנה), סלילי פליז, נחושת וחוט ברזל, חרוזים בצבעים וצורות רבים שיתאימו לאופנות השונות בקרב יפהפיות השבטים השונים, והרבה מתנות קטנות וזולות שידעתי שערכן עבור הפראים רב.⁶⁷

ניירובי החליפה את מומבסה כעיר המרכזית של הקהילה הלבנה במזרח אפריקה. היא צמחה במהירות, וצריפי הפח אותם תיאר נחום וילבוש (המהנדס היהודי שהיה חלק ממשלחת אוגנדה) הפכו בינתיים למבנים שמתאימים לצרכי הממשל, המתיישבים והמבקרים האירופים והאמריקאים העשירים. בעיר נבנה מסלול מרוצי סוסים, היו בה חנויות שמכרו סחורה אירופית וציוד לציד, לבנייה ולחקלאות, מלונות בהם אפשר היה להפגש, לראות ולהראות. המלון המפואר ביותר בניירובי כונה בצחוק 'בית הלורדים', בשל כמות בני האצולה שהתארחו בו.

הרכבת אפשרה את כל זה. ווינסטון צ'רצ'יל, אז עוזר שר המושבות, מתאר במכתב לאימו את ביקורו במזרח אפריקה הבריטית, שילוב בין מילוי דרישות התפקיד להרג סתמי של חיות:

עזבנו את מומבסה אחרי שני ימים של התעסקויות, בדיקות ונאומים והמשכנו לתוך הארץ ברכבת אוגנדה. הכל התגלגל באופן חלק ביותר עבורי - רכבת מיוחדת עם קרון שינה וקרון סעודה עמדו לרשותי בכל הדרך, ומתי שרציתי לעצור - היא עצרה. כאשר המשיכה, ישבנו על מושב לפני הקטר עם רובינו, ומייד כשראינו משהו לירות בו - נפנוף יד הביא את הרכבת לעצירה. לפעמים ניסינו אנטילופה אפילו בלי לרדת ממנה.⁶⁸

כיף חיים במשרד המושבות. כמובן שזה אינו מעשה ספורטיבי או ציד אתי. אין פה כל צורך, סכנה או שיוויון מדומיין בין החיה למי שהורג אותה, רק הנאה מקטל סתמי. זאת חוויה קולוניאלית גסה, פריבילגית מעצם היותה.

יציאת המשלחת של פאטרסון לדרכה התעכבה במעט. מסעות הספארי הרבים שיצאו מניירובי פגעו בהיצע הסבלים, והוא נאלץ לשכור אנשים שעליהם לא סמך. למזלו מוניאקי בין דוואני, ראש השיירה עליו המליץ בספרו הראשון, היה פנוי. פאטרסון גם התענג על המעמד שהגיע אליו, חוקר ארצות נועז שכמותו. כך קנה סוס ערבי לבן בוהק, אציל ויפה שעליו ירכב במהלך המסע, וקרא לו אלאדין. היה לו גם כלב מלווה בשם לארצ'ר. זו כמעט קריקטורה. הוא היה מוכן למלא את תפקידו כשליח ומייצג של האימפריה.

כאשר הייתי באמצע הכנות אלה, וממש כאשר התכוונתי לצאת למסעי, חבר שלי, ב., ואשתו הגיעו לניירובי. לפני שעזבתי את אנגליה שאלו אותי ב. וחבר שלו אם אוכל לעזור

⁶⁷ שם, עמ' 127-128

⁶⁸ מצוטט אצל בריאן, שבעה החיים, עמ' 44

להם לארגן את הספארי שלהם, כך שלא יבזבזו זמן כשיגיעו. הבטחתי לעשות זאת אבל ברגע האחרון החבר גילה שהוא לא יכול לעזוב את הבית. הספארי שלי היה כמעט מוכן כאשר ב. וגב' ב. הגיעו, ומאחר שהיו נלהבים מאוד מכך שנטייל יחדיו, ביקשתי וקיבלתי אישור רשמי לכך שיתלוו אלי.⁶⁹

אודלי בלית' שירת כקצין זוטר בגדוד הפרשים המתנדבים שפאטרסון היה אמור לפקד עליו במלחמת הבורים, זה שרק גוייס ולא חווה מלחמה. איני יודע אם פאטרסון היה יכול, או אם היה מעוניין, לסרב לו. תוספת הציוד של השניים אמנם הכבידה וסיבכה את השיירה, אבל הם לא היו אמורים להתלוות אליו לכל הדרך, רק לצוד קצת, לצבור כמה מזכרות ולחזור לאנגליה, לבנם בן השנתיים. אולי חשב שישמשו לו כקהל בעלילות הגבורה שמצפות לו. אבל הם לא ידעו למה הם נכנסים.

* *

אודלי היה אז בן 35, אפי בת 29. מה הביא אותם לאפריקה? האם ניסו להציל את נישואיהם, לחוות משהו יחדיו, להעמיד את עצמם במבחן? איזה תפקיד ציפו שפאטרסון ימלא בהגשמת הציפיות הללו?

כבר התחלת המסע הייתה קשה. חלק מהסבלים ניצלו את כך שקיבלו, כמקובל, מחצית משכרם מראש וערקו, כך שהנותרים היו צריכים לשאת משקל גדול עוד יותר. השיירה קרטעה ממחנה אחד לשני, מתרחקת לאיטה מניירובי. שני מורי דרך, צעירים משבט המסאי, להם פאטרסון היה מלא הערכה, הובילו את הדרך. בכל בוקר התוו את הכיוון אליו יש ללכת, וסייעו לפאטרסון במלאכת המיפוי כשהם מציינים את שמות ההרים והערוצים שעברו בדרכם. פאטרסון לא היה כבול לשיירה. הוא שוטט בסביבתה, לעתים לבד ולעתים עם בני ליווייתו תאבי הציד.

אפי התגלתה כציידת מוצלחת. היא הייתה קרת רוח ומחושבת. אבל אודלי התקשה להסתגל למסע. נהימות האריות בלילה הפחידו אותו. הוא פיתח שלפוחיות ברגליו ולא הצליח לשלוט בסוסו, כך שפאטרסון הציע שירכב על אלאדין. אחר כך חלה, ומאחר שאי אפשר היה לעצור את השיירה ולחכות שיחלים שני סבלים נאלצו לסחוב אותו, מיטלטל בערסל. גברת ב. צעדה לצידו, ופאטרסון ניסה לדאוג שבכל זאת תזכה במזכרות שרצתה:

בעוד אנחנו חוצים את חלקת ארץ המעניינת הזאת ראיתי קרנף בעל קרניים ארוכות מכל אלה בהן נתקלתי בשל מזלי הטוב. הייתי נלהב מכך שגברת ב. תוכל להשיג אותו, ומאחר שהמקום בו נמצא הענק היה קרוב למסלול צעדנו עצרתי את הספארי ודאגתי שהערסל של ב. יוצב במקום בטוח ליד עץ גדול לפני שיצאנו לעקוב אחריו.

הקרנף נח בצל עץ חלבוב, והיינו צריכים לערוך חצי עיקוף מסביבו כדי שנהיה במורד הרוח ונוכל להתקרב אליו לטווח קצר בלי שנתגלה. היה סבך שיחים נוח במרחק של כארבעים מטר מהענק המנמנם, שקיוויתי שנוכל להגיע אליו ללא שיבחין בנו. הגענו למחסה החלקי הזה, אבל גילינו שביננו לקרנף יש גבעה קטנה, כך שכל שראינו היה את

⁶⁹פאטרסון, נייקה, עמ' 128

שדרת גבו. לכן התקדמנו במעלה הגבעה, מעבר לשיחים, ואז, לתדהמתנו, ראינו לא קרנף אחד אלא משפחה של שלושה! שלושתם היו ערניים ודרוכים, וחברנו בעל הקרניים הגדולות, שקיווינו למצוא ישן בבטלה, היה על המשמר, בראש זנב זקורים, מוכן או להסתער על האויב או לברוח במורד העמק לכיוון הנהר.

סימנתי לגברת ב. לירות, והיא כרעה ברך, כיוונה בזהירות, ושחררה כדור שפגע ישר בגופו, כך ששמעתי את קול מכת העופרת כאשר חדרה את עורו הקשה. הוא מייד הסתובב ונעלם במורד המדרון, לוקח עמו, כפי שהאמנו, את השניים האחרים. עקבנו אחריהם במהירות, אבל, כשהגענו לראש הגבעה, מצאנו את עצמנו לפתע פנים אל פנים מול הנקבה והגור שלה, ששניהם מביטים בנו במשטמה. מייד אמרתי לגברת ב. לשכב ולא לזוז כלל, ובעוד אמא קרנפה עמדה להסתער יריתי בה כדור כדי לסלק אותה. בעקבות כך היא הסתובבה וצלעה משם עם בנה, כפי הנראה ללא נזק רציני.⁷⁰

מאוחר יותר, ליד מחנה הלילה, אפי יורה בראם במנוסה, בירה מטווח של 150 מטר.

כשראו זאת כל הספארי צעקו בשמחה גדולה כי הביבי (גברת) הייתה צלפית מעולה, וכי הבאוואנס (האדונים) לא יכלו לעשות זאת טוב כמוה. זאת היתה באמת ירייה מצויינת, והסבלים היו שמחים באופן טבעי על ההרג, אשר העניק להם בשר טרי לארוחת הערב.⁷¹

לא רק אנשי הספארי, גם אנשי השבטים שהם פוגשים מתלהבים מגב' בלית':

כולם היו מאוד המומים לראות אנשים לבנים, ובמיוחד גברת לבנה, וכמות עצומה של פטפוט והשערות התחוללו ביניהם אודותינו. סיבת בואנו וצורת הופעתנו נידונו ובוקרו באופן חופשי למדי. גב' ב. הפכה במהרה למרכז תשומת הלב, והם הפגינו הערצה רבה לשיערה, שהיה ארוך מאוד, ואשר קלעה בצמה אחת במורד גבה. הלוחמים אהבו לקלוע את שיערם בצורה כזו, אבל מובן שהם לעולם לא הצליחו שיגדל לאורך שמתקרב לזה של גב' ב. אחד מהמבוגרים רץ לקרוא לחבר זקן, וכאשר הצביע לכיוון שיערה אמר 'סידאי, סידאי?' ('האם זה לא יפה, יפה?')⁷²

פאטרסון מנסה להפציר בזוג בלית' לשוב לניירובי. המסע מתקרב לחלק המסוכן שלו, חציית מדבר צ'לבי הצחיח, אבל אודלי לא מוכן. הוא עדיין רוצה להוכיח את גבריותו ולצוד, בטוח שיחלים ויתחזק והכל יהיה בסדר, לא מבין שעוד מעט יהיה מאוחר מדי. הם ממשיכים. צדים קרוקודיל, נתקלים בשבטים שונים. פאטרסון קורא לאחת מהרמות בצד הנהר שבמסלולו הם הולכים על שמה של אפי. האם הוא מחזר אחריה? הרי מה שקורה בספארי נשאר בספארי.

לרוע המזל לאורך מסענו לאורך נהר הגוואסנו ניירו הבריאות של ב. לא השתפרה, וכעת מצאתי את עצמי במצב קשה ובלתי נעים. לא רציתי שבני ליוויי ימשיכו איתי הלאה במסע; אבל בגלל מצב בריאותו של ב. לא יכולתי בשום אופן להשאיר אותו מאוחר בארץ

⁷⁰ שם, עמ' 203-201

⁷¹ שם, עמ' 203

⁷² שם, עמ' 205

את'ל 'אפי' בלית' על הפיל בו ירתה ראשונה (תמונה צבועה)

זרה, בלי רופא ובלי שום ידע של הילידים והשפה. היינו כעת ללא ספק בלפיתת הנייקה, ולאחר ששקלתי זאת החלטתי שיהיה זה עדיף אם נמשיך במסע יחדיו עד רמת מרסביט, שם קיווייתי שיבריא במהירות בשל האוויר הקריר.

לאחר השקיעה ישבתי בכיסא המחנה שלי וחשבתי על כל הדברים הללו. הירח העולה הטיל אור עדין וגרם לאוהל ולמחנה שלנו להראות מוזר מאוד בתוך הסביבה השוממה, כאשר לפתע נחרדתי על יד שריקת כדור שזמזם ליד אוזני, וקול ירי רובה שבא מיד אחר כך. בעודי צועק 'מי ירה?' קפצתי על רגלי, מיהרתי בכיוון הקול, ומצאתי את נושא הנשק השובב שלי עם רובו בידו. מייד תפסתי אותו, פרקתי אותו מנשקו, ודרשתי הסבר לרצונו לירות בי. הוא רעד כולו ואמר שזו הייתה תאונה, ושהמחסנית נכנסה לרובה ללא ידיעתו, אבל כאשר שאלתי אותו למה כיוון לעברי ולחץ על ההדק לא הייתה לו תשובה מספקת.⁷³

⁷³ שם, עמ' 254-253

מעמדו כאדון מחייב אותו להגיב באופן נחרץ והחלטי. הוא יודע לעשות זאת:

חוסר זהירות ופזיזות כאלה הם עניין רציני מאוד ואי אפשר שיעברו ללא עונש. אמרתי לו שיטופל בחומרה והוריתי לראש השיירה להצליף בו, מה שכמובן היה חוסר כבוד גדול עבור נושא הנשק. הוא היה פחדן ושובב, ולעתים קרובות נאלצתי לנזוף בו על שהתעכב מאחור או כשברח וטיפס על עץ עם הרובה באיום סכנה - כך, אכן, עשיתי בבוקר זה ממש. כעת יילל ובכה תחת עונשו, אבל הייתה לזה השפעה טובה עליו. מנעתי ממנו גישה במשך כמה ימים לכל כלי הנשק, ולעולם אחר כך לא הרשתי לו ללכת מאחורי, ותמיד גרמתי לו להיות מעט לפנים, כך שאוכל לפקח עליו, מאחר שלא ידעתי לאיזה מעשה פשע הוא עוד מסוגל. הוא השתפר באופן ניכר תחת המשמעת הקשוחה, והיה אדם אחר למדי כאשר שבנו לניירובי.⁷⁴

אני יכול להבין את השנאה של נושא הנשק לאדונו. אני יכול להבין את כל האפריקאים. זו לפיתת החנק האמיתית שמודגמת כאן.

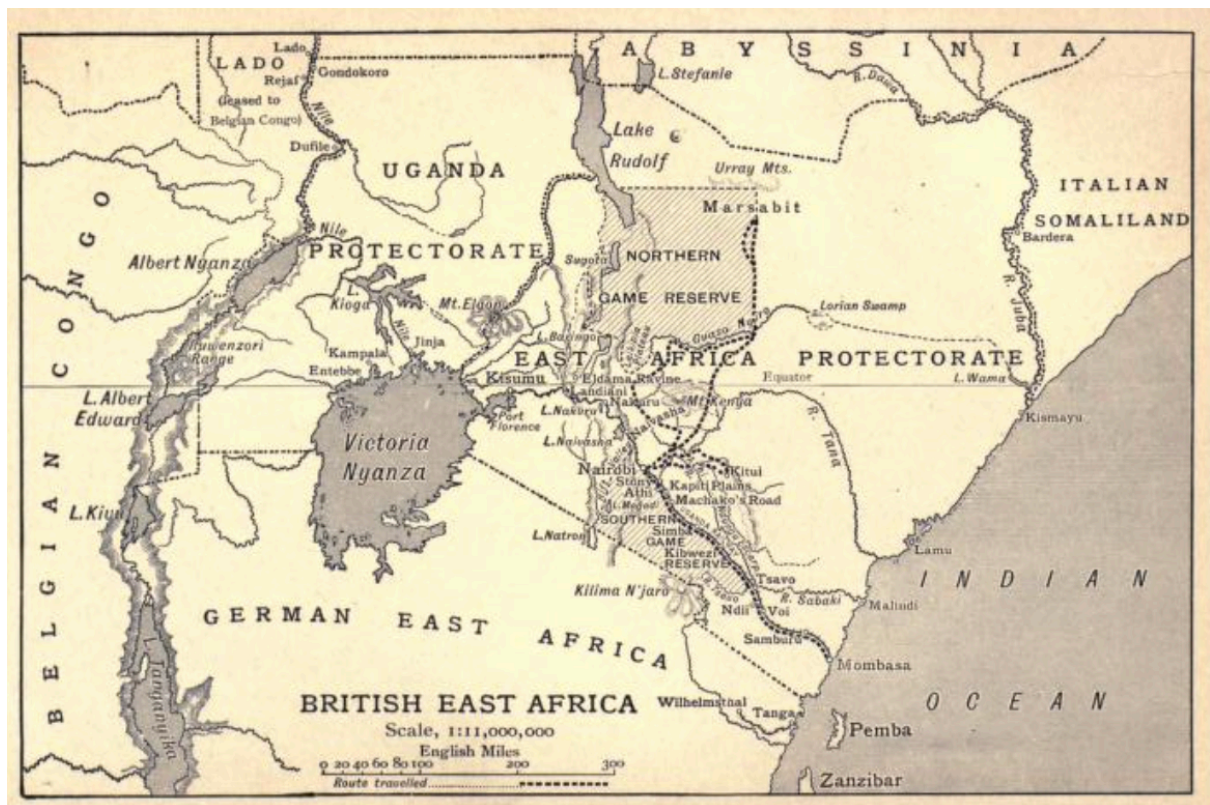
ההרפתקה הגדולה ביותר שלהם היא מפגש עם פיל פראי, בעל חט בודד, שמאיים לפגוע בשיירה. אפי מתכבדת לירות בו ראשונה בכדי שההרג ירשם על שמה, אבל סדרה של אירועים חסרי מזל מביאה לכך שהצייד מסתבך. אודלי, המשתתף במרדף, כמעט חסר תועלת, נושאי הנשק מפחדים ולא מלווים את פאטרסון כשהוא יוצא לחפש אותו לבדו, והפיל הפצוע מסתער על השיירה. אפי ניצלת מרמיסה רק מאחר שסוסו של פאטרסון, אלאדין, מסב את תשומת ליבו של הפיל, וזה הורג אותו במכת חדק. פאטרסון, שגם כלבו מת קודם, מתאבל על מות ידידו הטוב, ונוקם על ידי חיסולו הסופי של הפיל. אתל מצטלמת כשהיא יושבת על הגופה הענקית, מזכרת מההרפתקה הטראגית.

המאורעות הבאים הם החלק בו קשה במיוחד לסמוך על עדותו של פאטרסון.

השיירה המשיכה את דרכה במדבר הצחיח, ואודלי חלה שוב. שוב סחבו אותו בערסל, ובלילה היה צריך להחליף תחבושות לחות על מצחו, כדי לסייע בהורדת החום. כשהתאושש במקצת יצא במרדף אחרי ג'ירפה שניסה לצוד ושוב כשל. פאטרסון מספר בספרו שנתן לגברת בלית' לישון באוהל שלו כדי שתוכל לנוח בזמן שהוא מטפל בבעלה במקומה, אבל אני מאמין שהתחיל ביניהם רומן חטוף. עדויות הסבלים, שנלקחו לאחר שהשיירה חזרה לניירובי, מספרות כי כשחזרה לפנות בוקר לאוהל שלה ושל בעלה, אחרי שבילתה באוהלו של פאטרסון, המתין לה אודלי ער במיטתו, וירה לעצמו בראש לעיניה. זה קרה בדיוק חודשיים מהיום בו יצאו לדרך.

* *

פאטרסון לא מודה בהתאבדותו של אודלי בלית'. הוא ממציא סיבה לירי, מספר כי האקדח הטעון הונח מתחת לכרית על ידי משרתו האישי, בלי ידיעת פאטרסון, כי בן הברון פחד מחיות טרף. המלריה בה חלה הגיעה למוחו וגרמה לו לירות בראשו בטעות. הרי בני אצולה לא מתאבדים. בכל

מפת המסע כפי ששהיא מופיעה בספרו של פאטרסון

מקרה, כעת היה צריך לפתור את הבעיה. אודלי נקבר במהרה, בקבר שהוגן מפני אוכלי הנבלות וסומן באבנים גדולות.

ההתלבטות המשמעותית הייתה אם לשוב מייד לניירובי, מסע של חודש לכל הפחות, או להמשיך עוד כמה ימים עד השלמת המשימה, מה שיאריך את הדרך. רגש החובה ניצח. בכדי להשתחרר מלפיתת השממון צריך להמשיך קדימה.

אבל שיירת הספארי מרדה. הספיק להם לגמרי, חוסר המזל, התאבדותו של האדון הלבן, המסע הקשה והמתיש הזה, המים המעופשים, המשמעת החמורה שהוטלה עליהם, הציוד הרב שהיה עליהם לשאת. השומרים ניצלו את העדרותו של פאטרסון מהמחנה בזמן הלוויה והשתלטו על מחסן הנשק של השיירה. כמו אז, בצאבו, פאטרסון הגיב במהירות ובאומץ, ומייד בשובו התעמת עם המורדים:

כאשר הגעתי למרכז המורדים שאלתי מה זה המעשה הטיפשי הזה ששמעתי שהם עושים. אני לא מוכן לשטויות, ועל כולם להיות מוכנים לתזוזה בשתיים בצהריים. בעקבות זאת כולם, כולל האסקאריז, השיבו בצעקה גדולה שאין בכוונתם להמשיך עוד לתוך המדבר, היכן שימותו מרעב ומצמא. ברשותם כעת כל הרובים והם יעשו כרצונם.

אמרתי להם שזה יהיה עניין רציני מאוד עבורם אם לא יחזרו למשמרתם תכף ומייד, ושאלתי אם הם מבינים שיענשו בחומרה מאוחר יותר על שהשתתפו במרד נגד קצין המעורב בעבודה ממשלתית. הם צריכים לזכור כי זוהי משלחת רשמית, ומאחר שיש לי

עבודה ממשלתית לעשות במרסביט כוונתי להגיע לשם ולהשלים אותה, לא משנה אילו מכשולים יעמדו בדרכי, והם חייבים לבוא או לשאת בתוצאות.

אם יסרבו לציית אגייס מאה נושאי חניתות מהילידיים ומהאזור ובמהירות אאסוף את כולם ואקח אותם כאסירים לניירובי, היכן שיטפלו בהם כראוי.

היו זעקות רמות ואיומים מכמה מהחצופים ברקע כאשר הודעתי על כוונתי.

אז פניתי להגיון של בעלי הרוח הטובה מבין האנשים, ואמרתי להם שלמרות שאנחנו בטבע הפראי דאגתי להם כאילו היו ילדי, והבעתי עניין רב ודאגה לבטחון ולרווחה שלהם. האכלתי אותם כאשר היו רעבים, טיפלתי בהם כאשר חלו, והענשתי אותם רק אם זה הגיע להם. יצער אותי מאוד לפנות לאמצעים קשוחים, אבל אם לא יחזרו למלא את חובתם מייד, לא אהסס לטפל בהם באופן חמור.⁷⁵

האיום עובד. השיירה אכן יוצאת לדרכה בשתיים בצהריים, אחרי ששרפו חלק מהציוד המיותר כדי להקל על המשא. בין השאר נשרף גם האוהל מוכתם הדם והמוח של הזוג בלית'. מעתה ועד שיחזרו לניירובי האלמנה האבלה תישן באוהלו של פאטרסון.

בשארית המסע אפי מתאוששת לאיטה מהטראומה שחוותה. פאטרסון דואג שתשתה תה ותאכל ביסקוויטים. כאשר קרנף מתקרב לשיירה ומאיים עליה היא מטפסת עם שאר הסבלים על עץ גדול. בלילה אריה טורף את אחד מחמורי המשא. ככה זה באפריקה. הם מצליחים להגיע ליעדם, רמת מרסביט הקרירה, ולזהות ממנה באמצעות משקפת גבול פיזי צפוני לשמורה. המשימה הושלמה, וכעת נותר רק לחזור בשלום.

הבא לחלות הוא פאטרסון עצמו. הוא נתקף בדיזינטריה, מגיע עד סף מוות ומתאושש, עקב טיפולה המסור של אפי. הם חוצים שוב את המדבר, מלווים בשיירת גמלים נושאי מים, מגיעים בסופו אל נהר זורם שעליהם לחצות.

דאגתי שגב' ב. תנשא מעבר לנהר על כתפיהם של ארבעה מהאנשים החסונים ביותר בספארי, כאלה שלא ייסחפו בקלות במערבולות ובזרם המסוכן. גם כך, היא כמעט וטבלה בו כאשר ברגע אחד כמעט והופלו על ידי המים השוצפים. היא עצמה ביקשה לחצות באמצעות החבל, אבל לזאת לא הסכמתי כי פחדתי שתתקרר ותחלה.⁷⁶

היא מתאוששת מספיק כדי להצטרף אליו להרפתקה אחרונה. זה לא אמור להיות ציד אלא הזדמנות צילום של עדר באפלו אפריקאי שנראה ליד מקום חנייתם. פאטרסון ואפי מנסים להתקרב ככל יכולתם, כי טכנולוגיית צילום החובבים עדיין לא מאפשרת צילום ממרחק, אבל מתגלים על ידי מנהיג העדר. פעם, לפני בוא הציידים, המנהיג היה בורח, אבל כעת הוא עצבני ומר לב ומגיב בהסתערות. אפי מראה אומץ לב וקור רוח כשהיא יורה ומצליחה לעצור את הפר הדוהר. אבל אז מסתבר שזו רק תחילת ההרפתקה. העדר כולו, כ-150 פרי ענק, מתעורר לדהרה ומתקרב אליהם. 'עלינו לפגוע בפר הראשון או שאנחנו גמורים', אומר פאטרסון לאפי ושניהם

⁷⁵ שם, עמ' 299-301

⁷⁶ שם, עמ' 370

ממתינים עד שהעדר במרחק שלושים מטר בלבד ויורים בצוותא. הפר המוביל נופל ממש למרגלותיה. העדר עוצר את דהרתו והם ניצלים ממוות בטוח. כאשר אני חושב על כך, זה קרוב מאוד לסיפור שמספר המינגווי ב'חיי האושר הקצרים של פרנסיס מקומרק', שם הבעל הנבגד מגלה בסצנה דומה את אומץ ליבו. כאן אדית', האישה הבוגדת, מתגלה כאמיצה וקרת רוח. פאטרסון מתפעל מכך:

כאשר כל ההתרגשות נגמרה שאלתי את גב' ב. מה היו תחושותיה כאשר העדר דהר לעברנו, והיא ענתה: 'משהו כמו שאני מניחה שחייל רגלים חש כאשר הוא עומד מול התקפת פרשים - מקרה של הרוג אותם או תירמס' - מה שאני מחשיב כסיכום טוב מאוד, בהתחשב בסכנה שזה עתה התמודדה איתה בלי להרתע ולו לרגע.⁷⁷

הם נפרדים בחטף. מצבו הפיזי של פאטרסון רע כל כך בשובו לניירובי עד שהרופא מורה על חזרתו המיידית לטיפול ומנוחה באנגליה. כך לפחות הוא מספר בספר שכתב. אבל כנראה שגורש בבושת פנים בזמן שהשלטון ניסה לחקור את הפרשה. סוכם שיפרוש מתפקידו כפקח ציד. לכל זה היתה השפעה ישירה על עולם הטבע: מאחר והמשרה נותרה לא מאוישת לזמן רב נפגע קשות מנגנון הפיקוח על הצייד. כך התאפשר המשך הבלאגן, ההרג והציד הבלתי מבוקר עד אחרי מלחמת העולם הראשונה.

פאטרסון ואפי כנראה לא נפגשו שנית. יש שמאמינים שהרתה כתוצאה מהרומן, ושפאטרסון ואשתו אימצו את הילד שנולד לה בעוד שהיא יצאה לגלות. היא תמות צעירה, בת 50 בלבד, כפי הנראה כתוצאה מהתאבדות, בניו-זילנד הרחוקה אליה תהגר, מנודה על ידי החברה שבערכיה בגדה וללא כל קשר למשפחתה. הבן שלה ושל אודלי, כבוד איאן אודלי ג'יימס בלית', יגודל על ידי דודו, ויוכתר בבגרותו להיות הברון בלית' השלישי. עולמה חרב בעקבות השערוריה. כן, גם היא קורבן, כי הרי כולם קורבנות.

⁷⁷ שם, עמ' 380-381

חלק שלישי: אך טוב יותר לחזור

הילכו שניים יחדיו

פאטרסון וז'בוטינסקי בתל אביב, 1929

פאטרסון היה דמות מפתח לשער צדדי אך חשוב בהיסטוריה של הציונות. הוא היה המפקד הראשון והעיקרי של כוחות הצבא היהודיים שפעלו במסגרת הצבא הבריטי במהלך מלחמת העולם הראשונה. הוא פיקד והיה שותף להקמתו של 'גדוד נהגי הפרדות' המיתולוגי שפעל בגזרת גליפולי בשלבים הראשונים של המלחמה, ושימש כמפקדו של 'הלגיון היהודי' שהשתתף בשלבים המאוחרים של הקרב על ארץ ישראל. הקולונל פאטרסון, המפקד פאטרסון, כך נודע.

לעמדה שמילא לא הייתה רק משמעות צבאית, למרות שתרומת שתי היחידות האלו למאמץ הצבאי הבריטי הייתה מוגבלת מאוד. אבל ערכן לא היה סמלי בלבד. היה להן תפקיד חשוב בהכשרת מי ששירתו בהן ומשמעות גדולה במיתוס המכונן החדש, שהיה בלתי נתפס עד אז, של מיליטריזם ציוני. הן הוכיחו שדבר מוזר כמו כוח יהודי לוחם יכול להתקיים ולתפקד היטב בסך הכל. התגלה שיהודים יכולים להיות אנשי צבא, ושהציונות יכולה לשאוף להגשים את מטרותיה באמצעים צבאיים. זה אינו דבר של מה בכך.

מדינת ישראל הכירה לו כבוד מאוחר על כך. ב-'טקס השקת מדליה ע"ש ג'ון הנרי פאטרסון', שנערך במשרד ראש הממשלה ב-2017 ניצבה על כן ליד דוכן הנאומים תמונת פאטרסון, מצולם

לצד זאב ז'בוטינסקי בעת סיור משותף שערכו בתל אביב בשנת 1929.⁷⁸ כך אמר בנימין נתניהו בפתיחת נאומו:

אני מאוד מתרגש, יחד עם אחי עידו, משפחתי, משום שזה אירוע שהוא לא רק לאומי אלא גם אישי.

לאומי זה ברור, אני חושב שהתקומה של עם ישראל לא הייתה מתאפשרת בלי בניית כוח צבאי שקדמה להשבת הריבונות, ובניית הכוח הצבאי המאורגן והשיטתי אחרי דורות התאפשרה תודות למעמד של ז'בוטינסקי וטרומפלדור, והשילוב עם פאטרסון, זה ברור כשמש.

הדבר הזה יצק את היסודות של הכוח הלוחם העברי החדש בזמן החדש, בלעדי זה כמוכן לא ניתן לחזות את תקומת העם היהודי, כי בסופו של דבר בלי צבא היינו נמחקים. היום הדבר ברור, פעם הדבר לא היה ברור. כשז'בוטינסקי אמר את הדברים האלה, או שהרצל אמר את זה לפניו, חשבו שאלה אמירות אבנטוריסטיות, פרובוקטיביות, מיותרות. היום אתם מסתכלים סביבנו, ולא רק סביבנו, ואתם רואים - החלש נעלם, החזק שורד.

לפני שנדבר על דברים אחרים, אם אין לך את הכוח הצבאי להגן על עצמך - לא תשרוד, פשוט מאוד, ודאי לא היהודים. לכן התמונה הזאת של שני האנשים הדגולים הללו, השילוב של החזון של ז'בוטינסקי והפיקוד של פאטרסון יצרו את הכלים לתקומה הלאומית, זה דבר ראשון, מבחינה לאומית זה ברור לנו כהוגן.

מבחינה אישית, אנחנו גדלנו בבית שבו הייתה כוסית, נדמה לי מכסף, ויש לנו אותה עדיין, וכתוב עליה: "To my god son Jonathan, from your god father John" Henry Patterson⁷⁹

כמה שנים לפני כן, נאם נתניהו בטקס הטמנת עפרם של פאטרסון ושל רעייתו בבית הקברות באביחיל, מושב ליד נתניה שהוקם על ידי יוצאי הגדודים העבריים ושבו ניצב 'מוזיאון בית הגדודים', המוקדש ל'ההתנדבות היהודית לצבא הבריטי בשתי מלחמות העולם'. הוא פנה אל אלן, נכדו של פאטרסון, אשר נכח בטקס, וכינה את סבו 'סנדק הצבא הישראלי'. כך תיאר את השפעתו של פאטרסון על הלוחמים שסרו לפקודתו, וכיצד הצליח להפוך אותם מיהודים גלותיים ללוחמים עזי נפש:

הוא עצמו נטע בהם את הרוח, הוא אמר להם: אתם צאצאיו של יהושוע, אתם צאצאי המכבים. כך הוא אמר, והוא היה בקיא בתנ"ך, הוא היה בקיא בארץ העתיקה, הוא היה

⁷⁸ תצ-2458: באדיבות מכון ז'בוטינסקי בישראל

⁷⁹ ראש הממשלה נתניהו השתתף בטקס השקת מדליה ע"ש ג'ון הנרי פאטרסון, משרד ראש הממשלה, הודעה לעתונות, 04.09.2017

בקיאה בעברנו ההירואי, והוא אמר: אתם יכולים ליצור מחדש את אותו עבר היסטורי בהווה. העתיד הוא שלכם אם רק יהיו לכם את כוח הרצון, האמונה והמשמעת.⁸⁰

טקס זה עורר התעניינות מסויימת גם באנגליה, אשר בה פאטרסון נזכר כהרפתקן קולוניאלי צבעוני, שולי ונשכח. בראיון שהעניק נתניהו לכתב ה-BBC לרגל העברת עפרם של הזוג פאטרסון מקליפורניה לקבורת קבע בארץ, הרחיב עוד על קשר הגורל המשפחתי:

ג'ון הנרי פאטרסון היה הסנדק של אחי, אשר שלושים שנה מאוחר יותר יפקד על אחד ממבצעי החילוץ הצבאיים הגדולים בכל הזמנים באנטבה, בו מאה ושלושים בני ערובה יהודים הוצלו מידיהם של טרוריסטים פלסטינים וגרמנים. אני חושב שיש כאן השתלשלות אירועים הרת גורל, שאיש זה אשר שישים שנה קודם ייסד את הכוח היהודי הלוחם הראשון הוא הסנדק של אחד המפקדים הגדולים שצמחו בצבא היהודי שהוא עזר להקים.⁸¹

ככה זה אצל ביבי, האישי והלאומי תמיד מחוברים אצלו. עוד אחזור בהמשך לטקס זה. גם בנו של ראש הממשלה, יאיר נתניהו, הזכיר את פאטרסון בנאום שנשא בכנסייה אוונגליסטית באלאבמה, ביוני 2019. בנאום מייגע זה, אשר נקרא מהדף, הדגיש נתניהו הצעיר, הבור והטיפש, את היותו של פאטרסון חלק משושלת של 'נוצרים ציוניים', וסיפר גם הוא, תוך הנחת יד על חזהו במחווה שודאי תורגלה רבות מול המראה, על כך שפאטרסון היה הסנדק גם של הצבא היהודי הראשון מזה אלפיים שנים וגם של יוני נתניהו, דודו הגיבור.

בנימין נתניהו לא הכיר אישית את פאטרסון, שנפטר לפני שנולד. אבל הוא היה חלק מהסיפור המשפחתי, נוכח תמיד, כמו גביע הכסף על המדף. לאביו, ההיסטוריון בנציון נתניהו, היתה היכרות קרובה איתו. השניים התחברו כאשר סיירו יחדיו ברחבי ארצות הברית, במסע גיוס כספים ואהדה לטובת בית"ר וקידום רעיון הקמת צבא עברי, בראשית מלחמת העולם השנייה. שניהם גם היו מהאנשים הקרובים לז'בוטינסקי. כאשר נפטר בניו-יורק, בשנת 1940, היו שניהם, בנציון נתניהו ופאטרסון, מנושאי ארונו.

* *

הכניסה של פאטרסון להיסטוריה היהודית אירעה כתוצאה מצירוף מקרים. תחנות חייו עד אז, ילדותו באירלנד הכפרית, השירות הקולוניאלי בהודו ובאפריקה, מסעות הציד וחברותו עם שועי עולם, כל אלה לא סיפקו הזדמנויות להיכרות עם יהודים בני זמנו. אבל פאטרסון היה קורא תנ"ך נלהב. הוא האמין שהכרותו עם יהודי התנ"ך וסיפורי הקרבות המתוארים בו מאפשרת לו הבנה על זמנית של מהות היהודים והיהדות.

שערוריית מותו המסתורי של אודלי בלית' והשמעות על הבגידה שהובילה אליו המשיכו לרדוף אחרי פאטרסון אחרי חזרתו לאנגליה. בנו היחיד, בריאן, נולד כשנה לאחר שובו. אין כל הוכחה

⁸⁰ דברי ראש הממשלה נתניהו בטקס הטמנת אפרו של מפקד הגדודים העבריים לוטננט-קולונל ג'ון הנרי פאטרסון, משרד ראש הממשלה, הודעה לעתונות, 04.12.2014

⁸¹ Briton hailed as 'Godfather' of Israeli army reburied, BBC News, 04.12.2014

לכך שהיה פרי הרומן בינו לאפי בלית', אבל רבים תהו על כך. פרנסס, אישתו של פאטרסון, הייתה אימו לכל דבר ועניין, והיא שחינכה ולימדה אותו בבית, עד גיל 12. פאטרסון ניסה בינתיים להתעשר, וכשל. הוא נסע לארצות הברית באורחו של הנשיא רוזוולט ידידו, היה שותף בנסיונות עסקיים שונים ומשונים ובנסיעות הרפתקניות לפינות שונות של העולם. הוא השתתף בעוד ועוד ארוחות ערב שבהן חזר על סיפורי ציד האריות, כשענת המוניטין המפוקפק מרחפת מעל ראשו. רב המכר שכתב על הרפתקאות צאבו המשך לפרסם את שמו ולהניב לו תמלוגים שאפשרו לו להחזיק בית בכפר ליד לונדון.

פרוץ מלחמת העולם טילטל את אירופה. לאנשי צבא זאת הייתה שעת מבחן, וגם הזדמנות שלא תחזור להוכיח את יכולתיהם ולקנות לעצמם מקום בהיסטוריה. לכאורה קצין מוכשר כמו ליוטננט קולונל פאטרסון היה אמור להשתלב בלי קושי במאמץ המלחמתי. החזית המערבית במלחמה הרי דרשה בשר תותחים. אבל הצבא לא מיהר להעניק לו מינוי פיקודי. פאטרסון היה דמות צבעונית מדי. הוא לא ידע להתרפס בפני קצינים בכירים ממנו. לפאטרסון לא הייתה סבלנות, המלחמה קראה לו. הוא החליט לנקוט יוזמה, מחשש שיאחר את הרכבת.

לכן הפליג, על חשבוננו, למצרים, שהייתה אז מדינת חסות בריטית. מפקד כוחות הצבא בה, ג'ון מקסוול, היה מפקדו הישיר בעת מלחמת הבורים ולכן הכיר את כישוריו. הוא קיווה שבזכות היכרות זו יקבל פיקוד ויצליח להוכיח את עצמו.

במצרים היו מועמדים אפשריים, יוצאי דופן, לגיוס. אלה היו היהודים, אזרחי רוסיה, בת בריתה של בריטניה ושותפתה למדינות ההסכמה, בני העלייה השנייה, שגורשו מארץ ישראל על ידי הטורקים למצרים בתחילת המלחמה.

הצעירים הגולים רוכזו במחנה פליטים צפוף. תנאי החיים היו קשים והתנדבות לצבא הבריטי הייתה דרך לסייע בנקמה בטורקים וגם לשפר את תנאי חייהם ולדאוג לקצבה למשפחותיהם. הם התאגדו תחת הנהגתם של יוסף טרומפלדור, קצין צבא רוסי מוערך בעברו, וזאב ז'בוטינסקי, עיתונאי ומנהיג ציבור. מטרתם הראשונה הייתה ליצור כוח צבאי שישתתף בכיבוש הארץ.

אבל הפיקוד הצבאי היה אנטישמי, לא סמך על יכולותיהם של המתנדבים היהודים והיה חסר יכולת ורצון להכשיר אותם ללחימה. נקבע שאם יוקם כח צבאי יהודי יהיה זה גדוד תובלה, שיקח חלק במערכה המתוכננת בגליפולי. בראשו היה חייב לעמוד קצין בריטי. ז'בוטינסקי התייחס להצעה שהיהודים ישרתו כמובילי פרדות משא כאל עלבון ועזב את מצרים ללונדון, שם האמין שיצליח לשכנע את הפיקוד הבכיר של הצבא הבריטי להקים לגיון יהודי, שדמיין שיהיה הכוח שיכבוש מדי התורכים את ארץ ישראל. זה קרה מעט לפני בואו של פאטרסון.

שילוב האינטרסים בין פאטרסון המחפש לעצמו תפקיד לבין היהודים הגולים שהתאספו סביב יוסף טרומפלדור, ותיק המלחמה הרוסי, עתיד לשנות את מהלך חייו. הוא התייחס לכך כאל הגשמה של רצון אלוהי:

דבר מה כמו כוח צבאי יהודי היה בלתי ידוע בדברי ימי העולם במשך כאלפיים שנים - מאז ימי המכבים, אותם גיבורי ישראל שלחמו באבירות כה גדולה, ובמשך זמן מה בהצלחה כה גדולה, כדי לשחרר את ירושלים מאחיזת הלגיונות הרומאיים.

קרה המקרה ולמצרים הגיעו מפלסטינה כמה מאות אנשים שהיו חייבים לברוח מנחת רועם של הטורקים. אנשים אלה היו בעלי אזרחות רוסית אבל מבני האמונה היהודית, ורבים מהם השתוקקו להתאגד יחדיו לכוח לוחם ולהפקיד את חייהם בידי אנגליה, אשר היהודים הכירו כידידם ומגינתם מאז ומעולם. ואומנם, בעיני רבים נראה שהעם הבריטי הוא לא אחר מאשר חלק מהשבטים האבודים; יותר מזה, אנו הפכנו כה הרבה מהחיים הלאומיים היהודיים לשלנו, בעיקר בגלל ההשענות הגדולה שלנו על התנ"ך, עד שהיהודים לעולם לא יכולים להרגיש לגמרי זרים בחברתנו.

[...]

כאשר, כילד, קראתי בשקיקה את תיאורי המעשים המפוארים של מפקדי צבא יהודים כמו יהושע, יואב, גידעון ויהודה המכבי, לא חלמתי שיום אחד אני, בעצמי, אהיה, למצער, מפקדם של חבורה מבני ישראל!⁸²

טרומפלדור אמיץ הלב מונה לסגנו של פאטרסון, והגדוד התנהל למעשה תחת פיקודם המשותף. מתרגם תיווך ביניהם. הדרישות של הקצין האירי לסדר ולמשמעת וסגנון הפיקוד הקשוח שלו לא

HATIKVOH

(THE SONG OF HOPE)

Arranged by
EVA LONSDALE

By kind permission of
Messrs R. MAZIN & Co
LONDON

HATIKVOH

Kol owd Hallivor peneemoh
Nafesch Yehoodée howmeeoh
Uléfahahsi Mizroch kohdeemoh
Aynec Tzeeown tsofweeoh.

Owd lou ovdoh Sikvohsinu
Hatikvoh hahnovshohno.
Loshur léaretz ahvousinu
Léear bow Dovid chonoh.

Kol owd démohows—Mieyeninu
Yizzlu kéghashem nédovous
Urvovous mibni Amminu
Owd howlcheem al kivri ovous.

Owd lou ovdoh Sikvohsinu
Hatikvoh hahnovshohno.
Loshur léaretz ahvousinu
Léear bow Dovid chonoh.

312

313

'התקווה' בתעתיק מידיש, 'עם הציונים בגליפולי', 1916

Lieut.Col. J.H. Patterson, With the Zionists in Gallipoli, Hutchinson, London, 1916, section IV 82

התקבלו תמיד בשמחה על ידי פקודיו, ובין השניים היו חיכוחים קשים. למרות זאת, ובהתחשב בתנאים הקשים, הגדוד תפקד היטב בזירה הנוראית, מלאת הסבל והמוות, של גליפולי. לאחר מספר חודשי שירות במערכה הנושלת חלה פאטרסון בצהבת ופונה לאנגליה. טרומפלדור המשיך לפקד על הגדוד עד הנסיגה הסופית מגליפולי.

פאטרסון כתב, ממיטת חוליו, ספר על חוויותיו, 'עם הציונים בגליפולי' (With the Zionists in Galipoli). הספר נכתב ופורסם בבהילות, עוד בשנת 1916. הוא הודפס בטכנולוגיה מסורתית, שלא איפשרה לכלול בו צילומים, ופנה לקהל מצומצם הרבה יותר מאשר ספריו הקודמים. הוא כולל, בין השאר, הערות והצעות להמשך ניהול המלחמה, וניכר שזו הסיבה העיקרית להופעתו, בעוד המערכה עדיין מתנהלת, כספר אקטואלי. גדוד מובילי הפרדות סיפק שירותי תובלה ליחידות שונות, מה שאיפשר לפאטרסון לקבל תמונה רחבה של המערכה. הוא מספר לקוראיו על התנאים הנוראים בחצי האי, על שגרת החיים המייאשת של הפגזות בלתי פוסקות, על הקרבות בהם הוא צופה ממרחק, רואה את האובדן המזעזע וחסר הטעם של החיילים שמכונות הירייה טובחות בהם, משתוקק להצטרף אל הלוחמים אבל מכיר בחשיבות תפקידו העורפי. לפקודיו היהודים הוא מתייחס בחיבה ובריוחוק. הוא דורש שהיחס אליהם יהיה כמו לכל חייל אחר, מעריך אותם ומשועשע ממוזרויותיהם. הוא מודע לכך שעבורם מדובר בהגשמה של ציפיות לאומיות. על שער הספר מופיע מגן דוד, סמלו של הגדוד, ובנספח שבסופו (כאמור, פאטרסון אוהב נספחים) מצורפים מכתבי ההערכה שדרש שיינתנו ללוחמיו, וגם תעתיק מאידיש, תרגום לאנגלית ותזמור של המנון גדוד נהגי הפרדות, 'התקווה' (The Song of Hope).

כשנסוגו הכוחות הבריטיים מגליפולי פורק גדוד נהגי הפרדות, אבל 120 לוחמים וקצינים מתוכו הצטרפו לז'בוטינסקי בלונדון. הם היו מיועדים להיות שלד הפיקוד ללגיון היהודי שז'בוטינסקי חלם לייסד. החזון שלו היה הקמת כוח צבאי עצמאי ענקי, שבו 50,000 לוחמים, שיכבוש בעצמו את ארץ ישראל, ויהפוך אותה כך לנחלתו. המתנדבים הראשונים היו אמור להיות המהגרים היהודים הרבים מרוסיה, שהתקבצו בעיקר בשכונת העוני איסט אנד בלונדון. זו היתה יוזמה מקבילה ולעיתים מנוגדת למאמץ הדיפלומטי הציוני שהביא להצהרת בלפור שניתנה בראשית נובמבר 1917, וז'בוטינסקי היה צריך להתמודד עם התנגדות חלק מההנהגה הציונית ועם האנטישמיות הגלויה והנפוצה בתוך הפיקוד הצבאי הבריטי. גם בקרב קהילת המהגרים הענייה ההתלהבות לא הייתה רבה, והם חששו שאם יתנדבו לשירות ישלחו לשמש בשר תותחים בחזית המערבית. רק החלת גיוס חובה על מהגרים בעלי אזרחות זרה והבטחה מפורשת שישרתו בחזית ארץ ישראל איפשרה את גיוס והקמת 'הגדוד ה-38 של קלעי המלך'. זה אמור היה להיקרא 'הגדוד היהודי', אבל שמו שונה עקב התנגדות שבאה מתוך הקהילה היהודית הבריטית המכובדת, שלא רצתה להיות מזוהה עם המהגרים העניים שהכתימו את תדמיתה.

תוך כדי מאמציו של ז'בוטינסקי, פאטרסון היה באירלנד. הוא פיקד על גדוד מתנדבים פרוטסטנטי שהוצב באזור בלפסט ועסק בפעולות שיטור ושמירת סדר. עלילותיו שם מפוקפקות. כנראה שהעלים עין מכך שמתנדבי הגדוד עסקו בצבירת נשק מוברח ובלתי חוקי, כהכנה לעימות המתקרב עם הקהילה הקתולית הבדלנית. הוא שמח לשוב ללונדון ולקבל את הפיקוד על הגדוד היהודי החדש.

פאטרסון מוביל את הגדוד ה-38 של קלעי המלך במצעד דרך שכונת איסט אנד בלונדון, 1918

הגדוד נוסד באוגוסט 1917, ולאחר תקופת אימונים והכשרה, בתחילת פברואר, צעד בסך ברחובות לונדון, ברובים מכודנים, כאשר פאטרסון וז'בוטניסקי, שהיה עד אז טוראי פשוט וכעת מונה לקצין, רוכבים בראשו. כך תיאר פאטרסון את הגעת המצעד הצבאי לשכונת איסט אנד:

כאשר התקרבו לדרך מייל אנד ההתלהבות בקהל גברה, והגטו של לונדון רטט ממש מלהט צבאי ושאג את קבלת הפנים שלו לאלו שבאו ממנו. דגלים יהודים נתלו בכל מקום, וזו בהחלט הייתה התרחשות חסרת תקדים בהיסטוריה של כל גוד בריטי קודם. ז'בוטניסקי (אשר באותו יום מונה לסגנות בגדוד), וודאי עלץ לראות את הפירות לכל מאמציו.⁸³

את עצמו ראה פאטרסון כמשה, לא פחות, מי שעתיד להוביל את בני ישראל ממצרים אל הארץ המובטחת.

גדוד נוסף, הגדוד ה-39 של קלעי המלך, גויס מקרב יהודי ארצות הברית ביוזמת פנחס רוטנברג, אבל רק חלק ממנו הספיק להשתתף בלחימה. גדוד יהודי אחרון, הגדוד ה-40 של קלעי המלך, שבו שרתו כטוראים בין השאר יצחק בן-צבי, דוד בן-גוריון וברל כצנלסון, גויס מקרב תושבי ארץ ישראל היהודים לאחר שנכבשה, ושימש בעיקר למשימות שיטור. בסך הכל שירתו בגדודים העבריים כ-5000 חיילים, כשפאטרסון אמנם לא מפקד בפועל על כולם אבל משמש כדמות המפקד העליון של הכח היהודי, 'הקולונל פאטרסון'. הוא נאלץ להתמודד עם האנטישמיות

83 J. H. Patterson, With the Judeans in the Palestine Campaign, The Macmillan Company, New York, 1922, p. 33

והזלזול מצד אלנבי ורוב החיילים והקצינים הבריטיים, עם הציוד הבלתי מספק שהונפק לחייליו, עם מאבקים על אוכל כשר ותנאים שיאפשרו גם לחיילים דתיים לבצע את משימתם. תרומתם של הגדודים למאמץ המלחמתי בכיבוש ארץ ישראל הייתה בעיקר סמלית, למרות שהגדוד בפיקודו של פאטרסון וחלק מהגדוד ה-39 נטלו חלק במתקפה הצבאית שמוטטה את שרידי ההתנגדות הטורקית, בחום הקיץ של שנת 1918 בבקעת הירדן. בעקבות קרב זה, שנחשב לטבילת האש שלהם, קיבלו הגדודים את השם 'Judaeen Regiment' שתורגם לעברית כ-'מחנה יהודה', והותר להם לצרף למדיהם את סמל המנורה שהמילה 'קדימה' טבועה בבסיסו. אין להמעיט בחשיבות הסמליות הזאת. אבל לאחר תום המלחמה הגדודים פורקו במהירות, וחלומם המעודכן של ז'בוטינסקי, שחשב שצבא יהודי יהיה זה שיפקח ויבטיח את קיומה בפועל של הצהרת בלפור, נגוז.

בין ז'בוטינסקי לפאטרסון שררה הערצה הדדית. כך תיאר אותו, כאשר כתב את עלילות הגדוד: כשאנו נפגשים, בלונדון או בפאריז, ואני מוסר לו, כמו לאח (וכזה הוא לי באמת), את אכזבותי ודאגותי, הרי עולה על שפתיו אותו החיוך האירי שעלה אז, אחר ההתנגשות עם הגנרל-אדיוטאנט, או בעמק-הירדן אחר יום קשה ביותר: חיוך המבטל ביטול גמור גם את הגנרלים, גם את הקדחת וגם את תותחיו של האויב; חיוך של אדם המאמין רק בכוחם הכביר של עקשנים. הוא מרים כוס ומברך את הברכה האהובה עליו:

Here is to trouble!-

איני יודע, כיצד לתרגם trouble. אי-סדר? אי-נעימויות? "היסטוריה"? יותר מכל היתה מתאמת המלה העברית "צרות". פאטרסון שותה לכל דבר המפר את השקט והשלוה הדלוחים-האפורים של חיי יום-יום. הוא מאמין, כי trouble הוא תמצית כל החיים, הקפיץ העיקרי של הקידמה.⁸⁴

ז'בוטינסקי האמין שיכולתו של פאטרסון לעמוד בקשיי היומיום, להתענג ולהתעלות עליהם היא שהופכת אותו לדמות גדולה מהחיים, המבטאת בעצם קיומה את הרצון האלוהי. כך תאר אותו בהקדמה למהדורה העברית של ספרו האחרון של פאטרסון, 'עם הגדודים העבריים בארץ ישראל' (With the Judaeans in the Palestine campaign):

מימי לא פגשתי דמות רומנטית כדמותו.

[...]

פאטרסון אינו משורר ואיננו אמן. סגנונו פשוט ומעשי, כמעט כסגנונו של ריפורטר [עיתונאי] דייקן, הרושם עובדות ומחשבות. לפני שלושים שני כתב את אוכלי האדם על נהר צאבו, ספר מפורסם בזמנו וגם עד עתה, ספר המרעיד את לב הקורא. אבל גם הספר הזה כתוב בלי התפעלות, ואלמלא ההומור שבו והרעננות החיה שבדברי האדם המספר את אשר ראו עיני באמת, היה נדמה כיבש; אלמלא יחסו הרומנטי של המספר אל תוכן

⁸⁴ ז'בוטינסקי, ז'. (אין תאריך). מגלת הגדוד. [גרסה אלקטרונית]. פרויקט בן-יהודה. נדלה בתאריך. 2022-08-06. <https://benyehuda.org/read/6525>

סיפורו, בכל מה שצפו עיניו בנהר צאבו, לא ראו אף פרט אחד שהוא 'חול'. על הכל הביטו העיניים האלה בתימהון כעל קורטוב של קודש מקודשי אלוהים; הארי הטורף והכושי מוג-הלב - שניהם פליאה.

זהו גם יחסו של פאטרסון ליהודים ולציונות.⁸⁵

בספרו של פאטרסון על חוויותיו עם הגדודים העבריים, שהתפרסם באנגלית בשנת 1922, ניכרת ההזדהות הגוברת שלו עם הציונות והיהודים. הוא תיאר את האנטישמיות הגלויה והסמויה עימה היו צריכים חייליו להתמודד, בין השאר בעת תחרויות הספורט שנערכו בין הגדודים השונים בצבא הבריטי. בסיכומו של הספר הוא פורש חזון אופטימי בקשר לסיכויי ההצלחה של מפעל הקמת הבית הלאומי לעם היהודי בארץ ישראל, עכשיו כאשר בריטניה אוזתת במנדט עליה הכולל את עקרונות הצהרת בלפור:

פלסטינה תתגלה כבעלת חשיבות עולמית גדולה יותר ויותר כשיעברו השנים. ראינו שהיא אבן היסוד של מדיניותנו במזרח הקרוב והרחוק וכאשר תיושב על יד בני עם ידידותי, העובדים יד ביד עם אנגליה, אז השאלה הקשה בדבר האינטרסים שלנו באזורים אלו תיפתר.

במשך שנים רבות היהודים והערבים עבדו יחדיו ללא צל של חיכוך, ואיני רואה סיבה לכזה בהמשך. לא יהיו כל צרות כלשהן בפלסטינה בין שני עמים אלה כאשר הארץ תישלט בצורה ראויה, וממלאי התפקידים המקומיים ימלאו בנאמנות את המדיניות של הממשל האימפריאלי. עם ממשל יעיל וישר, האוחז במאזני הצדק בצורה שווה, ועובד בשיתוף פעולה עם יהודי וערבי, שחר של עידן שגשוג מובטח לארץ הקודש והשאיפות עתיקות היומין של ישראל יתמלאו סוף סוף.

חלקה של אנגליה בהגשמת הנבואה חייב, בכל זאת, לא להישכח, ואני בטוח כי שמותיהם של מר לויד ג'ורג' ומר בלפור, שני אנשים אשר התעלו ונהגו בצדק עם ישראל, ישמרו לנצח בלבבותיהם של היהודים. תודות לעידוד שניתן על ידי הצהרת בלפור לנשמת היהודים בכל רחבי העולם אנו רואים כעת את החזיון הנפלא הנפרש אל מול עיננו, של בני ישראל החוזרים לארץ שהובטחה לאברהם ולזרעו לעולם. בעתיד תמיד יזקף לתהילתה של אנגליה שבאמצעות מנגנוניה התאפשר לעם היהודי לחזור ולהקים בית לאומי בארץ המובטחת.

'בערב ילין בכי, ולבקר רנה' (תהילים, פרק ל', פסוק ו')⁸⁶

אותה אנגליה לא הכירה טובה לפאטרסון על שירותו במהלך המלחמה. הוא היה אחד הקצינים היחידים שלא הועלו בדרגה במהלכה ונותר לוטננט קולונל למרות שנות שירותו הארוכות. ההזדהות שלו עם היהודים והביקורת שלו על האנטישמיות הציבה אותו בשולי השוליים של הקצונה הבריטית. אירלנד קיבלה בינתיים עצמאות מבריטניה, כך שהאיריות שלו הרחיקה אותו

⁸⁵ זאב ז'בוטינסקי, המפקד פאטרסון, כתבים אידיאולוגיים, הציונות הצבאית א, עמ' 150

86 שם, עמ' 265-264

עוד יותר מעמדת השפעה בחברה הבריטית. עברו והכתם שנשא מאז פרשת מותו של אודלי בלית' סימנו אותו בקוריוז, כדמות הרפתקן צבעונית ששייכת לעולם נעלם. מעתה והלאה, עד יום מותו, יהיה מזוהה עם התנועה הציונית ועם הפלג שאימץ אותו בה, התנועה הרוויזיוניסטית.

מדור לדור

הגדודים העבריים בפיקוד פאטרסון איבדו שלושה לוחמים בקרב. שניים עשר נוספים מתו מפצעייהם או ממחלות. אבל כיבוש ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה עלה לבריטים במחיר כבד. יותר משניים עשר אלף בני האימפריה מתו במהלך מסע המלחמה. למעלה מעשרת אלפים בריטים, למעלה מחמש מאות אוסטרלים, למעלה משבע מאות בני היבשת ההודית. אני כותב את זה כך ולא במספרים, 12,197, כדי להשתהות עוד על גודל הקורבן. כל אחד מהמתים האלה הוא טרגדיה אישית, בזבוז של חיים. אבדות הצד השני היו נוראיות עוד יותר, והאוכלוסיה האזרחית, שגרה במקום האומלל הזה, סבלה יותר מכולם. אבל הבריטים, המנצחים, זכרו מן הסתם קודם כל את קורבנותיהם שלהם.

בתי הקברות של חללי המלחמה נועדו לשמש כמצבות הזכרון העיקריות אליה. בשנת 1917, תוך כדי המלחמה, הוקמה ועדה אימפריאלית לקברי מלחמה, שקבעה כללים מחייבים לעיצוב מצבות החללים, בתי הקברות והמונומנטים שיוצבו בהם. הכלל הראשון היה אחידות, וטיפול שווה בכל אחד מהחללים. נאסרה שליחה של גופות לקבורה חזרה למקום ממנו באו והקמת קבר אישי.

קורבנו של הפרט הוא רעיון גדול וראוי לאזכור, אבל קהילת הקורבן, השירות של מטרה משותפת, אחוות הלוחמים שאיחדה בין גברים מכל הדרגות והמעמדות – אלו ערכים נעלים יותר, אשר צריכים להיות מוזכרים בבתי הקברות בהם הם טמונים יחדיו, הנציגים של ארצם בארצות בהן שירתו.⁸⁷

הקברים סודרו בשורות ישרות ובמלבנים גדולים, כמו גדודי חיילים ערוכים לקרב, כאשר בראש כל מצבה גולף באבן סמל היחידה בה שירת החלל ונחרטו שמו, תפקידו הצבאי, דרגתו ותאריך מותו. סמל המייצג את דתו של החלל נחרט בחלק המרכזי של המצבה, ומתחתיו היה מקום לכיתוב אישי קצר שהועבר על ידי המשפחות ועבר אישור. רוב החללים היו, כמובן, נוצרים, ומצבותיהם סומנו בצלב, אבל היו גם מצבות שסומנו בסמלים יהודים ומוסלמים. גופותיהם של ההינדים נשרפו בהתאם למסורת דתם, ושמן נחרט על מציבה משותפת.

פולחן ההקרבה התבטא בשני מונומנטים שהוצבו בבתי הקברות, אבן זיכרון גדולה, דמוית מזבח, שעליה נחרט פסוק מספר בן סירא שאותו בחר רוזיאוד קיפלינג, ששכל את בנו היחיד במלחמה: שם יחיה מדור לדור (Their Name Liveth for Evermore).

כמזבח, האבן תייצג צד אחד של רעיון הקורבן, קורבן הנוער שהקריבה האימפריה, בשם המטרה הגדולה שאותה נשלח לבצע. היכן שתמצא אבן כזו, זה יהיה סימן, לבני כל הדורות, לבית קברות בריטי של המלחמה הגדולה.⁸⁸

אבל אבן זו לבדה לא מספיקה:

⁸⁷ F. Kenyon, How the Cemeteries Abroad Will Be Designed, London 1918, p. 7

⁸⁸ שם, עמ' 10

סנט ג'ורג', בן לוד, הקדוש המגן של אנגליה, אחרי שהביס את
הדרקון
בית הקברות הבריטי בהר הצופים, ירושלים

חסר בה מה שרבים (כפי הנראה רוב גדול) רוצים, אופי נוצרי מובהק; והיא לא מייצגת את הרעיון של הקורבן העצמי. עבור זה סמל הכרחי הוא הצלב; ואין לי כל ספק שמצוקה רבה תורגש אם בתי הקברות שלנו ימנעו מהכרה בעובדה כי אנו אימפריה נוצרית, ולא יוצג בהם סמל זה של הקרבה עצמית בידי מי שטמון בהם. היהודים בהכרח מעורבבים ברעיהם הנוצריים לנשק; אבל אנו מאמינים שרגשותיהם יסופקו על ידי הכללת הסמל הדתי שלהם (המשולש הכפול, או "כוכב דוד") בעיצוב המצבה שלהם, ושהם לא יפגעו מנוכחות הצלב בבית הקברות... במעמד גדול וחשוב אחד יש להתחשב בנפרד. ניתן להבין שבמקום בו הנתינים המוסלמים, ההינדים, ולא נוצרים אחרים טמונים (והם תמיד נקברו בנפרד), היחס לקבריהם יהיה בהתאם לאמונותיהם ומנהגיהם הדתיים, וסמל הדת שלהם יחרט מעליהם. בנקודה זו חיוני לקבל הנחייה ממי שבקי באימפריה הוודית והאפריקאית שלנו.⁸⁹

חרב ברזל צלבנית, משולבת בצלב גבוה, ניצבת במרכז בית הקברות הבריטי שבהר הצופים. זה אינו בית הקברות הגדול ביותר בארץ, אבל הוא המטופח והשמור שבהם. קבורים בו כאלפיים

⁸⁹ שם, עמ' 10-11

וחמש מאות חללים, והוא יפה ומעורר הוד. אין לטעות בזהותו הדתית או התרבותית. צלב שבילים גדול מחלק אותו, בראשו יש מבנה קפלה שמעליו קבוע פסל סנט ג'ורג', הקדוש המגן של אנגליה, לאחר שהכניע את הדרקון בו נלחם בשם אמונתו הנוצרית. זאת אגדה, כמובן, כי אין דרקונים, אבל אנשים צריכים אגדות, וגיאורגוס הקדוש, יליד העיר לוד, היה כנראה דמות היסטורית של חייל רומי שהוצא להורג בגלל שהאמין בבן האלוהים. פסל חייל גיבור וקדוש מתאים לבית הקברות הזה, הצופה על העיר העתיקה. עשרים וארבע מצבות של חללים יהודים מקובצות בו יחדיו, בשולי אחת מהחלקות. יצא לי לבקר שם כמה פעמים, לשוטט ולתהות, בשביל מה, לעזאזל, הקריבו האנשים האלו את חייהם, למה זה טוב בכלל.

לויד ג'ורג' היה ראש ממשלת בריטניה בזמן ועידת פריז, שעסקה בחלוקת השלל וגיבוש הסכמי השלום אחרי המלחמה. הוא היה מי שהציע להרצל את תכנית אוגנדה כשהיה שר מושבות. ריצ'רד מיינרצהגן, קצין הצבא שביצע פשעי מלחמה במזרח אפריקה הבריטית והפך לקצין המודיעין של אלנבי, כתב לו כך, במכתב ששלח לו בזמן שהותו בוועידה:

ועידת השלום הזו הטילה שתי ביצים – לאומיות יהודית ולאומיות ערבית; הן עלולות להתפתח לשני גוזלים מטרידים; היהודי גברי, אמיץ, מוחלט ואינטליגנטי; הערבי מתנוון, טפשי, לא-מהוגן ומרשים רק את התמהונים המושפעים מהרומנטיקה והשתיקה של המדבר...

בית לאומי ליהודים חייב להתפתח מוקדם או מאוחר לריבונות; אני מבין שהתפתחות טבעית זאת נראית לכמה מבין חברי ממשלת הוד מלכותו. הלאומיות הערבית גם כן תתפתח לריבונות ממסופוטמיה עד מרוקו... אין אנחנו יכולים להיות ידידותיים גם ביחס ליהודים וגם לערבים. הצעתי מתבססת על ידידות עם העם אשר יש לצפות שיהיה ידיד לויאלי – היהודים: הם חייבים לנו הרבה מאוד והרי הכרת טובה היא ציון אפייני של הגזע הזה. אע"פ שעשינו הרבה למען הערבים, הם אינם יודעים את משמעותה של הכרת טובה; יתר על כן הם יהפכו התחייבות לנו; היהודים יהוו לנו רכוש... היהודי הוכיח שיש לו כושר של לוחם. הערבי הוא לוחם דל, הגם שהוא מומחה לביזה, חבלה ורצח.⁹⁰

זה אוסף הכללות גזעניות דוחות, הנאמר על ידי מי שבטוח בעליונותו. אני מתעב את מיינרצהגן, הפסיכופת, הרמאי והשקרן שמונצח בצומת המובילה לבית הקברות הבריטי. בהמלצתו, בין השאר, בחרו הבריטים צד. ההנחה שהובילה לבחירה הזו הייתה כי היהודים דומים לבריטים יותר מהערבים, מעורבבים בתוכם, כפי שהדבר מנוסח בהמלצות העיצוב של בתי הקברות הצבאיים. לכן גם תכונותיהם של היהודים נעלות על אלה של הערבים.

בית הקברות בירושלים נחנך רק עשור אחרי כיבוש הארץ, בשנת 1927, בנוכחות לורד אדמונד אלנבי, המצביא שפיקד על הכוחות הבריטיים. זו כבר תקופת המנדט, שלטון החסות שהוענק לאימפריה בארץ ישראל על ידי חבר הלאומים כתוצאה מועידת פריז. כתב המנדט כלל בתוכו את הצהרת בלפור, ההבטחה הבריטית מזמן המלחמה להקים בארץ ישראל בית לאומי לעם היהודי, שהפכה כאן לתוכנית פעולה. תושבי הארץ הערבים קיבלו הבטחות לשמירה על זכויותיהם, אבל

⁹⁰ מצוטט אצל: יוסף שופמן, כיכר בירושלים – על שם מי: אלנבי או מיינרצהגן? מעריב, 5.1.1970, עמ' 13

לא הכרה מפורשת בלאומיותם. המנדט, בודאי בתחילתו, גייס את הדפוסים האימפריאליסטים ואת הנסיון שנצבר באימפריה כדי לעזור להגשים את השאיפות הלאומיות הבדלניות הציוניות. ההתנגדות הערבית להגירה היהודית ולשלטון הבריטי הביאה לצמיחת הלאומיות הפלסטינית. פלסטינה/ א"י הייתה יצור כלאיים מוזר, כור מצרף שהוביל למלחמה שבסופה תקום מדינה לעם אחד, בעוד על העם השני נגזרים חיי פליטות ודיכוי. המתים שטמונים בהר הצופים לא ידעו שזה מה שיקרה. הם היו חיילים, וחיילים לפעמים מתים.

כאדמה למולדת

גם בי יש חלק שאוהב צרות, מתענג על סכנה. אני שומר אותו בשליטה, מרגיע אותו, נותן לו דרוור רק לעתים רחוקות. ויש לי גם צורך להוכיח את עצמי ואת יכולותי, להיות טוב יותר מאחרים. איני גאה בזה, אבל מה לעשות. להרבה אנשים שאני מכיר יש צדדים כאלה, שמניעים אותם ומאיימים עליהם. אני נושא עמי אשמה כפולה וסותרת, גם על עצם קיום הרגשות האלו וגם על כך שאיני נותן להם ביטוי מלא.

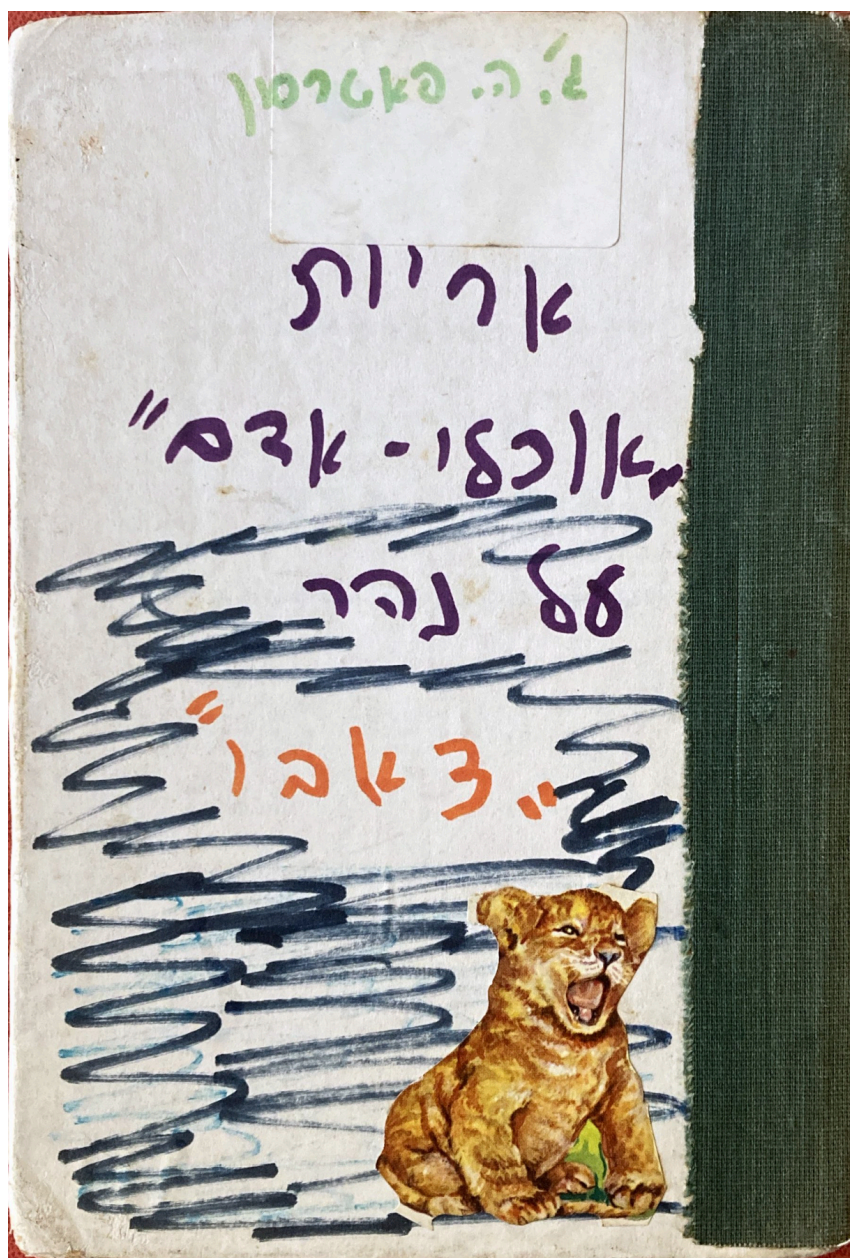
יכול להיות שזה מה שהוביל אותי, בנערותי, לבחור בשירות צבאי קרבי, ממנו יכולתי להמנע בקלות. התגייסתי תוך החלטה שאשחק את המשחק עד תומו, כמו שחשבתי שצריך, אלך לאן שישלחו אותי, ואנסה להיות החייל הטוב ביותר שאוכל. מצאתי את עצמי כלוחם וצלף בסיירת גבעתי. זה היה בתחילת שנות התשעים. יצחק שמיר היה אז ראש הממשלה. האינתיפאדה הראשונה עדיין נמשכה. ברצועת הבטחון בלבנון נלחמו ונהרגו חיילים, וביניהם גם חברי. למזלי הגדול לא הרגתי ולא נהרגתי. כאשר הגוף שלי קרס ונאלצתי לעזוב את צוות הלוחמים הפכתי למש"ק סיור.

בבסיס הסיירת במשמר הנגב, מקום משכנה ההסטורי של סיירת שקד, הייתה ספרייה קטנה. אני חושב ששם מצאתי את ספרו של פאטרסון על האריות אוכלי האדם, בעותק שהיה שייך פעם לספריית בית הספר בקיבוץ סעד. על עטיפתו כתוב השם בכתב יד ילדותי, ומודבקת מדבקת גור אריות חמוד על רקע קשקוש המדמה מי נהר. מישהו אהב את הספר הזה. עמודיו מוכתמים מעט בשוליהם. ניכר שדפדפו וקראו בו. הוא פורסם בשנת תשי"ב, 1952, ונפתח בהקדמה יפה, שכתב המתרגם והמעבד, המשפטן וההיסטוריון הרוויזיוניסט יוסף נדבה:

את פאטרסון הציוני איננו צריכים להציג כאן; אחד הפרקים הרומנטיים ביותר בתולדות הציונות קשור בשמו - הוא עמד, כידוע, בראש "גדוד נהגי הפרדות" בגליפולי ב-1915, ולאחר מכן היה מפקד אחד הגדודים של הלגיון העברי. עד מותו בשנות מלחמת העולם השנייה עמד לימין הציונות, רתם את עצמו בעגלתה וסייע להגשמתה כמיטה יכולתו. הוא לא זכה לראות בתקומתה של מדינת ישראל, אך למן היום בו קרא לראשונה את פרקי התנ"ך שלנו והתלהב מגבורינו - גדעון ושמשון, דוד והחשמונאים, בר כוכבא וצאצאי העברים עד דור אחרון, - האמין האירלנדי הפרוטסטנטי הזה ביעוד מלכות ישראל המחודשת.

כאן רוצים אנו להציג לפניכם פאטרסון שונה לחלוטין, שרק מועטים בינינו שמעו על אודותיו - את פאטרסון כאחד מגדולי הציידים שבכל הדורות.

תשאלו - מה טעם להביא ספר כזה לפני הקורא העברי כיום? כלום עם של ציידים אנו? על כך אשיבכם, כי טעות גדולה היא בידכם. אין נושא ספרו של פאטרסון על ציד האריות במזרח יבשת אפריקה רחוק מאתנו. מאז שחרר צבא ישראל את הנגב המדברי ואף הגיע עד לאילת לתקוע יתד נאמנה בחוף ים-סוף, בעציון גבר ההיסטורית, כבר הגיעו לאזנינו

עטיפת עותק ספרו של פאטרסון שהתגלגל לידי

ספורים רבי ענין על האריות המשוטטים בין גבעות החול ועל נמרים המשחרים לטרף, ובחניטה - בצפון - ניתן לראות צבועים לעתים קרובות למדי, והתנים והשועלים חזון נפרץ הם בהרי יהודה ובשאר מקומות בארץ.⁹¹

נדבה יודע, כמובן, שהתירוץ הזה לנחיצות הספר קלוש למדי. זה תכסיס רטורי. ארבע שנים אחרי קום המדינה, הוא חוגג את מלכות ישראל המחודשת, גדולה כל כך עד שיש בה טבע פראי עליו צריך להשתלט. הקוראים מוזמנים לדמיין שגם הם עצמם חלק משרשרת גיבורי החיל המיתולוגיים. מי יודע, אולי אפילו נעודו להם עלילות ציד משלהם. אבל פאטרסון מלמד דברים נוספים, איך להיות לוחם ובן תרבות:

⁹¹ פאטרסון, אריות, עמ' 5

ספורו של פאטרסון יקסום תמיד לבני הנעורים בעלי הנפש היוקדת ומבקשי התעוזה. פרשת הרפתקאותיו של הצייד המופלא הזה היא רבת-עלילות ומאלפת. דומה שלקח אחד במיוחד יכולים לנו ללמוד מספורו המלבב והמרתק: אומץ לב וקליעה מדויקת בלבד אינם מספיקים; הלוחם המובהק חייב לסגל לעצמו קור רוח, שיקול צלול וסבלנות. תכונות אלו אופייניות הן לכל מעשי-גבורותיו. לא אחת ניצל פאטרסון ממוות הודות לשליטה מופלאה על רוחו בשעות סכנה. מעולם לא איבד את עשתונותיו. תמיד ערך את תכניותיו בשלוות נפש, שעמדה לו גם ברגעים שנדמה היה, כי שוב אין תקווה לחייו.

ולא לשם ציד סתם יצא פאטרסון ליערות-בראשית של אפריקה. הוא יצא לבצע משימת-תרבות גדולה: כמהנדס הוטל עליו להקים גשרים ולסלול מסילת-ברזל כדי להחדיר את ערכי-הרוח של אירופה גם למחשכי היבשת הבלתי נודעת.⁹²

אלה תכונות הלוחם, המהנדס והגבר הרצויות: אומץ לב, מקצועיות, שליטה עצמית. אמונה מלאה שאתה מגשים בפעולתך ערכים שאינם ניתנים לערעור. הסתפקתי בזה פעם, בידיעה שאני ממלא תפקיד. האמנתי שככה זה בחיים ופחדתי מתחושת הכישלון שמלווה את הפקפוק באמיתות הנצחיות האלו. רציתי להיות לוחם נועז, רציתי להידמות לפאטרסון. הוא לא היה סופר, שמדמיין עלילות בדויות ופנטסטיות, הוא הדבר עצמו, עד מהימן:

אלו רציתם הוכחה לאמת הצרופה בספוריו המרתקים, כי אז מצאתם אותה בתערוכת עורות-החיות שהופשטו על-ידי. הן מוצגות לראווה ב"מכון ז'בוטינסקי" בתל-אביב. עוד בחייו הוריש ידיד זה של היהודים את "רכושו" היקר הזה למוסד הזה.⁹³

פרט זה, העורות המוצגים לראווה בבית ז'בוטינסקי שברחוב קינג ג'ורג', סקרן ולא הרפה ממני. הייתי אחד מהקוראים היחידים בספריית הבסיס, שהורכבה מספרים שנתרמו או נזרקו ונאספו. לקחתי הביתה את העותק. לאף אחד לא היה איכפת. הוא הפך לחלק אהוב מספרייתי. מתישהו מצאתי עותק נוסף, שנעטף בניילון כך שעטיפתו המקורית השתמרה. עותק זה היה שייך פעם לספריית בית הספר הממלכתי הדתי 'מקור חיים' בבני ברק. חותמת יפה מגלה כיצד הגיע לשם.

החותמת מתארת סצנה של קריאה. ילדים, בני עולים מתרבויות שונות, בכיפות וכובעים מסורתיים, מתקבצים מעבר לכתפיה של ילדה לא גדולה בהרבה מהם, הקוראת להם מתוך ספר עב כרס שהיא חובקת. שיערה אסוף בקוקיות. היא יפה ומרוכזת, שפתיה אסופות בחיוך בזמן קריאתה. פעוט שעון על השולחן מימין, שקוע בסיפור, מדמיין. ילד אחר, משמאל, מניח על הקוראת את מרפקו, מעריץ. עוד יצא משהו מהילדים האלו, הם העתיד, והספרים יעצבו את גורלם.

"הספר הוא ידידו הטוב והמועיל ביותר של האדם", מימרא קדמונית זו שלא נס ליחה, היא המנחה את "קרן הספריות לילדי ישראל", שהוקמה ביזמתה של רעית נשיא המדינה, רחל ינאית בן צבי.

⁹² שם, עמ' 6

⁹³ שם, עמ' 6

חותמת 'קרן בית-הנשיא, ספריות לילדי ישראל', ראשית שנות ה-60

באמצעות הספר המובחר והקניית הרגלי קריאה נאותים מבקשת הקרן לתרום להעלאת רמתם התרבותית של ילדי העולים, ילדי משכנות העוני ואזורי הפתוח המרוחקים ולהחיש את קליטתם החינוכית בחברה הישראלית.⁹⁴

זו פתיחת הצהרת הכוונות של הקרן, שגם תורגמה לאנגלית ובודאי שימשה לגיוס תרומות. בגרסה קודמת של טקסט זה מופיע משפט יפה: 'כאדמה למולדת כן הספר לחינוכו של העם'.⁹⁵

הספרים שאנו קוראים, הסיפורים שאנו מספרים ולהם אנו בוחרים להאמין, הגיבורים שאנו מבקשים להנציח, הם הדיוקן שאנו מדמיינים לעצמנו. האם ההתעקשות המוזרה שלי לכתוב, להדפיס, לכרוך ולהפיץ את הספר הזה, בו את או אתה קוראים כעת, קשורה לכך שאני מזדהה עם חלק ממה שמניע את קרן הספריות? ספרים יכולים להיות ידידים למרות שהם אובייקטים. הם חפצים המנציחים את זמן יצירתם. אני אוהב לכתוב ולעשות ספרים כי זה גורם לי להרגיש בעל משמעות.

עורות החיות שצד פאטרסון כבר אינם נמצאים בארכיון ז'בוטינסקי שבמצודת זאב. כאשר ביקרתי שם העזתי ושאלתי על כך. הסתבר שאכן, עד לפני כמה שנים, היה בארכיון ארגז ובו עורות חיות, וכל זמן קצוב היה צריך להוציאם ממנו ולנער מהם את האבק. סיפרו לי שפעם אחת מהעובדות המתנדבות פתחה את הארגז בטעות ונבהלה נורא. הם הועברו, לאחר כבוד, למוזיאון הגדודים באביחיל, והוצגו שם זמן מסוים. כשעודכנה התצוגה הוחלט שלעורות האלה אין בה מקום, והם נשלחו לשימור במעבדות אגף המוזיאונים של משרד הבטחון ונעלמו שם.⁹⁶ הנצחתו העיקרית של פאטרסון היא באחוזת הקבר שהוקמה עבורו ועבור אישתו, בתמיכת בנימין נתניהו, בה טמון אפרם. דמותו מוצנעת כעת במוזיאון, הערת שוליים בסיפור הגדול של תקומת הלאומיות היהודית. הוא מוצג באמצעות סרטון קצר, בו שחקן המחופש אליו מספר במבטא מוזר, אירי לכאורה, ש-'אפילו צדתי אריות!'.⁹⁴

⁹⁴ קרן בית הנשיא לילדי ישראל, מפעל הספריות, 11.12.1962, ארכיון המדינה

⁹⁵ שם

⁹⁶ כך סיפרה לי המדריכה במוזיאון בביקור שערכתי בו ובבית הקברות הסמוך עם בתי ב-24.7.19

הבדואי שלנו

אם פאטרסון הוא הסנדק של צה"ל, עמוס ירקוני הוא ילד החוץ שזה הסכים לקבל, שנשאר תמיד זר, לא באמת אחד משלנו. הם דומים בדברים מסויימים, שני לוחמים נועזים, ציידים בעצם הווייתם, ושונים לחלוטין באחרים. פאטרסון האירי-בריטי, מודל גבריות ויקטוריאנית לוחמת, ירקוני הבדואי-ישראלי, שהיה תקופה מסויימת הלוחם והמפקד החשוב ביותר בצה"ל.

כפי שסיפרתי, מצאתי את עותק ספרו של פאטרסון בספרייה בסיס סיירת גבעתי בו שירתתי. אנו ראינו עצמנו כממשיכים של יחידות צבאיות שקדמו לנו. שועלי שמשון, קראנו לעצמנו, על שם יחידת הג'יפים המיתולוגית, בה שירת גם אורי אבנרי, שפעלה בנגב בזמן מלחמת העצמאות. סיירת שקד נתנה את שמה לאחד מהגדודים של חטיבת גבעתי, אבל אנחנו בסיירת גבעתי קיבלנו את הבסיס ששימש אותה בימי גדולתה, על צריפיו ומתקניו. זה גרם לי גאווה, להיות חייל שצועד בנעלי חיילים אחרים, חלק ממסורת. הרגשתי שייך, אז. אני לא מתגעגע, שמח שהתפקחתי.

בקיץ 1991 נערך בבסיס טקס בהשתתפות השר רחבעם זאבי, הח"כ בנימין (פואד) בן אליעזר, אלוף פיקוד הדרום, ועוד נכבדים ובני משפחה. שמו של הבסיס הוחלף מ'מחנות משמר הנגב' ל'מחנות ירקוני', על שמו של סגן אלוף עמוס ירקוני, מי שהיה מפקדה המיתולוגי של סיירת שקד. איני זוכר דבר מזה. אולי הייתי באותו שבוע באימונים, אולי טרוד בדברים אחרים והטקס לא עניין אותי מספיק כדי לשים לב. אבל הכרתי, אפילו לפני שהתגייסתי, סיפורים על ירקוני, הגשש הבדואי הראשון, שידע לקרוא את המדבר כמו ספר פתוח, שיכול היה למצוא כל אחד, ושאי אפשר

עמוס ירקוני בעת שפיקד על סיירת שקד, ידו השמאלית התותבת על ירכו. מתוך אתר הזיכרון של סיירת שקד

היה להסתתר מפניו. ליד מגורי הקצינים המטים לנפול הייתה בריכת דגים ישנה ויבשה, שריד מימי הסיירת ההיא. אני זוכר שסיפרו שבערוב כל יום ירקוני היה יושב שם, בחברת כל מי מחייליו או מקציניו שרצה בכך, ובשעה שהיו מנקים יחדיו את נשקם מאבק דרכי הטשטוש היה מחלק להם פרוסת עוגה לבנה ופרוסת עוגה שחורה. לא מצאתי כל ביסוס לסיפור הזה, אבל הוא יפה. כנראה שבפועל היה מפקד קשוח וקשה עם חייליו, שהעריצו אותו בכל זאת.

עמוס ירקוני היה שמו הבודי, המעוברת, של עבד אל-מג'יד חאדר. הוא השתמש בו כדי להרחיק את מי שרצה לפגוע בו, בגלל האשמתו בשיתוף פעולה עם היהודים, ממשפחתו. בנוסף טען שהדבר נוח יותר לחייליו, מונע מהם להתבלבל. עמוס ירקוני היה השם הצבאי שלו, והוא לבש אותו כמו מדים. חאדר הוא ירוק בערבית, כך שהמשמעות דומה. הוא שירת בצה"ל מזמן הקמתו ועד 1969, הגיע לדרגת סגן אלוף, זכה בשלושה צל"שים, איבד יד ורגל, והיה לאגדה עוד בחייו.

יליד 1920, הוא בא משבט אל-מזאריב ששכן בעמק יזרעאל ובהרי הגלבוע. אביו הסתבך עם השבט ונאלץ לנדוד לזמן מה, עד שיושרו ההדורים, ולחיות בחסות היהודים. בילדותו היה רועה את עדר משפחתו, וגילה עניין גם בציד ובצליפה. בשנת 1935 ניגן בחליל הצאן שלו בחתונתם של משה ורות דיין בנהלל. כנער השתתף כחבר כנופייה זוטר במרד הפלסטיני מול השלטון הבריטי (המרד הערבי הגדול), ולקח חלק בהצתת צינור הנפט שסללו הבריטים, שהוביל מהשדות שבעירק לבתי הזיקוק בחיפה. אחר כך הסתכסך עם בני חבורתו וגויס על ידי עודד ינאי, בן נהלל ומראשוני המסתערבים, לסייע לכוחות הבטחון היהודיים ששמרו על ישובי העמק מפני הכנופיות. אז סומן כמשתף פעולה עם היהודים. הוא נאלץ לברוח מגזר דין מוות שהוטל עליו על ידי נכבדי השבט והתגייס לצבא הבריטי. כאשר נעצר לאחר שזוהה כמי שהשתתף בפעולות החבלה נגד צינור הנפט התהדקו עוד קשריו עם האסירים היהודיים שנכלאו כמוהו בכלא עכו.

אחר כך עבד כפועל פשוט בבתי הזיקוק בחיפה, מקום בו עבדו יהודים וערבים זה לצד זה. שם נקלע לזירת 'הטבח בבתי הזיקוק', אחד מהסיפורים המלוכלכים ביותר של תקופת הבלאגן שקדמה למלחמת 1948. מחתרת אצ"ל הרוויזיוניסטית התנגדה למדיניות ההבלגה שהובילה ההגנה וקראה לפעולות נקם והפחדה של האוכלוסיה הערבית. חוליית לוחמי אצ"ל גלגלה קופסאות שימורים מלאות חומר נפץ לתוך קבוצת פועלי דחק שהמתינו בכניסה לבתי הזיקוק. מטעני החבלה התפוצצו, הרגו 6 ופצעו 42. בתגובה פרץ המון לתוך בתי הזיקוק וחיפש נקמה ביהודים. ההמון הרג במכות ובסכינים 39 ופצע 49. עבד אל-מג'יד נקלע למהומה, ובחר לא להצטרף לפורעים. הוא אף הצליח להזהיר קבוצת חשמלאים יהודים, ובכך הציל 6 מהם. מעגל הנקמה המשיך להתגלגל. עקב כמות ההרוגים הגדולה נטשה ההגנה את מדיניות ההבלגה ויצאה לפעולת תגמול ונקמה גדולה בשני הכפרים הסמוכים לבתי הזיקוק. פקודת המבצע קראה להרג של גברים בוגרים ופגיעה ברכוש, אבל בסופה נהרגו למעלה מ-60 גברים, נשים וילדים, ו-3 לוחמים יהודים. המתח בין שני הארגונים הוביל בהמשך לשורת מעשי חטיפה, שבאחד מהם חוסל לוחם אצ"ל צעיר על ידי אנשי ההגנה לאחר שנחקר ועונה. איזה גועל נפש, בחיי, נקמה על נקמה על נקמה. המעגל הזה עדיין ממשיך. לא יהיה לזה אף פעם סוף.

עבד אל-מג'יד טען ששם, בבתי הזיקוק, בעת שהגן על עמיתיו מהטבח, בחר צד והזדהה עם בני הלאום האחר: 'אז ראיתי שיהודים הם עם מועט וזקוק לעזרה. ואצלי זה בדם, כשאני רואה שניים רבים, אני הולך תמיד לעזור לחלש'.⁹⁷ מעניין שכך, בהעדפה אוטמטית לצד החלש, האנדרדוג, הסביר פאטרסון את הזדהותו שלו עם חייליו היהודים.⁹⁸

כשהוקם צה"ל התנדב עבד אל מאג'יד לשירות ב'גדוד המיעוטים', שהורכב מבדואים, צ'רקסים ודרוזים שבחרו לשתף פעולה עם המדינה היהודית. אז גם שינה את כינויו, למרות שלעולם לא שינה את שמו באפן רשמי. הוא שימש כסייר וגשש, מי שהולך בראש הכוח, חשוף לסכנה, מסוגל לזהות את העקבות הקיימים בשטח ולקרוא אותם. הוא למד להכיר את הנגב, ואת קו הגבול הארוך עם מצרים ורצועת עזה. השנים שאחרי המלחמה היו רוויות בהסתננויות של בודדים, שניסו לחזור ליישובים שננטשו בעקבות הנקבה, של מברחים, של חוליות לוחמים פלסטינים, 'פדאיון', שביקשו לעשות מעשי טרור ושל חוליות חיל קומנדו מצרי. במרדף אחרי חוליה כזו, בעת שצעד בראש חייליו, גילה שהבורחים מסתתרים בתוך סבך קני סוף. במקום לסגת ולהמתין לתגבורת הסתער עליהם. כך ענה לאורי מילשטיין ששאל אותו על כך:

לא יכולנו להימנע מההיתקלות ההיא. יש מקרים שבהם או שאתה פוחד ולא פועל, או שאינך פוחד, ואז אתה חוטף ומחטיף. יכולתי לא להיכנס לסוף. יכולתי לומר: 'הם שם. תביאו כוחות לכתר אותם'. לא כך חונכתי. אם האויב נכנס לשטח שלי, אני תוקף אותו בלי חשבונות.⁹⁹

בהסתערות זו נפגע קשה מצרור יריות בידו השמאלית. למרות זאת הצליח לחסל את אחד התוקפים, לפצוע שני ולהבריח את השלישי. כאשר נקטעה ידו כתוצאה מהפגיעה לא הסכים לוותר על היותו לוחם. הוא ביקש שיותאמו לו שתי פרוטזות, אחת ייצוגית, ליום יום, ואחת לזמן קרב, עם קרסים שיאפשרו דריכת הנשק במהירות. הוא למד קרוא וכתוב רק בגיל מאוחר, וסיים בציונים נמוכים את קורס הקצינים, אבל יכולת קריאת השטח שלו הייתה אגדית. בכתבת פרופיל שפורסמה עליו בעיתון מעריב סופר כי:

הבדווים מעריצים את עמוס ירקוני ואגדות נקשרו לשמו. על-פי אחת מהן מספרים, כי אם אדם יעבור במדבר, ירים אבן קטנה, יירק מתחתיה ויחזירה למקומה, ירגיש עבד-אל מג'יד בשינוי גם כעבור 100 שנה. אז יתכופף, יגלה את היריקה ויתחיל ללכת בעקבותיו של היורק. הוא יגיע לקברו של האיש שנפטר בינתיים, יקיש על המצבה וישאל 'מדוע ירקת על האבן, נבל?'¹⁰⁰

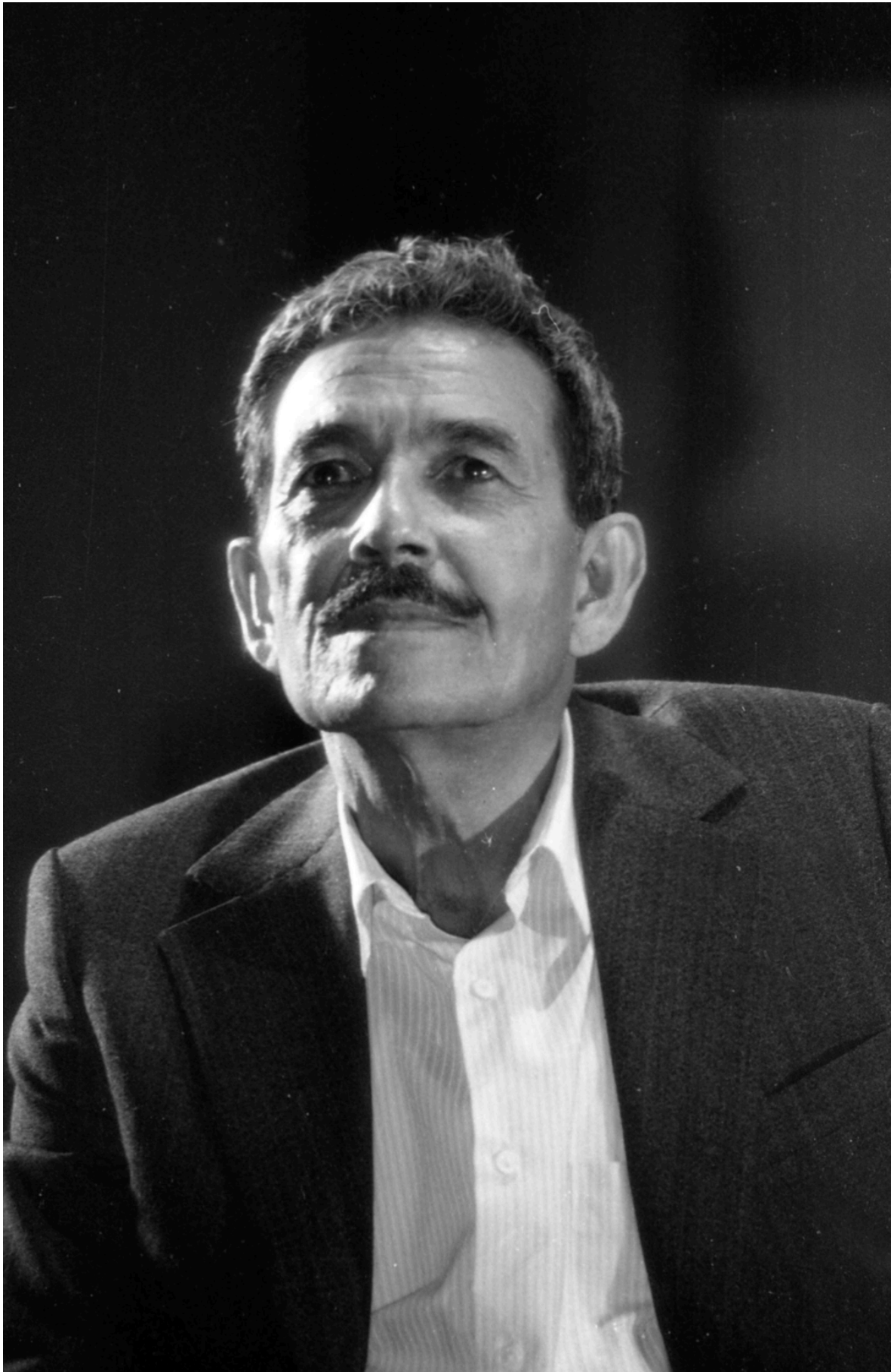
רחבעם זאבי סיפר על מצוד שניהלו יחדיו אחרי מסתננים:

⁹⁷ סגן-אלוף עמוס ירקוני הוא עבד-אל-מאג'יד ח'דר, נילי פרידלנדר, מעריב, 4.5.1976, עמ' 28

⁹⁸ פאטרסון, עם היהודאים, עמ' vii

⁹⁹ אורי מילשטיין, הגיבורים הנשכחים בצה"ל: סיפורו של הגשש הבדואי שפיקד על סיירת שקד, מעריב on-line, 21/09/2019

¹⁰⁰ פתאום נזכרו שעמוס ירקוני ערבי, אורי בינדר, מעריב, 13.7.1984, עמ' 148

עמוס ירקוני בעת קבלת 'פרס יגאל אלון למעשה מופת חלוצי', 1985
צילום: אילן אוסנדרייבר, ארכיון דן הדני, הספרייה הלאומית

”עמוס אמר לי שהם יודעים כי אנו בעקבותיהם. ידעתי שאפשר לזהות עקבות של אנשים רצים, אך לא האמנתי, כי ניתן לדעת על פי העקבות, שהבורחים הבחינו ברודפיהם”. הגשש המנוסה הבחין בלבטיו של המפקד ועצר כדי להסביר לו: ”הסתכל על הצעדים ותבחין שכל עשרה צעדים בערך יש סטיה בכיוון הריצה. הסיבה לכך היא המבט לאחור, שגרם לאותה סטיה”.¹⁰¹

סיירת שקד הייתה היחידה הצה”לית הראשונה בה שירתו יחדיו חיילים ומפקדים יהודים וערבים. סיסמתה היתה ’אין סיכון – אין סיכוי’. מטרת הקמתה הייתה למנוע ולסכל הסתננויות והברחות בשטח פיקוד דרום שגבולותיו היו פרוצים. היא עשתה זאת באמצעות כוח קטן, כ-30 לוחמים בסך הכל, ששמר על דרכי טשטוש שאיפשרו לזהות את חצייה של הגבול, הפעיל יוזמה במרדף ובקרב, זיהה והגיב מהר לכל סימן בשטח. עמוס ירקוני החל כקצין ביחידה, הפך לסגן המפקד ומונה לבסוף למפקדה. כך היה אחראי לא רק לציד האדם המתמשך שניהלה הסיירת אלא גם לגיוס חיילים נבחרים אליה. הוא העדיף את בני הקיבוצים, מיטב הנוער של אז, ודאג שיוכשרו בסיוור ובגישוש, תוך שהוא ממשיך להוביל אותם בעצמו. כך גם נפצע קשה שוב, הפעם ברגלו, שגם היא נקטעה, וגם הפעם התעקש לחזור ליחידה. אבל גופו המוכה והפגוע כבר לא יכל לעמוד בתלאות ציד האדם. הוא פרש בשנת 1967, ובנימין (פואד) בן אליעזר, סגנו, החליף אותו. לאחר מלחמת 1967 שימש כמושל מרכז סיני הכבושה, ובשנת 1969 פרש מצה”ל. לאחר מכן שימש כיועץ בתהליך הכושל של העברת הבדואים בנגב למגורי קבע בעיירות. איזה אומץ היה לו, זה לא יאומן. רעייתו הייתה ממוצא נוצרי והתאסלמה כשהתחתנו. נולדו להם שישה ילדים והם חיו בבית מידות בשכונה יהודית בבאר שבע. ילדיו התחנכו במסגרות חינוך עבריות, אך הוא המשיך לראות את עצמו כשומר על זהותו הערבית, המוסלמית והבדואית. נאמנותו המוחלטת למדינה נבעה מתוך הזהות הזו, לא סתרה אותה. ’אני מאמין בצדק חברתי ללא הבדל דת, מין, צבע וגזע, שלום צודק בין העמים, עזרה לזולת וכבוד הדדי’, אמר.¹⁰²

אין ספק שאהב את הסכנה, שהתענג על המרדף, על הנצחון בקרב המוחות בין הטורף לנטרף. אבל סיבת נאמנותו העיקרית הייתה הרצון להבטיח עתיד טוב יותר לילדיו. אולי, כמו פאטרסון, גם הוא רק קוריוז, אדם שכשרונותיו ואומץ ליבו התאימו לזמנים המשוגעים בהם חי, שאוסף נסיבות מקרי הוביל אותם להיות מוקעים כמי שבגדו בבני עמם.

פאטרסון היה הבריטי ’שלנו’, של הפלג הרוויזיוניסטי בתנועה הציונית, שהפכה אותו לדמות מודל של מפקד וגבר אידיאלי. ההערצה והחברות של פאטרסון עם ד’בוטינסקי והזדהותו עם התנועה הרוויזיוניסטית הביאה לכך שבשנת 1937, בעת ביקור בארץ, סקר לאור ירח מצעד צבאי חמוש של חיילי מחתרת אצ”ל. האירוע צולם לסרטון חדשות, אבל הצנזורה הבריטית פסלה את שידורו. קצין בכיר ומעוטר שסוקר משמר של טרוריסטים, איזו בושה. פאטרסון גם השתתף במסעות גיוס כספים לצורך מאבק צבאי בערבים ובבריטים, ניהל מלחמה בדעות הקדומות לגבי יכולת הלחימה

¹⁰¹ ש.ם.

¹⁰² שמעון אלקבץ, פקיד במכבי סירב לקבל לקופה את בתו של גשש בדווי בעל אות מופת מצה”ל, חדשות, 16.5.1989, עמ’ 8

היהודית, והאמין בעליונותה התרבותית וצדקת דרכה האבסולוטית של הציונות. בסוף ימי המנדט פאטרסון היה אנטי בריטי מוחלט, בוגד לכל דבר ועניין.

עבד אל-מג'יד נתפס כבוגד כי לחם לצד היהודים, אבל תפס את עצמו כלוחם מקצועי, המונע על ידי ערכים אוניברסליים. עבור היהודים היה הבדואי 'שלנו', בן המקום שהעביר לשליטתם את הידע האוטנטי של הטבע שהיה לכאורה חלק ממנו. גם הוא ייצג מודל גברי שניתן להעריץ ולחקות. בפועל היה יציר של המציאות המיוחדת בעמק יזרעאל, שם גדל, בו התקיימו חיי עימות ושותפות, ובו קשרי כבוד ובריתות היו יכולים להתקיים גם במנותק מהשסע הלאומי. עוד בזמן העלייה השנייה יכלו אנשי תנועת 'השומר' להרשות לעצמם להתפעל מהלוחמים הצ'רקסים והבדווים, לרצות להחליף אותם בעבודת השמירה ובמקביל לחקות אותם ולנסות לדמות להם. בני הדור הצעיר שגדל בעמק, וביניהם משה דיין ויגאל אלון, המשיכו להתייחס ללוחמים הבדואים בכבוד והערכה, אפילו תוך כדי העימות איתם. עמוס ירקוני בחר, או אולי מצא את עצמו, בצד הישראלי של הקונפליקט הלאומי. יכול להיות שכך התגלגל גורלו. אולי הובילו אותו סיבות עמוקות יותר. אבל הוא, ולוחמים בדואים, צ'רקסיים ודרוזים אחרים, איפשרו לצה"ל ולחברה הישראלית לנכס לא רק את היכולות הקרביות האישיות שלהם אלא גם סט כולל של ערכי לחימה מסורתיים: הכרת השטח, אחוות לוחמים, הסתפקות במועט, שמירה על קוד כבוד.

עמוס ירקוני קיבל משכורת צבאית, כבוד והערכה. תמורת זה הסתכן ונפצע, עד שהפך לשבר כלי. הוא לא ננטש אבל גם לא זכה לראות חברה שיוויונית, בה לילדיו יש את אותן זכויות והזדמנויות כמו לילדי לוחמיו.

כשנתיים לפני מותו מסרטן, אחרי שכבר זכה ב'פרס יגאל אלון למעשה מופת חלוצי', התפרסמה כתבה בעיתון 'חדשות', שתיארה השפלה שעברה אמירה, בתו בת ה-23, שניסתה להרשם בסניף מרכז ירושלים של קופת החולים מכבי:

הצגתי בפני הפקיד, יהודה זוהר, תעודת סטודנט. הוא שאל אותי מתי השתחררתי מצה"ל. אמרתי לו שלא שירתתי בצה"ל, כי אני לא יהודיה. הוא ביקש ממני תעודת זהות, ואז נאנח ואמר שהוא מצטער אבל הוא לא יכול לרשום אותי לסניף. שאלתי למה, והוא ענה: "ערבים נרשמים רק במזרח-ירושלים. זה עניין של מדיניות אצלנו ואת לא יכולה להתקבל". הסברתי לו, שאני גרה מטרים ספורים מקופ"ח, ואין שום סיבה הגיונית שאלך עד לקצה השני של העיר למזרח-ירושלים, הוא לא ענה, אלא קימט את טופס ההרשמה.¹⁰³

דובר קופת החולים מסר בתגובה לפניית העיתון שמדובר בסך הכל בחוסר הבנה, שאמירה מוזמנת להגיע שוב לסניף והרשמתה תושלם, אבל תחושת ההשפלה נותרה בעינה. "העניין הזה טפח על פניו של אבא כמו סטירה", סיפרה אמירה על תגובתו של עבד אל-מג'יד לסיפורה, "אבא חינך אותנו לשוויוניות ולכיבוד הזולת, לא ציפיתי לקבל יחס כזה בסניף מכבי".¹⁰⁴

¹⁰³ שם

¹⁰⁴ שם

שיוויון וכיבוד הזולת, נו באמת. כנראה שעבד אל-מג'יד לא הבין איפה הוא חי, דמיין שאת הערכים האלה הוא משרת, שבשמם הרג ונפצע. איזו תמימות. איזו אכזבה. המדינה ניצלה אותו. הוא היה בשר תותחים. הנצחתו, בשינוי שם הבסיס עליו פיקד, בקריאת רחוב סתמי ומעגלי בבאר שבע על שמו, ממשיכה את הניצול הזה בכך שהיא מציגה אותו כ'ערבי טוב', שבחר בצד הצודק תמיד של צה"ל והציונות. בסוף, כעת, זאת מדינה גזענית ומפלה, ששואפת להיות וילה בג'ונגל מוקפת חומה. עמוס ירקוני נוצל על ידי המדינה ועזר בהקמת התשתית והיסודות לחומה הזו, שלעולם לא תספק הגנה אמיתית ותוביל לעוד מוות וסבל. חיילים אמיצים, גברים שרוצים להוכיח את עצמם, יש שרשרת ארוכה של כאלה, שנוצלו וננטשו, ששאפו לטוב ומצאו עצמם כסוכני הרס. לכולם יש לי אמפטיה, אפילו לעצמי.

* *

גם אני רציתי, פעם, להיות קצת כמו בדואי.

בילדותי המוקדמת, בדימונה, אבי, שסחר ברקמות פלסטיניות וקנה סחורה מהנשים המקומיות, לקח אותי לביקורים במאהלים בסביבה. האוהלים עוד היו בנויים בשיטה המסורתית, יריעותיהם תפורות עורות עיזים, ואני זוכר את ריחם המעקצץ. היה לאבי, ובעקבותיו גם לי, ברור שהבדואים הם חלק מהטבע ומהמדבר, ראויים לקנאה ולהערכה על כך. מאוחר יותר, בטוילים להר הגבוה בסיני, הערצתי את הכרת השטח, הצעד הבטוח והשלווה של מורי הדרך שהובילו את חבורות הטיילים. חזרתי משם עם ג'לביה אפורה מפוספסת, שעדיין נמצאת בארון הבגדים שלי. רציתי להיות כמוהם, בן המקום, רגוע ובטוח בגבריותו, מעמדו ותרבותו, מאוחד עם הטבע. רציתי להיות הפנטזיה הרומנטית והאוריינטליסטית שלי על דמות הבדואי, התעלמתי מהעוני ומהחיים הקשים, וניצלתי שברי מיתוסים ואת היכרותי החלקית עם התרבות שאף פעם לא הייתי חלק ממנה כדי לבנות לי מיתוס עצמאי משלי. 'צלילי חליל אל החולות של המדבר היה שולח', כך נפתח 'שיר אהבה בדואי' שנכתב על ידי איציק ויינגרטן והיה פופולארי בימי נערוטי. היום לא היה נכתב שיר שכותרתו כזו.

אני מתרשם שהציונות, במהדורתה הנוכחית, המופרכת, הבטוחה בעצמה עד זרא, אינה זקוקה למודל אוריינטליסטי מקומי להידמות אליו. בדואי היום הוא בעיקר כינוי גנאי, המעורר אסוציאציות על עבריינות, אלימות בכבישים וניצול נשים. זה חבל, עליהם ועלינו. דמויות כמו עמוס ירקוני/עבד אל-מג'יד ח'אדר לא יהיו עוד. הן חד פעמיות, וההזדמנות כבר הוחמצה. מרחב הביניים לחילופי תרבות, שבו אומץ לב, כבוד ותושייה הם ערכים עליונים, כמעט ונעלם. צה"ל של ימינו עדיין משתמש בגששים, אבל רוב ציד האדם מתבצע באמצעים אלקטרוניים. מעשה הגבורה המרכזי שקודם על ידי דובר צה"ל במבצע 'עלות השחר' ענוג השם האחרון היה הרג אדם בלתי חמוש על ידי קצינת תצפיות בלחיצה על ג'ויסטיק. הזמנים משתנים, ככה זה.

שיני בנים

מעניין אותי איך דברים מתגלגלים מדור לדור, איך תכונות אופי מוצאות דרכי ביטוי שונות בזמנים שונים וכיצד ערכים אישיים וחברתיים שהתאימו לזמן אחד מתיישנים והופכים לנטל בזמן אחר, עד שלעיתים אין ברירה אלא להדחיק ולשכוח אותם. הורשה אינה שרשרת מסירה ושכפול מסודרת אלא תהליך מתמיד של הסתגלות והתאמות. אני נושא עמי חלק מתכונותיו של אבי, שמת כבר לפני תריסר שנים, אבל, למזלי, אני שונה כמעט לגמרי ממנו. אני יודע שבתי תהיה שונה ממני ומאהובתי, למרות שהעברנו אליה חלק מתכונותינו ותפישות עולמנו, ושחם על כך.

בנו של פאטרסון, שנולד מעט אחרי ששב מהספארי הטראגי שבו התאבד אודלי בלית', היה שונה ממנו לחלוטין, ובכל זאת נשא תכונות דומות. פאטרסון האב היה איש צבא ומהנדס, מעשי ויהיר. הבן היה מדען מוערך, איש רעים לכאורה, בודד בפועל. שניהם היו מבריקים, אמיצים ויוצאי דופן, יחידים במינם.

בראיין פאטרסון זכה למעמד מיתולוגי בקהילת הפלנאוטולוגים, חוקרי המאובנים, אליה השתייך. הוא מת צעיר, בגיל 70, ומההספדים שנכתבו עליו ניכר שפרט להיותו איש מדע מוביל, בעל ידע רחב, בלתי נתפס כמעט, על מאובנים וחיות שנכחדו הייתה לו גם נדיבות רבה בחלוקת ידע זה עם הקהילה המדעית. אישיותו הייתה מסובכת להבנה. גם תהליך ההכשרה שלו כחוקר היה בלתי מקובל. עד גיל 12 חונך בבית, על ידי אימו, פרנסס הלנה גריי פאטרסון. הספק בדבר היותה אימו הביולוגית ליוה אותו כל חייו. זו הייתה תעלומה, שאלה שאסור לשאול. למרות שיכול להיות שנשא את המטען הגנטי של אפי בלית', פרנסס הייתה האם היחידה שהכיר. היא הייתה משכילה, בעלת תואר אוניברסיטאי במדעי הטבע ודוקטורט במשפטים. כנראה שבסיס הידע שהעניקה לו היה רחב ושהאמינה ביכולתיו אבל לא ידעה או לא הייתה מסוגלת להעניק לו אהבה. אביו לא נכח הרבה בבית. בילדותו, בזמן מלחמת העולם הראשונה, שירת בצבא, ואחרי שהשתחרר היה עסוק בנסיונות עסקיים כושלים והרפתקאות במקומות שונים בעולם. הוא חלם להתעשר אבל לא הצליח. הצורך להבטיח הכנסה מתאימה למעמד החברתי שראה את עצמו משתייך אליו הוביל את בחירותיו. בגיל 13 נשלח בראיין לפנימיית מלברן, בית ספר פרטי מצויין ויקר, אבל בגיל 17 הוציא אותו אביו מבית הספר. לא ברור מה הוביל לכך, אולי משבר כלכלי, אולי אכזבה מכך שבנו לא הראה רצון בקריירה צבאית כמוהו, ואולי החלטה שהגיע הזמן שימצא את עתידו בעצמו.

הקולונל ארז את הגולגלות ואת עורות האריות שצד בצאבו, ששימשו עד אז כשטיחים בבית היקר מדי לתחזוקה בו גרה משפחת פאטרסון, ולקח אותם ואת בנו למוזיאון פילד להיסטוריה של הטבע בשיקגו. את מנהל המוזיאון הכיר באחד ממסעותיו הקודמים לארצות הברית, כאשר היה אורחו של רוזוולט. תמורת שרידי טורפי האדם, שהועברו לשימור ולפחלוצ, קיבל 5000 דולר. את בנו, בעל המוח האנליטי והחוש לפרטים, הפקיד בידו של מנהל המוזיאון, שמצא לו משרה זוטרה כעוזר במחלקת מאובני היונקים. השניים כמעט לא נפגשו שוב, ושמרו על קשר עדכונים קר ומרוחק. אבל הוא העביר אותו למקום שהתאים לו.

המוזיאון היה מקום טוב לצבור בו ידע, ובראיין הצעיר והמוכשר פרח בסביבה הזאת ומצא בו בית. תוך כמה שנים קודם בדרגה, הפך לאוצר מחלקת מאובני היונקים, ואחר כך לאחראי על כל תחום הפלאונטולוגיה במוזיאון. הוא התחתן עם בת שיקגו, ונולד להם בן, אלן, שיהיה בנו היחיד. בזמן מלחמת העולם השנייה התנדב והתגייס לצבא, נלחם באירופה ולקראת סופה נפל בשבי הגרמני. אחרי המלחמה חזר לשיקגו ולמוזיאון.

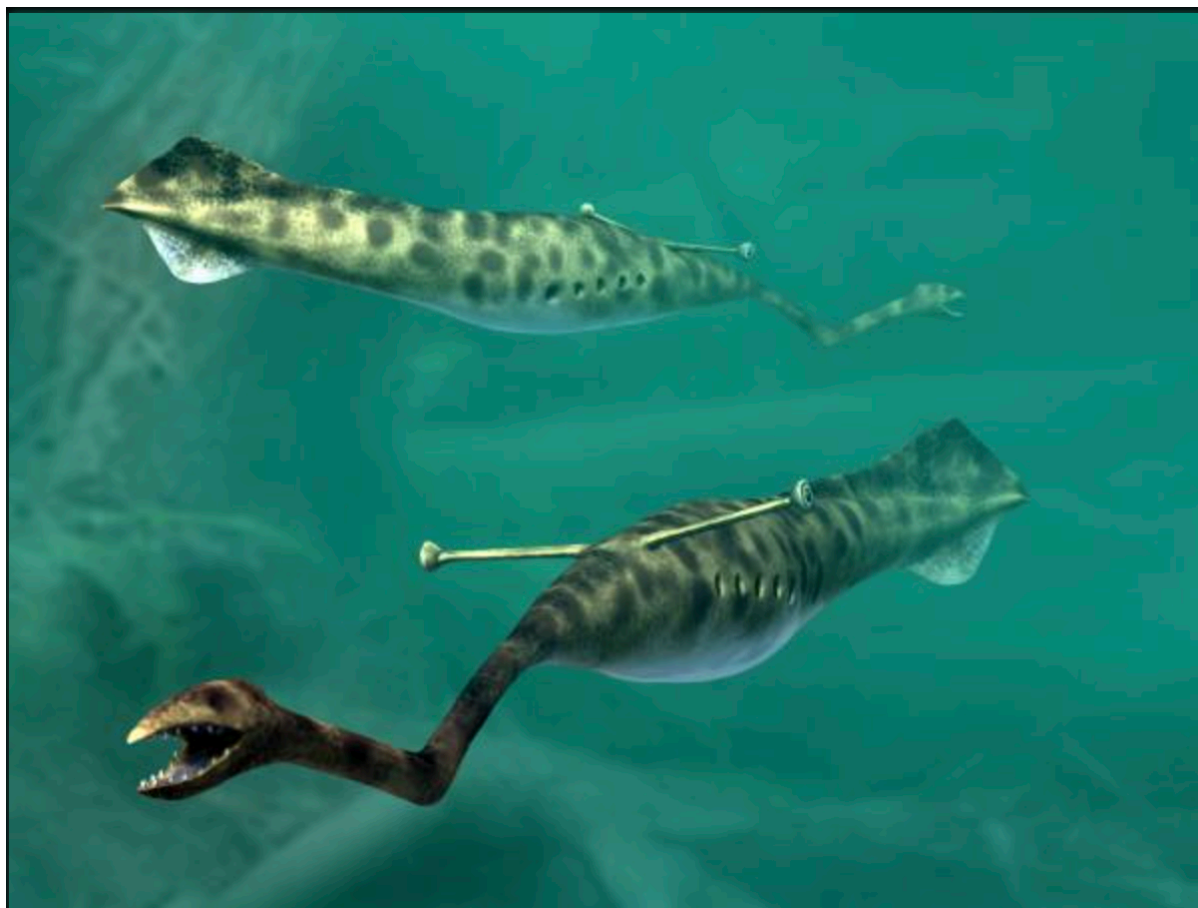
בתקופה זו ג'ון ופרנסס פאטרסון היגרו לארצות הברית, וחיו בבית קטן בלוס אנג'לס. כספם אזל ובריאותם התדרדרה. ג'ון היה מעורב בפעילות ציונית, אבל מצבה של פרנסס הורע והיא אושפזה במוסד סיעודי. ג'ון ניצל את הכנסת האורחים של מאהבת ישנה שלו ובני משפחתה והתארח בביתם. כאשר גסס, והיה צורך לדאוג לו כאשר המשפחה יצאה לחופשה, התחמק בראיין מהבקשה שישמור עליו וטען למחויבויות קודמות. ג'ון פאטרסון פתר את הבעיה בכך שמת בזמן, חסר כל. אשתו מתה שישה שבועות אחר כך, גופות שניהם נשרפו והאפר הופקד למשמרת נצח בבית הקברות.

בשנת 1955 מונה בראיין פאטרסון לפרופסור לפלאונטולוגיה של בעלי חוליות באוניברסיטת הארווארד, אחת מהמשרות החשובות ביותר בתחומו. המשפחה עברה לגור בבוסטון. פרט למחקר במעבדה פאטרסון היה מעורב בחיפושי מאובנים וביצע עבודת שטח רבה בארצות הברית, בדרום אמריקה ובאפריקה. הוא כתב ופרסם מחקרים רבים, שכולם פונים ומיועדים לקהילה המדעית. אבל היה לו גם צד תיאטרלי ומוחצן. בכנסים מדעיים היה ידוע בהופעתו האקצנטרית, בסיפורים שאהב לספר על הרפתקאותיו, בכך שיכול היה להיות איש מדע רציני ברגע אחד ומלא ברוח שטות במשנהו. עולמו היה של מישהו שלא התבגר לגמרי. כך ניתן להבין את 'מתיחת התולעת הרוקדת' שביצע.

מתיחות הן דבר מוזר. לגרום למישהו אחר להאמין בבדייה, לבחון כיצד הוא מתמודד עם השקר שאותו הוא חווה כאמת, לראות מה נחשף כך. הכרתי אנשים שעבדו על אנשים אחרים בטלפון, והתענגו על המבוכה שעוררו כאשר נחשפו כפתאים. זה נחות בעיני. המתיחה של פאטרסון היא בדרגה אחרת לגמרי. זאת יצירת אמנות, מעשה גאוני ומופרך. צירפתי כנספח לספר זה תרגום שלי למאמר שחשף אותה בפני הציבור (שהצחיק אותי עד דמעות).

זה קרה בשנת 1967. עיתון מוזיאון פילד פרסם מאמר שתיאר חיה פרה היסטורית דמויית תולעת שמאובנים שלה הגיעו למוזיאון. חיה זה הייתה יוצאת דופן כיוון שאיש מהחוקרים לא הצליח למקם אותה בתוך מארג הידע הפלאונטולוגי הקיים. היא הייתה מוזרה כל כך עד שהוענק לה כינוי: 'המפלצת של טולי', על שם האיש הראשון שהעביר מאובן שלה אל החוקרים. כולם אוהבים מפלצות, והסיפור היה מעניין דיו כדי לפרוץ את גבולות הקהילה המדעית ולהתפרסם גם בעיתונות הכללית.

כמה חודשים אחר כך הגיעו אל המוזיאון מספר מכתבים, שנשלחו ממקומות שונים בקניה. המדינה הייתה מושבה בריטית עד שנת 1963, וכעת ניסתה למצוא את דרכה העצמאית. הכותבים השונים למוזיאון שיקפו את הפסיפס האנושי במדינה הצעירה: אחד היה קצין צבא בריטי זקן, לוטננט קולונל בגמלאות, שני סוחר ומתווך ממולח ממוצא הודי, שלישי מורה בית ספר חדור

'המפלצת של טולי' - הדמייה

אידיאלים ורביעי בן שבט נידח, תלמידו הצעיר והנלהב. כולם סיפרו על שמועה שהגיעה אליהם, בעקבות פרסום גרסה של המאמר על 'המפלצת של טולי' בעיתון מקומי. הם תיארו יצור דומה מאוד, זהה ממש, ל'מפלצת של טולי' הפרה היסטורית, שחי בביצות הנידחות שבגבול קניה-סודן. הם סיפרו על תולעת, שהמקומיים קוראים לה 'איקורוט לאודונקאקיני', שנוהגת לרקוד על זנבה בלילות ירח מלא, שמניבה חלב ושנשיכת פיה חד השיניים רעילה ויכולה להרוג אדם.

המכתבים למוזיאון נשלחו כולם על ידי פאטרסון, ששהה באותו זמן במשלחת חקר בקניה. הוא המציא את כל הדמויות, פיתח לכל אחת מהן ביוגרפיה וזייף להן כתב יד שונה. במכתבים שזר בין תיאורים פרוזאיים של קשיי היומיום וסיפורי אגדה שנראו כמבוססים על עובדות כלשהן. החוקרים בצוות המוזיאון נפלו בפת. זאת הייתה פנטזיה מסעירה, לא בלתי אפשרית לחלוטין, כי הרי דברים מוזרים מתגלים כל הזמן. הם השתוקקו לגלות ולתעד את התולעת הרוקדת. הם הראו לפאטרסון, שהגיע לביקור רעים במקום עבודתו הישן, את המכתבים, ושאלו בעצתו. הוא הצליח לאמת עבורם חלק מהפרטים שסיפרו הכותבים, אבל לא את עצם קיום היצור המוזר. האפשרות להוצאת משלחת לקניה לשם חיפוש אחרי התולעת עלתה לדיון.

לפאטרסון היה שותף פנימי למתיחה, שדאג שלא תצא משליטה. הוא פוצץ אותה רגע לפני שגרמה לבזבוז משאבי מחקר על ידי שליחת איגרת ברכה לחג המולד לחוקר האחראי, שעליה התנוססה תמונתו, לבוש כציד קולוניאלי, אוחז רובה צייד בידו האחת ותולעת רוקדת אותה לכאורה צד בידו השנייה.

מטרת המתיחה הזו לא הייתה השפלה. זו הייתה התרחשות פנים קהילתית, בין חברים וקולגות. היא הפכה לפומבית רק מכיוון שהנמתחים בחרו לפרסם אותה. הנמתח הראשי, ג'ין ריצ'ארדסון, אפילו כתב ספרון על הפרשה, והוציא אותו בהוצאה ודפוס זעירים בשם 'הדפוס הנעלם' (Vanishing Press) שהפעיל בעצמו. נראה שאי אפשר היה שלא לסלוח ואפילו להתגאות בכך שנמתחו כך, ושהקורבנות הבינו שזהו בעצם מעשה של אהבה.

המתיחה חושפת גם את הרצון העז, הגובר על כל הגיון, של בני אדם להאמין באגדות, וגם משהו על בראיין פאטרסון. הדמויות שהמציא משקפות את דמותו ואת ההיסטוריה המשפחתית שלו. לוטננט קולונל (בדימוס) קלאודסלי, הקצין הבריטי הזקן השקוע בזכרונות מהתקופה הקולוניאלית, הוא הדהוד ברור של דמות אביו. הצילום של בראיין לבוש כצייד נועז הוא בוודאי מחווה אליו. קניה היא מקום שבו גם הבלתי אפשרי הגיוני. אבל ההנאה הילדותית מהמעשה חסר התכלית גם מכמירת לב. רק אדם בודד מאוד, תלוש, זר ומוזר, ישקיע כל כך הרבה זמן ותשומת לב כדי לרקום עלילה בדויה מדוקדקת כל כך.

אלן פאטרסון, בנו של בראיין פאטרסון, נכדו של ג'ון פאטרסון, הוא הנצר האחרון למשפחה. באחרית הדבר שכתב לביוגרפיה שפורסמה על סבו הוא מצטייר כדמות מלנכולית ומהורהרת, רחוקה באופיה מהפעלתנות ההרפתקנית שהייתה אמורה לעבור אליו בירושה. הוא מנסה לפענח את מורשת משפחתו, מודה בכך שיש דברים אותם אף פעם לא ידע בבירור או יבין לגמרי. הדבר שמוכן לו פחות מכל הוא מדוע הקדיש ג'ון פאטרסון חלק מרכזי כל כך מחייו אחרי מלחמת העולם הראשונה להמשך הקשר עם ז'בוטינסקי ולקידום חלום הציונות הצבאית. נראה שהוא שמח שיש מי שבכל זאת זוכר ומעריך את חשיבותו של סבו הנשכח. לכן כנראה גם הסכים שאפרם של ג'ון ופרנסס פאטרסון, שהופקד אחר מותם בקבורת עניים בבית קברות בלוס אנג'לס, יועלה לקבורה מחדשת בישראל. כשהתוכנית הפכה למעשית נבהל וניתק מגע. התעקשותו של ראש האגודה האמריקאית יהודית לשימור היסטורי הניבה פירות והוא הצליח להחתים אותו על יפוי כוח שאפשר את הוצאת מבצע ההנצחה לדרך.

הכל בוצע בחופזה, כדי שהנכד לא יתחרט שוב, חלילה. חבילות האפר עטופות הנייר הוצאו מתאי המתכת בהם אוחסנו ונשלחו ארצה. בימה מוגבהת ובה שני מבני קבר הוקמה בשולי בית הקברות במושב אביחיל שליד נתניה, שנוסד על ידי יוצאי הגדודים, פקודיו של פאטרסון.

למרגלות חלקת הקבר הזוגית ממוקם קברו של גיבור נשכח אחר, שלום שווארצבארד, 'הנוקם', מי שהתנקש בחיי המנהיג האוקראיני סימון פטליוורה בשנת 1926 כנקמה על הפרעות שערכו אנשיו ביהודי אוקראינה בימי המאבק בקומוניסטים. זה סיפור טראגי ומדהים, על אומץ, יוהרה והזדמנויות מוחמצות, אבל לא אעמיק בו, לפחות לא כעת. הסיפור שאני מספר נמתח לכיוונים רבים מדי, ואני רוצה להוליכו אל הסיום. אולי אחזור אליו בהזדמנות.

אלן, נכדו של פאטרסון, הוזמן והגיע להשתתף בטקס הקבורה. שיער השיבה הארוך שלו נאסף לקוקו, הוא לבש חולצה מקומטת ונראה זר ונרגש שעה שהוא ובנימין נתניהו חשפו יחד שלט שעליו תואר סיפורו של סבו. פרט אליו ולבני הזוג נתניהו היו רוב המשתתפים חניכי תנועת הנוער

טקס קבורת בני הזוג פאטרסון במושב אביחיל, 4/12/2014. צילום: חיים צח, לע"מ

'בני המושבים' שישבו על כסאות עץ שסודרו בשורות והקשיבו בפנים חתומות לראש הממשלה. הם היו ניצבים, קהל במה שנראה כאירוע משפחתי בעיקרו. כך סיכם נתניהו את נאומו, שחלקים ממנו צוטטתי קודם, ושב סיפר על חשיבותו של פאטרסון ותיאר את הקשר שנרקם בערוב ימיו בינו לאביו:

הוריי דיברו בהערצה, בהערכה ובחום רב על סבך ועל עומק מחויבותו לעמנו, על אופיו הייחודי. הם היו כה קשורים אליו שהם החליטו לקרוא לבנם הבכור, אחינו, יונתן, על שמו של ג'ון הנרי פאטרסון ועל שם סבי, הרב נתן מיליקובסקי. סבך העניק לאחי גביע כסף, ששמור עד היום במשפחתנו. הייתי צריך להביא אותו לכאן. חקוקות עליו המילים: "לבן הסנדקות היקר שלי, יונתן, מהסנדק שלך, ג'ון הנרי פאטרסון." יש כאן חוליה המקשרת את גורלנו, ואין זה במקרה. אבי הצבא הישראלי היה נוכח בלידתו של מי שיהיה לימים אחד ממפקדיו הנועזים של צבא זה. שניהם כבר אינם איתנו. סבך נפטר שנה אחרי הולדת אחי ולפני הקמת המדינה היהודית, ואחי נפל כ-30 שנה לאחר מכן כאשר הוביל את מבצע החילוץ של בני הערובה היהודים באנטבה, אוגנדה שבאפריקה.

ישנה חוליה גדולה המקשרת את גורלנו וישנו חוב גדול. סבך ביקש להיקבר לצד חייליו האהובים, כאן באביחיל שבארץ ישראל, ואני חש כי זוהי חובתו של עמנו, חובתה של מדינתנו וחובה אישית שלי למלא את צוואתו. רציתי לומר זאת לך אישית, אלן. [...]

בנימין נתניהו מציג את הכוס שהעניק למשפחתו ג'ון הנרי פאטרסון. צילום: חיים צח, לע"מ

אנו מצדיעים לך, ג'ון הנרי פאטרסון.¹⁰⁵

הקשר בין בנציון נתניהו וג'ון הנרי פאטרסון היה באמת אמיץ. הם נדדו יחד ברחבי ארצות הברית, אליה היגרו בני הזוג פאטרסון בזמן זקנתם, במסעות גיוסי כספים לתנועה הרוויזיוניסטית תוך כדי מלחמת העולם השנייה. סיפורי ציד האריות של פאטרסון כבר התיישנו, והתנגדותם המשותפת למדיניות הבריטית בארץ ישראל נתפסה כגובלת בבגידה בזמן בו הבריטים היו בראש המאבק בנאצים. כך ששניהם היו דחויים ובלתי מובנים. נתניהו היה מעין תחליף בן לפאטרסון הבודד, ויונתן הקטן מעין תחליף נכד. שמו היה הלחם מייצג של הציפיות שנתלו בו, להיות גם גיבור חיל וגם אידיאולוג נחוש, איש חרב וספר. הוא יועד לגדולות כבר מינקותו.

בשנת 2020 פורסם במגזין המדעי 'מדע הגבורה' (Heroism Science) מאמר שנכתב על ידי שלושה חוקרים מאוניברסיטת בן גוריון שכותרתו 'תוגת האריה: גבורה, ייצוגי גבורה, ומצוקה רגשית בחייו ודמותו של יונתן (יוני) נתניהו'. גרסה עברית מקוצרת פורסמה כשנה אחר כך.¹⁰⁶ זהו ניתוח פסיכולוגי של המתח המתמיד, הקשה מנשוא, בו היה נתון נתניהו הצעיר עקב הציפיות הבלתי אפשריות שלו מעצמו.

קשה לאדם רגיש וחושב להיות אריה. גבורת האריה שעליו לאמץ בשל אמונותיו היא לא אנושית מטבעה. מאחר שהיא כורח, אין בה הנאה אמיתית. החיים הם סדרה של אתגרי שליטה עצמית,

105 דברי ראש הממשלה נתניהו בטקס הטמנת אפרו של מפקד הגדודים העבריים לוטננט-קולונל ג'ון הנרי פטרסון, משרד ראש הממשלה, 4.12.2014

¹⁰⁶ Shahar, G., Bauminger, R., & Itamar, S. (2021). A lion's blues: Heroism, heroic self-representations, and emotional distress in the life and character of Yonatan (Yoni) Netanyahu, "Heroism Science, 5(2) פרופ' גולן שחר, רז באומינגר וד"ר שי איתמר, תוגת האריה: גבורה, ייצוגי גבורה, ומצוקה רגשית בחייו ודמותו של יונתן (יוני) נתניהו, בטיפולנט, 11.05.21

שאי אפשר לעמוד בכולם. רק במוות ובנצח יש מנוחה. יוני נתניהו, כפי שמצטייר במכתביו, שכונסו על ידי אחיו לספר רב המכר 'מכתבי יוני', היה נתון בחרדה מתמדת, ושרוי בתחושת זרות שרק תודעה היסטורית מיתית וזהות משפחתית חזקה יכלו להרגיע. הוא היה מוכשר ולא מאושר.

תהליך הקונוניזציה שעבר יוני נתניהו, הגיבור הציוני האולטימטיבי, וההשפעה הגדולה שהייתה לו ולמותו על חייו של אחיו הצעיר בנימין, הופכת כל דיון ביקורתי בדמותו לפוליטי. אותי מעניינת המלכודת בה מצא את עצמו, וכיצד מרכיביה ממשיכים ללוות את הישראליות, מעוררים השראה ובמקביל גורמים לעוד סבל והרס.

הפסוק 'אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה' (ירמיהו, ל"א, כ"ח, יחזקאל, י"ח, ב') מופיע בתנ"ך כביקורת על המציאות בת הזמן, אשר בה חטאי ההורים התגלגלו לילדיהם. הנביאים קוראים לשינוי וטוענים שאנשים אמורים להישפט אך ורק על מעשיהם שלהם. אבל האמת היא שזה טבע העולם. הדיכרון, המשותף והאישי, מחבר ביננו לבין מי שקדם לנו בקשרי חובה ואשמה. למרות ההדחקה והשבחה אי אפשר, וגם לא כדאי, למחוק את כל העקבות.

ההתנשאות והיוהרה הקולוניאליסטית של פאטרסון התגלגלו אל התנשאות והיוהרה הישראלית. שיננו קהות כי אנחנו נושאים את אשמת התרבות שהוא היה מייצגה. למרות שאיני גיבור נועז, שרשרת החוליות שתיאר נתניהו בנאומו מגיעה עד אלי. אני מקווה שהכרה בכך תעזור לי להשתחרר מכבליה.

הפיל והאריה

כאשר עוזב בן דמותו של נחום גוטמן את אפריקה, לקראת סוף הספר 'בארץ לובנגולו מלך זולו', המתאר ומלווה מסע שערך המחבר באפריקה, ושפורסם בשנת 1940, עורכים לו רעיו מסיבת פרידה:

ידידי האנגלי אינו מחבב את העצבות. קם ונשא נאום לכבודי:

– באנו הנה להפריד מעל החבר מארץ-ישראל. הוא היה אתנו פה זמן לא קצר, חבר לנו בדרך-כינו; התענגנו על ציוריו; אני ראיתי בו פעמים גם מן התועלת. לכן – הוציא ידידי בקבוק וכוסות – ושתינו לחיי כל איש מאתנו. רק אומגבבא הבושי לא שטה. תמול ראה נחש – ולכן אסור לו לשותות שלשה ימים ושלשה לילות. כך מנהגם.

הריקונו את הכוסות – פעם, פעמים ושלש. ידידי האנגלי העלה מעט זכרונות משכבר הימים וצחק: – והקרנף ישר אליך! ח-ח-ח! בשראיתי אותך מתגלגל באויר על מחברתך, צחקתי עד שגפלה המקטרת מבין שני! ענה לו חברי מאמריקה: – ואני זוכר שיר ששרנו על הנהר זמבזי: ידידי האנגלי נפל למים, נרטב בלו מכתנת ועד מכנסים... – והנמר – אמרתי לחברי – לא נתת לו לגמר את ארחתו, במעט שטרף אותי. ברוך הבנזין שלך! – שמה – הציג ידידי – נעשה אגדה אחת ושמה: אגדת לקויה-הא? צחקנו והזכרנו זה לזה את כל פרשת המארעות שעברו עלינו באפריקה. רק את שני עצי הקוקוס והאירות לא הזכיר איש מאתנו, כי רצינו אך לשמח.

– מה השעה? – שאלני חברי מאמריקה. – שש. – ובכן, נשטה איש איש שש כוסות! וידידי האנגלי הוסיף: – ובשבע נשטה איש איש שבע כוסות, ובשמונה... ח-ח-ח! באשר ראינו את השמש בשקיעתה, עמדנו דם וחקענו איש ידו ביד חברו. אור אדם היה מסביב. כל אחד מאתנו אמר מלים אחרות.

חברי מאמריקה: – שלשה היינו ונתנו יד-עזרה איש לרעהו, אם בדבור ואם במעשה. טובה עזרה בעת צרה!

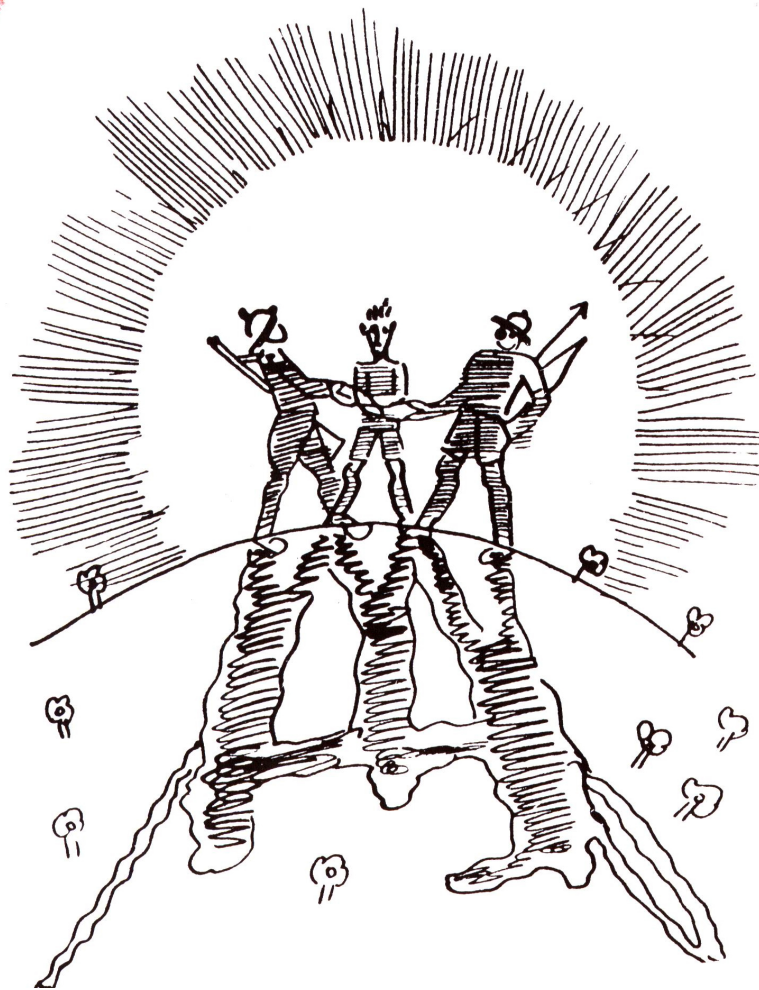
ידידי האנגלי: – שלשה היינו: אחד יודע, אחד רואה ואחד רוצה בתועלת, – והוא – אנכי. אני: – שלשה היינו. חבל שכל המעלות אשר לשלשתנו יחד לא נכללו בכל אחד ואחד מאתנו.

ופתאם נזכרתי: – שלשה, שלשה. ואת אומגבבא שכחנו! מה אומר אומגבבא?

אומגבבא: – חמה בלה טבה ולה סנה גולה.

שאלתי: מה פרושו? – ענו לי: אתם כלכם תלכו מפאן, אני אשאר פה.¹⁰⁷

107 גוטמן, נחום. "לובנגולו מלך זולו". פרויקט בני-יהודה. 1990. 2022-08-23. <https://benyehuda.org/read/> <23827

ברית הרעים בציורו של נחום גוטמן

לפרק מצורף איור, ובו נראים שלושת הרעים המבוססים על רקע השמש השוקעת, המטילה את צילם הענק על פני כל הארץ המגומדת למרגלותיהם. זאת אחווה של מי שעברו הרפתקאות משותפות שכבר הפכו לחוויות מעובדות, לכותרות של סיפורים שיסופרו עוד ועוד. 'הקרנף ישר אליך!', 'אגודת לקוקי האף', אלה כותרות של אגדות שיצרו בעצמם. שלושתם בעלי תכונות משלימות, גבריות מאוד: האמריקאי בטוח בעצמו ויודע הכל, הארץ ישראלי סקרן ויצירתי והבריטי יעיל ושקול. זו ברית המחזקת את השותפים בה, וטקס השתייה המשותפת וחיבוק הידיים חותם אותה.

האפריקאי הנלעג, אומגבבא, אינו כלול בציור או בברית הזו. התרבות שלו נטולת הגיון ומוזרה כמו התירוץ שמסביר מדוע אינו שותף לחגיגת השתייה. אבל הוא בן המקום והם הזרים. אפריקה היא תפאורה לעלילות הגבורה האירופיות. עבורו היא מולדת. גוטמן יודע זאת ולמרות הג'יבריש שהוא שם בפיו נותן למשרת לנבא את מה שאכן יקרה שנים לא רבות אחר כך.

הקולוניאליזם האירופי באפריקה שעל הרקע שלו מתרחש 'בארץ לובנגולו מלך זולו' יבוא לקיצו כחלק מהתהליך העולמי של הדה-קולוניזציה. בימינו אין אף מדינה ביבשת שנשלטת מדינית על ידי אימפריה זרה. התעצמות השליטה הכלכלית הסינית על היבשת היא תהליך שונה מהאימפריאליזם המסורתי ואין לדעת לאן יוביל. אבל קרוב לאפריקה יש מדינה שעדיין משמרת משהו מהמהות הקולוניאלית, הוילה בג'ונגל בה אנחנו חיים. כך בראשיתה של הציונות וגם בימינו.

סיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל קשור באופן משמעותי לתהליך הדה-קולוניזציה. בריטניה צמצמה את שליטתה בעולם במקביל וכתוצאה של ההכרה בכך שהיא כבר אינה המעצמה שהייתה. הציונות הייתה אנטי בריטית בתקופה האחרונה של המנדט, אבל לא אנטי קולוניאלית. במובנים רבים מדינת ישראל תפשה את מקומם של הבריטים שעזבו והמשיכה בתהליך בו החלו של שני המרחב והכפפתו לשליטת התרבות האירופית. כי, למרות הזהות המקומית הגאוגרפית וההיסטורית שלה, הציונות ראתה את עצמה קודם כל כחלק מתוך התרבות האירופית, ולכן גם עליונה על התרבות של בני הארץ. גם זו אחת מהמשמעויות של לחיצת היד המתוארת באיור. גוטמן המצוייר אולי אינו חובש כובע קולוניאלי, אבל הוא אחד מהחבורה.

זהו, כמובן, הפיל שבחדר. קיים קשר בלתי ניתן להכחשה בין המפעל הציוני למפעל הקולוניאלי. משמעות הקשר הזה והשלכותיו הן שאלות נפרדות ומהותיות, שנגזרות מההכרה הפשוטה הזו. הציונות התבססה בארץ ישראל בחסות המפעל הקולוניאלי, אימצה בפעולתה את הדפוסים הקולוניאליים, ומדינת ישראל עדיין רואה את עצמה במובנים רבים כנטע שונה במהותו, מובחר ותרבותי, שנשתל ומנסה לשגשג בתוך סביבה מפגרת ועיונת. אשליית הקשר אל העבר באמצעות התנ"ך והאדרת ימי התפארת שלפני החורבן והגלות הם מנגנוני הדחקה והצדקה לעוול המתמשך.

הנחת היסוד הקולוניאלית היא חוסר שיוויון בסיסי ומובן מאליו בין האדם האירופי הלבן לבין היליד. אודלי בלית', בן התפנוקים החולני, הטלטל בערסל שנישא בידי שני סבלים. הם, ושאר הסבלים בשיירת הספארי שהוביל פאטרסון, היו נחותים ומשניים, אמנם לא בהמות משא אבל גם לא רחוקים בהרבה מזה. אני מתאר לעצמי שניתן להתרגל לכך, לחשוב שזה סדר הדברים הטבעי, שאת האדון הלבן והעשיר סוחבים כשקשה לו. אבל שני הסבלים הללו היו בני אדם, הם נאבקו בשמש הקופחת בעת חציית מישורי הערבה, כשלו כשנאלצו לסחוב את הערסל למחסה, ועשו זאת עבור משכורת זעומה ותחת תנאים של משמעת קשוחה. בחיי שאני מרחם עליהם יותר משאני מרחם עליו.

איני מוכן או רוצה להתכחש לתרבות ממנה באתי. היא השפיעה ומשפיעה עלי ואני בעל חוב אליה ובה בעת גם קורבן שלה. אני מנסה לעשות טוב ככל יכולתי. תיקון של התרבות הזו הוא משאלה מוגזמת. אסתפק בהכרה במגבלותי שהם גם מגבלותיה.

כמו הפיל, סמל הטבע הפראי והנעלם, יש גם אריה.

החיה האצילית הזו היא דימוי וסמל, גם של שבט יהודה הקדום, גם של גבורה, גבריות, אומץ ושליטה. מול אריה אתה חש לא רק פחד, אלא בעיקר יראה. האריות אוכלי האדם שצד פאטרסון היו יריב אולטימטיבי ובהריגתם יצר את המיתוס המכונן של חייו. הצייד הפך לבן דמות החיה

שהכניע, וחווית הציד הפכה לזו שדרכה מובנת המציאות. אבל אנחנו לא אריות וזה אינו טבע פראי.

סיפרתי כבר איך בשנת 2006 פורסם דו"ח רשמי שתיאר את הצמצום במספר האריות בקניה, שנבע בעיקר מציד שלהם על ידי בני שבט המסאי. אחת מהחוקרות שחתומות על הדו"ח הזה, לילה חזה (Leela Hazzah), שמוצאה מצרי-אמריקאי, ניסתה למצוא דרך להתמודד עם המגמה הזו. היא הבינה שהדרך לצמצם את הציד היא לא בהכרח על ידי הגברת הענישה על הציידים אלא באמצעות הפיכתם של הציידים למעורבים בשמירה על האריות. ארגון 'שומרי האריות' (Lion Guardians) שהייתה אחת ממקימותיו משתף פעולה עם הקהילה המקומית ומסייע להגעה ושמירה על איזון בין האריות ובני האדם החולקים את אותה סביבת מחיה.

זה ארגון ותוכנית פעולה מעוררי השראה. בכתבה שפורסמה באתר ה-BBC מספר מיתרננה קאמונו סאייטוטי (Meiteranga Kamunu Saitoti), אחד מהציידים הראשונים שגוייסו על ידי הארגון, על המהפך שעבר. את האריה הראשון שלו צד בחנית כבר בגיל 19, כטקס מעבר לבגרות וכאות להפיכתו ללוחם. הציד היה משמעותי, מכיוון שאחריו ניתן לו שם חדש, שם הלוחם שלו. בשבט המסאי מעריצים את האריות, מזדהים איתם ורואים בהם חלק מרכזי מהסביבה בה הם חיים. אבל עלייה במספר בני השבט הגדילה באופן משמעותי את כמות הפרות שהם מגדלים וצמצמה את שטחי הציד הפתוחים של האריות. שלושה אריות נוספים שצד סאייטוטי היו במסגרת המאבק הזה, בין בני האדם לטבע. מאחר שציד ללא רשיון אינו חוקי בקניה הוא נעצר ונכלא. כשהשתחרר וחזר לשבט נקרא שוב להגן על עדרי הבקר, והרג אריה נוסף שחשב שטרף את אחת מהפרות. אבל כשפתח את בטנו גילה שקיבתו ריקה, ושהרג אותו מבלי שפשע. הוא ידע שכמות האריות יורדת והבין שבקרוב יעלמו לגמרי. הפיכתו ל'שומר אריות' אפשרה לו לסייע גם להם וגם לקהילה ממנה בא, בכך שהוא יכול להזהיר את בעלי העדרים מקרבתם של אריות. היותו צייד מנוסה מזכה אותו בכבוד של צעירי השבט וכך ניתן לשנות גם את הנוהג הישן של ציד אריות טקסי. כעת שומרי האריות החדשים מעניקים שמות לאריות אחריהם הם עוקבים ויוצרים קשרי היכרות ביניהם לבין בני האדם שבסביבתם. כך מחודשת ההרמוניה בטבע. זה מאוד יפה, לדעתי. הרמוניה. האם תהיה פה אי פעם כזו? אני מתקשה להאמין בכך. יותר מדי חוסר הבנה, יותר מדי שאיפות סותרות, יותר מדי עוולות ודם שכבר נשפך. אולי, מתישהו.

הגיע זמן להיפרד. החופש הגדול מתקרב לקיצו וזמן הכתיבה שלי נגמר. כך עושה זאת גוטמן:

לְחַצְנוּ אִישׁ יָד רִיעָהוּ וְאָמְרָנוּ זֶה לָזֶה "שְׁלוֹם", "אִישׁ אִישׁ כְּלָשׁוֹן אֶרְצוּ:

הָאֶמְרִיקָאִי:

– גוֹד בְּאִי!

הָאֶנְגְּלִי:

– צ'ִירִי-אוּ!

הַבוּשִׁי:

– סוֹנוֹבְמַנְבָּה!

וְאָנִי

– שְׁלוֹם!

שָׁמְעוּ חֲבֵרֵי וְתַמְהוֹ: אָבוּ מֶלֶךְ קִצְרָה וַיָּפֶה

יֵשׁ לָכֶם בְּעֵבְרִית לְבִרְכַת פְּרִיָדָה. שְׁלוֹם! שְׁלוֹם!

שְׁלוֹם!

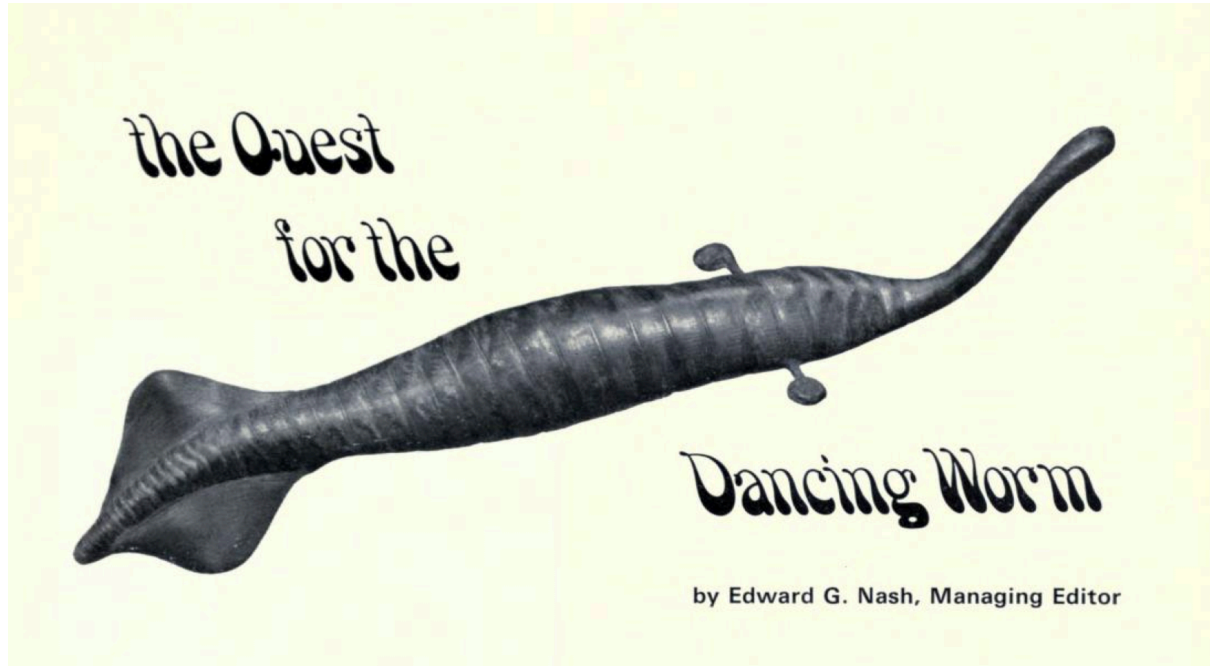
כָּל אֶחָד מֵהֶם נָסָה לְבַטֵּא אֶת הַמֶּלֶךְ בְּרֹאיוֹ: שְׁלוֹם, שְׁלוֹם! עַד שֶׁלְּמַדּוֹ אוֹתָהּ. – בּוֹ, –
אָמַרְתִּי. – שְׁלוֹם! – וּפְנִיתִי לְלֶכֶת. וּפְתָאם, בְּבֵת אַחַת כְּמוֹ עַל פִּי פְקֻדַת־צָבָא, רָעַם כָּל הַיַּעַר:

– שְׁלוֹם!

מִכָּל עַץ קָרְאוּ: שְׁלוֹם, שְׁלוֹם, שְׁלוֹם!... – מַה זֶה, מִי זֶה? הַתְּכִיִּים! הַתְּכִיִּים קוֹרְאִים שְׁלוֹם!
מַה נִּעְמָה לִי הַמֶּלֶךְ הָעֵבְרִית שֶׁנִּשְׁמָעָה עַל פְּנֵי רַחֲבֵי אֶפְרַיִקָה. – שְׁלוֹם, שְׁלוֹם! עָנִיתִי וְהִלַּכְתִּי
לְדַרְבֵּי. זְמַן רַב מִלְּאוֹ עוֹד קָרְיאוֹת שְׁלוֹם אֶת כָּל הַיַּעַר וְהָעֲרָבָה. כְּזֹאת, רַבּוֹתִי, הִיָּתָה,

הַפְּרִיָדָה.¹⁰⁸

נספח

כותרת המאמר ובו ציור 'המפלצת של טולי'

החיפוש אחרי התולעת הרוקדת

מאת: אדווארד ג. נאש, עורך אחראי

פורסם בגליון אפריל 1968 בעיתון מוזיאון פילד לטבע (Field Museum of Natural History Bulletin)

מר ג'יימס הוקס, שמחלק את הדואר במוזיאון פילד, חילק אלפים רבים של מכתבים וחבילות מעניינים, מסקרנים - ואפילו משונים - במשך השנים. המדענים של מוזיאון פילד נקראים לייעץ בתחומים רבים, שחלקם בלתי צפויים למדי. היימן מרקס, עוזר האוצר לזוחלים ולדו-חיים, לדוגמה, ייעץ לאחרונה לגברת צעירה המועסקת כרקדנית 'גו-גו' בטקסס. הגברת השתמשה בנחש בואה כמחוך במופע שלה. היא רצתה לדעת איך להרגיע אותו ולמנוע ממנו מלנשוך. מר מרקס שמח להמליץ על ספר פופולרי על נחשים שנכתב על ידי חבר צוות אחר, קליפורד פופ, וגם הציע שפיתון מרושת, אשר 'מגיע לאורך המאפשר את כיסוי הגוף, ושיש לו אופי הרבה יותר מתון ורגוע' יהיה בחירה טובה יותר לעבודה בתחום אמנויות המופע.

מאמרים המתפרסמים בעיתון המוזיאון בדרך כלל מניבים מכתבים מעניינים במיוחד, ומעטים הביאו לתגובות רבות יותר מהמאמר שנכתב על ידי יוג'ין ריצ'ארדסון, אוצר המאובנים חסרי החוליות, שנקרא 'מפלצת טולי' (יולי, 1966). ריצ'ארדסון סיפר על מאובן דמוי תולעת ממוצא לא ברור שנמצא בשכבה מהתקופה הפנסילבנית (לפני כ-280 מיליון שנים) בערוץ נהר מזון במדינת

אילינוי. הוא תיאר קודם לכן את היצור באופן מדעי בעיתון השבועי 'סאיינס', ונתן לו שם רשמי, 'טולימנסטרום גרגריום' (*Tullimonstrum gregarium*), על שם פרנסיס טולי, מלוקפורט, אילינוי, אשר הביא למוזיאון את הממצא הראשון. זו הייתה חיה מוזרה כל כך עד שהכותב לא הצליח לשייך אותה לשום מערכה ידועה בעולם הטבע, מה שהפריע לחוש הסדר שלו - כפי שיפריע לכל ביולוג סיסטמי.

גודל החיה נע מ-5 ס"מ ל-35 ס"מ, 'בקצה אחד של גופה דמוי הסיגר יש זנב בצורת עלה; בקצה השני מתארך חוטם דק שבראשו פה פעור; לאורך הגוף, ליד בסיס החוטם יש מעין מוט שחוצה את הגוף עם התרחבות עגולה בכל קצה, מחוץ לגוף'.

התגובה לחיה קטנה זו, הייתה מיידית ונרחבת. רבים מחבריו של ג'ין הקדישו זמן וכתבו לו הערות מועילות. דוקטור אחד העיר כי למפלצת טולי יש 'הבעה שובבה ונדיבה, וגוף שמעודד חיבוק'. כותב אחר התעקש שג'ין הביט בחיה מהכיוון הלא נכון, ושמה שנראה כסנפיר זנב היה למעשה אוזניים על ראשה. 'דעה זו נתמכת בדמיון הברור של טולימנסטרום לכלב שחור מסויים שאני מכיר שיש לו אוזניים בדיוק כאלה'. אישה נורווגית העירה כי כל הדבר נשמע מוזר לאוזניים נורווגיות כי 'טולי' פירושו 'שטויות' בשפתם.

אחד מחילופי הדברים המעניינים ביותר היה עם מר פ. וו. הולידיי, מפמברוקשייר, בריטניה. מר הולידיי חוקר את המפלצת מלוך נס במשך יותר משלושים שנה. הוא ראה כיצד המפלצת מלוך נס הפכה, ממה שנראה בהתחלה כאגדה, למושא מחקר מדעי רציני. מר הולידיי כתב, 'אני חושב שהייתי הראשון להציע (בעיתון פילד, נובמבר 1962) שהמפלצת מלוך נס היא כפי הנראה חסרת חוליות. בשנה שעברה צמצמתי עוד את השערתו והצהרתי כי המפלצת היא תולעת, דעה בה אני עדיין מחזיק'.

הולידיי הציע בהתלהבות קיום קשרים קרובים בין המפלצת מלוך נס וטולימנסטרום. ריצ'ארדסון השיב כי פער זמן של 280 מליון שנים והבדל בגודל בין 30 ס"מ ל-15 מטר גורם לקשרים כאלה להיות בלתי סבירים.

ההתכתבות סיפקה לג'ין ריצ'ארדסון מבט קרוב על המצב הנוכחי של חקר המפלצת מלוך נס. הולידיי בטוח שזו תולעת. פרופסור מאקאל מאוניברסיטת שיקגו נוטה להעריך כי היא רכיכה גדולה מאוד. יש עדיין תמיכה בהיותה נחש ים, או חלק מחסרי חוליות אחרים. 'מועדון ההרפתקנים של שיקגו' תמך בחלק מהמחקר על המפלצת. הולידיי עצמו טען שראה את היצור ארבע פעמים בזמן שישה עשר השבועות שבילה באגם. הוא גם מזכיר יצורים מוזרים שחיים באגמים שבמערב אירלנד, ושנחקרים על יד קפטן ליונל לסלי, דודו של סר ווינסטון צ'רצ'יל. הוא עדיין בטוח בקשר בין המפלצת מלוך נס למפלצת טולי.

בראשית ספטמבר 1966, מר ג'מס הוקס חילק את הראשון מתוך סדרה של מכתבים אשר עתידיים לשלוח את ג'ין ריצ'ארדסון למסע חיפושים אחרי התולעת הרוקדת. זו הייתה איגרת אוויר, וחותמת הדואר הייתה מניירובי, קניה. כך היה כתוב בה:

1.9.66

ת.ד. 30009

ניירובי

ד"ר ריצ'רדס היקר

גיליון שהתפרסם לאחרונה של האיסט אפריקן סטנדרט כלל מאמר מאויר שתיאר יצור פרה-היסטורי שגיליתם. זה עורר את זכרוני, ושלח אותי אחורה כארבעים שנה, לסיפור שפעם שמעתי שיכול להיות מעניין במידת מה.

בשנת 1926, כאשר הועברתי אל גדוד הרובאים האפריקאי של מושבת המלך (כעת קניה) מהצבא ההודי, הוצבתי בצפון מערב קניה ועסקתי בתקריות גבול. כאשר עברתי במרכז המנהלי בלודוואר במסעי חזרה, ניצלתי הזדמנות לבקר את מר איי. אמ. צ'מפיון, שחי אז באזור טורקאנה. בנוסף להיותו שיקאר [צייד] נלהב, צ'מפיון היה גם איש טבע מהמעלה העליונה, ובמשך שני ערבים שהעברתי בחברתו טווה מארג סיפורים על הפאונה של האזור. אחד מהם היה על תולעת ראווה לציון שידוע שחיה בארץ הביצות שמדרום מזרח. אנשי השבטים המקומיים סיפרו סיפורים פנטסטיים על כך שהיא רוקדת ומניבה חלב, אם אני זוכר נכון. אם מתעלמים משטויות כאלה, צ'מפיון נתן לי תיאור של היצור שהשיג מילידים שונים (הוא לעולם לא הצליח להשיג פרט) וזה באופן מוזר למדי נשאר בזכרוני, גם כאשר דברים אחרים רבים נשכחו ממני. תיאורו דומה באופן ניכר לאיור שלכם של 'מפלצת טולי', כולל ה'משוטים' והחוטם הארוך. האזכור שלכם של שינוי החדות, באופן זה, תואם לסיפור בני טורקאנה כי היצור נושך. בשל כך הם מפחדים עד מוות ממנו, ומאמינים כי הוא ארסי. אבל כמעט כל הילידים מאמינים שכל יצור זוחל או מתפתל הוא ארסי.

אני בקושי מעז להציע שחיה בעלת קשר ל'מפלצת' הנכחדת שלכם עדיין חיה באחד מחלקיה הנידחים ביותר של מזרח אפריקה, אבל אולי אולי יהיה כדאי לחקור את העניין.

שלכם באמונה,

אר. ג'יי. אל. קלאודסלי

(לוטננט-קולונל בדימוס)

המאמר המקורי של ריצ'ארדסון בעיתון המוזיאון כבר נבחר על ידי עיתון בבוסטון להדפסה במוסף סוף השבוע שלו; כעת, כך נראה, הסיפור שימש גם את האיסט אפריקן סטנדרט, אולי העיתון הידוע ביותר במה שהיה פעם מזרח אפריקה הבריטית. התחלנו לקוות כי יגיע גם לעיתון בסינגפור. איזה כיסוי עולמי! כפי שקורה כל כך הרבה פעמים בעיתונים, העובדות עוותו במקצת, ושם הכותב הופיע כד"ר ריצ'רדס ממוזיאון פילד. טעות נסלחת.

מסוקרן ומוחמא מתשומת הלב, ריצ'ארדסון התכוון לכתוב תשובה לקולונל (בדימוס) קלאודסלי, כאשר איגרת אוויר שנייה הגיעה, עם חותמת דואר מנאקורו, קניה. נאקורו היא עיר בערך מאה וחמישים ק"מ מצפון מערב לניירובי ברכבת אוגנדה. איזור טורקאנה, למד ג'ין מאטלס טיימס, נמצא במרחק אווירי של יותר משש מאות קילומטרים מצפון מערב לניירובי בגבול קניה-סודאן. המכתב היה בכתב יד מסודר וחינני, הרומז על היות כותבו בן המזרח המסתורי. כך היה כתוב בו:

ת.ד. 568

נאקורו

13 בספטמבר 1966

אדוני הנכבד:

כעת ראיתי עותק ישן של הסטנדרט ובו הסיפור הנפלא של המפלצת שמצאתם בארצכם. אדוני, אני מאמין שהיא גם חיה כאן בקניה! הדודים שלי אאווינד ומנו סיפרו לי לעתים קרובות על התולעת הרוקדת מטוקאנה, ומה שהם מספרים מאוד כמו המאמר שלכם. איזה ניצחון יהיה לתפוס אחת.

טורקאנה רחוקה מכאן ומלאה בגברים עירומים עם חניתות, אבל לדוד שלי מוטיבהי יש עסק דוקה שם, והבנים שלו, הדודים שלי, נוהגים במשאיות לאזור הפרא הזה. בעזרתם אני, אפילו אני, יכול אולי לתפוס אחת בשבילכם. המחיר יהיה מאוד זול. אבל, אדוני הנכבד, אמור לי איך עלי לתפוס אותה כי היא חיה בביצה גדולה. זה דבר חדש בשבילי. האם לשמור עליה, האם להרוג אותה. אני מחכה בציפייה לפקודתכם ולהוראותכם.

האמן לי, אדון מכובד,

משרתך מלא התקווה

פורשוטאם אס. פטאל

העניין של ריצ'ארדסון גבר. האם יש משהו בכל זה? הוא החל להתייעץ בכמה מומחים. אלן סולם, אוצר חסרי החוליות הנמוכים (החיים) לא הכיר כל חיה כזו באזור, אבל זה בשום אופן לא היה בלתי אפשרי. האזור נחקר רק מעט. ומינים בלתי ידועים של חיות ממשכיכים לצופי בכל רחבי העולם. בוודאי שהגודל שלה לא היה בעיה. יש עלוקה בדרום מזרח אסיה שמגיעה לאורך 30 ס"מ ובצפון קווינסלנד, אוסטרליה, יש תולעת שאורכה נע משני מטר לשלושה וחצי, כאשר היא מתכווצת ונמתחת.

תשובות נשלחו לקלאודסלי ולפטאל. פניות דיסקרטיות הופנו לחברים ולשותפים שיכול היה להיות להם ידע על האזור. היה ברור שלמר פטאל היו סימני דולר בעיניו. אבל אנשי העסקים ההודים הקטנים במזרח אפריקה נוטים להיות מעשיים במידה רבה, כך שיכול להיות שפטאל עלה על משהו. שבועות עברו ללא חדשות. לבסוף, מכתב הגיע. הוא נשלח ב-13 בספטמבר, אבל הגיע דרך היבשה ולא בדואר אוויר.

לוקורי

ת.ד. קאמפי יא מוטו

דרך נאקורו

9 בספטמבר 1966

אדוני היקר:

עלי לבקש את סליחתך על שאני כותב אליך, איש זר, אשר נקלע לדרך זו. אני מורה זמני בבית הספר כאן היכן שאני מלמד אנגלית בסיסית בין דברים אחרים. כאשר אני יכול אני

מראה לתלמידים עיתונים שזה לא לעתים קרובות מכיוון שזו נקודה מרוחקת. באחד מהימים היה לי מזל לקבל את הסטנדט של יום ראשון שהוא גדול יותר ובדרך כלל יש בו מאמרים מעיתונים אנגלים ואמריקאים. הכיתה הייתה במהרה נרגשת ושמעתי מילה חוזרת בשפת טורקאנה שפירושה באופן גס היא תולעת רוקדת. כאשר הסתכלתי ראיתי מאמר וציור על חיה שאתה מצאת והילדים אומרים ששמעו עליה מאבותיהם. אקאי, תלמיד חכם אחד, כל כך התרגש עד שאחר כך הביא לי מכתב לשלוח אליך. הוא היה כה גאה עד שלא היה לי נעים לסרב כך שאני מצרף אותו.

בקשר לנושא המכתב, איני יכול לומר דבר. רוב בני טורקאנה מאוד פרימיטיביים ויש להם סיפורים רבים שבהם לפעמים גרעין של אמת.

שלך בכבוד,

ג'וזף אן. נגומו

צורף למכתב פתק כתוב בעפרון, בכתב המשורבט בקושי של ילד קטן, המראה את תשומת הלב הקשובה לדקדוק שיש לכל הילדים:

היום מורה מרה לנו עיתון ושמה חיה העם שלי יודע אני לו יודע שם מפלצת תולי אבל קוראים איקורוט לאודונקאקיני זה חי איאנגיאנגי בגשמים בירח מלא כולם רוקדות מנפנפות ידיים נותנות חלב איקורוט לאודונקאקיני מאוד מסוכן חיה נושך איש מת

אקאי ב/ש [בן של] אקאחלון

ככל שהתרבו העדויות, ג'ין, וכמה אחרים, כולל אני עצמי, הפכנו ליותר ויותר נרגשים בגלל התולעת הרוקדת של טורקאנה. עוד בירורים נעשו. הודעה הוכנסה לניוזלטר של אגודת הטבע במזרח אפריקה, מבקשת מחובבי טבע מקומיים מידע אודות התולעת. איש, כך נראה, לא שמע על האגדה חוץ מארבעת הכותבים לריצ'ארדסון.

נרגש מפנייתו של אקאי הצעיר, ג'ין השיב גם לנגומו וגם לילד הקטן, וחיכה לתשובה למכתביו הקודמים לקלאודסלי ופטאל. בזמן שחיכה, אמונה ותקווה התערבבו בהגיון ובנסיון מקצועי. האם הייתה תולעת בביצות טורקאנה? העדויות היו מעטות באמת: מילתם של ארבעה אנשים עליהם לא ידע דבר, שאמינותם מוטלת בספק. מהצד השני, הכותבים באו מתחומי חיים שונים למדי, והיו מופרדים על ידי מרחק רב. למה שנראה כמו סיפור עם רחב תפוצה יכול להיות איזה בסיס במציאות.

אפשרות שליחת משלחת חיפוש אחרי התולעת החלה להיות מדוברת בין חברי הצוות. העדויות היו עדיין חלקיות כי להצדיק מסע שטח, אבל אם עוד יופיעו, יהיה צריך לשקול את העניין באופן רציני. התחושה הכללית הייתה של אופטימיזם זהיר.

האופטימיזם ספג מהלומה כאשר המכתבים לקלאודסלי ופטאל הוחזרו שניהם למוזיאון, עם חותמת 'הכתובת לא ידועה'. אבל מכתב שני מפטאל, המציין כי שינה מקום מגורים וכי הוא עדיין נלהב לספק שירות פתר חלק זה בתעלומה.

תיבה 6005

רונגיי

2 לאוגוסט 1967

אדוני המכובד,

קיויתי ביותר לשמוע ממך בתשובה למכתבי אבל רק שתיקה באה. אבל אני מעז לכתוב שוב. אחת, בגלל שהדואר כאן הפך לרשלני מאוד. רק בחודש שעבר דודי מוטילל תשע שנים נסיון בדואר וטלגרף פוטר פתאום והוחלף באדם חסר נסיון. הו, אדוני, אלו זמנים קשים עבורינו. המכתב המצופה שלך אולי הגיע אבל אבד. כעת אתה מבין עברתי.

שתיים, בגלל ששמעתי שבעיתון קטן איש בשם סולם מבקש ידיעות על התולעת. אדוני, יש יריב עכשיו ואתה צריך לנצח אותו. אני תמיד אתה יודע מוכן לעזור. אני חושב שהזמן טוב לתולעת. יש גשם רב והביצה מלאה. עם הוראותיך נוכל להשיג אחת.

האמן לי, אדון מכובד,

משרתך מלא התקווה

פורשוטאם אס. פטאל

המכתב הבא הגיע מג'וזף נגומו, שלא יכול היה יותר לעזור, אבל שמחויבותו המלאה לתלמידיו צריכה להוות דוגמה נאה לרוח החדשה של אפריקה.

ת.ד. 1432

גילגיל, קניה,

23 בפברואר 1967

אדוני היקר,

אני מודה לך על מכתבך האדיב מ-18 לנובמבר שלקח לו זמן רב כל כך להגיע אלי. איני יכול יותר לעזור לך עם התולעת הרוקדת כי העבירו אותי מלוקורי וגם שמעתי שבקרוב יעבירו אותי גם מכאן. כמורה בכיר מעבירים אותי כאשר צריך ומעבירים שוב כאשר דברים הולכים טוב.

לפני שעזבתי את לוקורי אקאי התקדם ככל שהיה אפשרי בשבילו בבית הספר. למשפחתו אין כסף לחינוך מתקדם יותר והוא שוב עם הכבשים של אביו. זה עצוב בשביל מורה אבל אקאי יודע יותר מאביו והבן שלו ידע עוד יותר וכך אנו בונים. האראמבי!

אני מצטער שטעיתי בשמך במכתבי אבל כך זה היה בעיתון. בפעם זו אתה רואה אני משתמש בדואר אוויר.

שלך בכבוד,

ג'וזף אן. נגומו

אורח רצוי מאוד שהגיע לבקר במוזיאון פילד יכל לאמת חלק מהפרטים. בראיין פאטרסון, מי שהיה האוצר של מאובני בעלי החוליות במוזיאון פילד, וכעת פרופסור וממונה לתחום זה באוניברסיטת הארוורד, קפץ לבקר את רעיו הישנים בתחילת השנה שעברה. פאטרסון, אשר היה

התמונה בראש כרטיס הברכה שנשלח לג'ין ריצרדסון

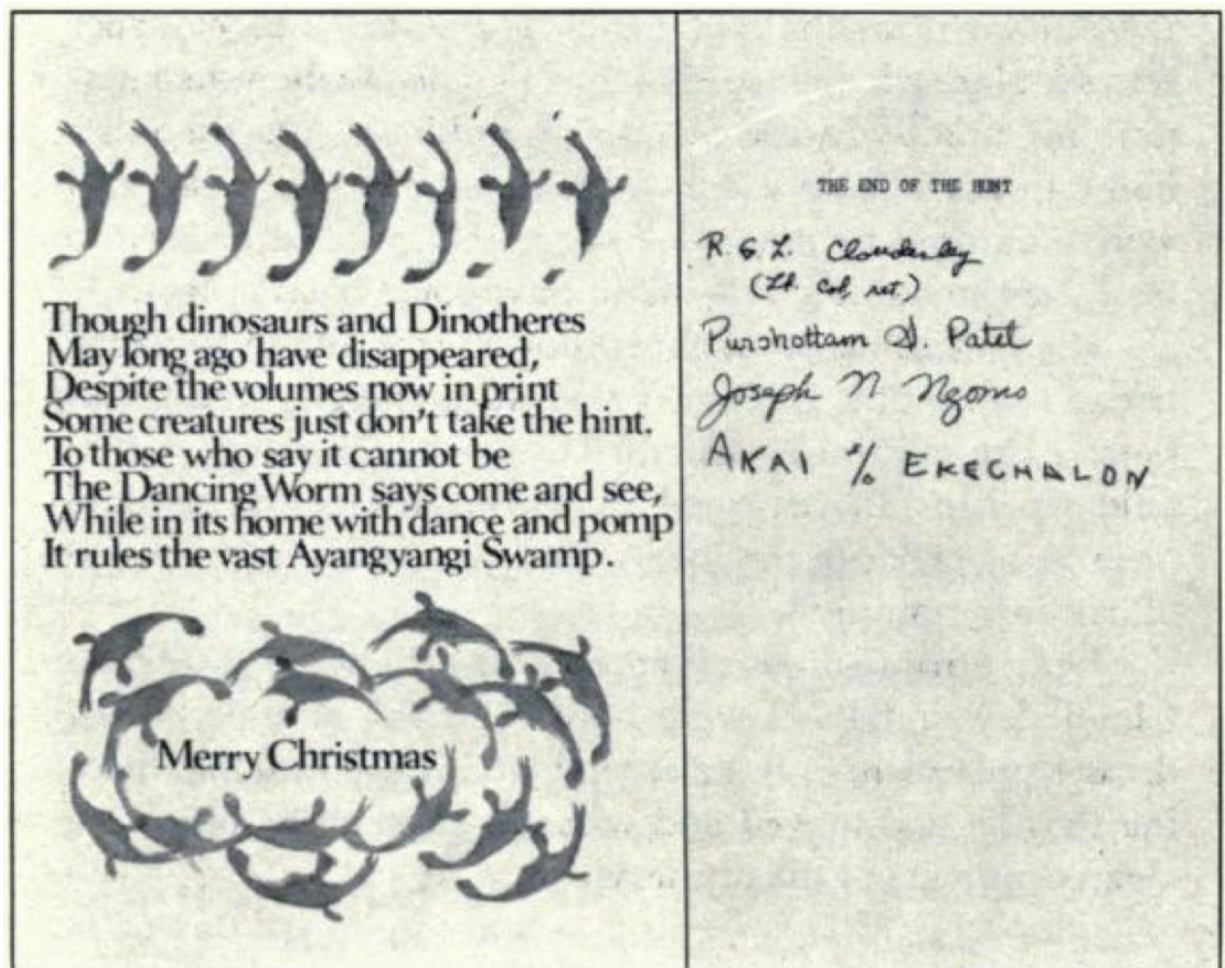
לאחרונה בקניה בעבודת שטח, אשר הביאה, אגב, לכמה גילויים יוצאי דופן על התפתחות ההומאנידים, הכיר את דודו של פטאל, שהחשיב לפרחח. איש שנון ומקסים, הוא קרא את המכתבים בעניין רב אבל לעולם לא שמע על התולעת הרוקדת מטורקאנה.

לפרופסור פאטרסון היו כל הסיבות להנות מהמכתבים, מאחר שהם הציגו עבודה שנעשתה כהלכה. היו כעשרה אנשים במעבדת המאובנים בזמן שקרא אותם, אבל רק אחד מהם ידע שהמכתבים נבעו מאותו מקור, נכתבו באותה יד, כותביהם נוצרו במוח אחד, ושהתולעת חיה לא בביצת איאנגיאנגי אלא בסביבה דומה, ראשו של פרופסור פאטרסון.

מוזיאון פילד כולו נמתח באופן ממצה. המתיחה, אשר בה כבר הודה בידיעת פאטרסון גאולוג אחד, למרות שעדיין לא הוא עצמו [אחד מחברי הצוות ידע בזמן אמת על המתיחה, ודאג שלא תצא משליטה], הייתה מתוחכמת, מספקת ובנויה באופן נפלא. הרשת העדינה של רמזים וספקות,

עובדות ומיתוס, מעלות ואשמה בחלופת המכתבים משכנעת, אבל, בניתוח כולל, בן הברית הגדול ביותר של פאטרסון היה הרצון האנושי להאמין. כולנו רצינו תולעת רוקדת. נתגעגע אליה. למעשה, נתגעגע לכולם - לקולונל קלאודסלי, בימי השקיעה לאחר קריירה צבאית מכובדת; לסוחר הנכלולי ההודי, מר פטאל; למורה המסור ג'וזף נגומו, ולאקאי הקטן והמבריק, ששב לעיזים של אביו. אבל יותר מכל, התולעת, אשר רקדה בזרועות מתנופפות לאור הירח במעמקי הביצות, שנתנה חלב, שנשיכתה הורגת אנשים. אנו מתאבלים על הליכתה. הודעה אחרונה סוגרת את העניין: כרטיס ברכה הגיע לג'ין ריצ'ארדסון בחג המולד שעבר. בחזיתו הייתה תמונה של פרופסור ידוע לפלאונטולוגיה מביט בריחוק בתולעת מרקדת, אותה בבירור צד כעת באמצעות רובה הצייד שבידו. בתוך הכרטיס, שיר קצר ועמוד שכותרתו 'סוף הצייד', החתום על ידי ארבעת חברינו.

סוף הצייד, אכן. אבל לא בדיוק. כעת נפתחת עונת הצייד על מר בראיין פאטרסון.

כרטיס הברכה שנשלח לג'ין ריצ'ארדסון